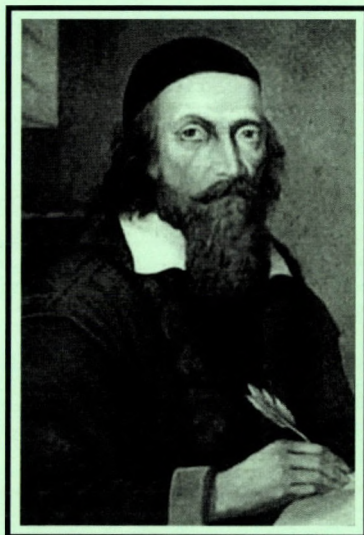

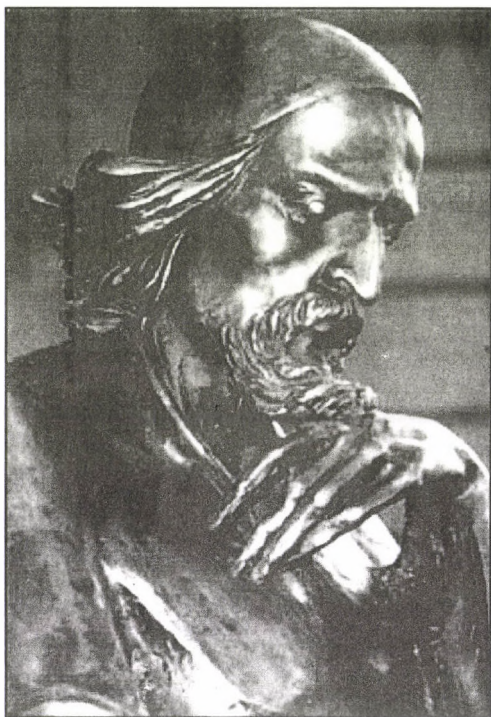
Bibliotheca Comeniana
XIII.

Comenius
előtt és után

Bibliotheca Comeniana

XIII.

**Comenius potsdami szobrának részlete
Igor Kitzberger alkotása (1995)**

Bibliotheca Comeniana
XIII.

Comenius előtt és után

Sárospatak
2008

Szerkesztőbizottság:

FÖLDY FERENC

KISS FERENC

KOVÁTS DÁNIEL

•

BALOGH ISTVÁN és MOLNÁR LÁSZLÓ
fényképfelvételeivel

A címlapon:

Kötetünk megjelenését támogatta
az OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM,

nka

Nemzeti Kulturális Alap

a NEMZETI KULTURÁLIS ALAP KÖZMŰVELŐDÉSI KOLLÉGIUMA
és a MAGYAR KULTÚRA ALAPÍTVÁNY

Kiadta
a MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG

Felelős kiadó:
DR. FÖLDY FERENC
elnök

Tipográfiai terv és szövegszerkesztés: *Fortuna 97 Bt.*, Szeged
Nyomás és kötés: *Sárospataki Nyomda Kft.*

ISSN 0237-6024

Előszó

A Magyar Comenius Társaság *Bibliotheca Comeniana* című könyvsorozatával kívánja elősegíteni Comenius szellemi hagyatékának, eszméinek feltárását és korszerű elemzését, továbbá a társaság művelődéstörténeti kutatómunkájának közzétételét. A hagyományossá vált őszi felolvasó üléseinket megalakulásunk óta (1986) minden évben megtartjuk. Jó alkalom erre november, a tudomány hónapja. A 2007-ben megtartott programunk Sárospatak és környezetének kulturális örökségéből táplálkozott, de az ebben gyökerező jelenbe és a jövőbe is kitekintett. Könyvsorozatunk XIII. kötete éppen ezért *Comenius előtt és után* címmel jelenik meg.

Az első fejezetben Kuklay Antal figyelemreméltó tanulmányát olvashatjuk az 1207-ben Sárospatakon született Árpád-házi Szent Erzsébet életéről. Magyarország történetében kevés olyan személyiség van, akinek emlékezete 800 év óta nemcsak egy ország, hanem az egész világ keresztényeinek szívében is él. Szabó Irén írása ezt nyomatékosítja, amikor Szent Erzsébet helyi örökségéről szól.

Városunkban élte egyik legtermékenyebb korszakát 1650-1654 között Comenius, a világhírű pedagógus. Róla és munkásságának hatásáról szól Földy Ferenc, Halászi Aladár és Győri István írása.

„A 400 éves pataki diák” címmel 1931-ben írta meg Lőrinczy György szép és ma is időszerű vallomását, melyet a pataki tanítóképző jubileuma alkalmából közlünk, akárcsak Ficsor Miklós alkalmi költeményét. A 150 éves önálló sárospataki tanítóképzés történelmi útját a kötetben Komáromy Sándor méltatja. Kultúrtörténeti értékű Virágh Sándor Mooser mesztéről és a sárospataki református templomban lévő orgonájáról szóló tanulmánya. Földy Lilla esszéje a város képzőművészeti életéről, az egymást követő művésznemzedékekről szól. Sárospatak jövőjét vetíti elénk Koncz Péter ötletekben gazdag ökológiai terve, valamint Koncz Gábor városunk értékeit gazdagítani igyekvő írása.

A második fejezetben irodalmi idézetekkel gazdagon színezett munkájában Fehér József arra a kérdésre ad választ, hogy miért szent a széphalmi mester. Kováts Dániel Szemere Miklós költészetét jellemzi; az egykori jeles pataki diáknak, Erdélyi János és Tompa Mihály barátjának emlékezetét idézi föl. Tusnád László „Ősi gyökök József Attila költészetében” címmel készített tanulmányt a 70 évvel ezelőtt elhunyt költő előtt tisztelegve. Répászky Zoltán a Mezőkövesd térségében kiemelkedő munkát végzett szellemi elődök – Geleji Katona István, Eötvös József, Gárdonyi Géza – kötődéseiről készített dolgozatot.

A művészeti felsőoktatás szervezeti átalakulását konkrét példákon keresztül Bolvári-Takács Gábor mutatja be. A magyar kultúra kérdéseivel foglalkozik Varga Csaba, aki metaelméleti tézisekről, az elméletek elméletéről ír. Szabó Irma a jövőt formáló közművelődésre, Hodossy Gyula a szlovákiai magyar értelmiség felelősségére hívja fel figyelmünket.

A könyv befejező részében beszámolót közlünk a Magyar Comenius Társaság elmúlt három évben végzett munkájáról, pénzügyi helyzetéről. Itt vázoljuk jövőbeli feladatainkat, ismertetjük az új tagok névsorát, valamint a Társaság által 1986-2006 között kitüntetetteket.

Ezúton is köszönetet mondunk az Oktatási Minisztériumnak, a Magyar Kultúra Alapítványnak és a Miskolci Egyetem Comenius Tanító-képző Főiskolai Karának támogatásukért. A külföldi érdeklődők, kutatók számára tájékoztatósképpen rövid angol nyelvű összefoglaló olvasható a kötet végén.

Szeretettel ajánlom az érdeklődők figyelmébe sorozatunk legújabb kötetét.

Földy Ferenc

I.

Sárospatak öröksége

Tükröződés
BALOGH ISTVÁN FELVÉTELE

KUKLAY ANTAL

Szent Erzsébet szülőföldjén

Egyik régészünk szerint amikor Árpád fejedelem népével Vereckéhez érkezett, a Kárpát-medence úthálózata már készen volt, csak az aszfaltot kellett ráönteni. Készen volt az a hadi út is, a *Via magna* – Nagyút –, amelyen Anonymus Gesztájában végigvezeti a honfoglaló magyarokat. Szűcs Jenő kimutatta, hogy Béla király névtelen jegyzője valójában fordított sorrendben írja le nevük elhallgatásával azokat a helységeket, melyeket ő a királyi udvartartás tagjaként évről-évre végigjárt, mikor vadászni indultak Ketelpatakára.¹ A *Ketel* a *Katapán*, *Koppány* név változata. Ketelpatakát csak Mátyás király írnokai változtatták Sárospatakra, valószínűleg, hogy az erdőispánság központjában kifejlődött „régí várost” megkülönböztessék a tatárjárás után a birtok északi felén épült „Pataki vár” tövében kialakult „Újhelytől”, a mai Sátoraljaújhelytől, melynek papjai és polgárai örökölték a régi királynői székhely kiváltságait. A Nagyút nevű település máig őrzi az ősi hadi út emlékét. Nem véletlen, hogy az M 3-as autópálya érinti ennek a községnek a határát.

A *Via magna* a *Silva magnán*, a Nagyerdőn át vezetett a birtok központjában, a Bodrog gázlójánál épült királynői kúriához. Ezt a szálláshelyet választotta ki Gertrudisz királynő, hogy világra hozza harmadik gyermekét, Erzsébetet. A folyó itt érte el a Zemplén-hegység lábát, a hadi út az utolsó előhegy gerincén, a mai Kossuth utcán vezetett Újhely felé. Az út bal oldalán, a mai Rákóczi út mentén a feltöltődött völgyben keletkezett mocsár húzódott. Így a járható út leszűkült egy-kétszáz méterre. Itt rakták dereglyékre az ország legkiválóbb malomkö bányájának a termékeit, ide gyűjtötték össze a királynői udvar eltartására a birtok termését.

¹ Szűcs Jenő: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuradalom. = Történelmi Szemle. 35.évf. 1993. 1-2. sz. 1-57.

Anonymus óvakodott attól, hogy a Via magna mentén végigjárt településeket nevén nevezze, hiszen Árpád idejében azok még nem létezhetek, csak hegyeket és folyókat említ. Viszont Szent Erzsébet szülőhelyének legkorábbi feljegyzője, Laskai Osvát ferences teológus önkéntelenül visszavetíti kora, XV. századi állapotát a XIII. századra, amikor Erzsébet szülőhelyül Sárospatak oppidiumot, azaz mezővárost jelöli meg. Hasonlóképpen ide helyezi az alig ötéves kislány vallásos lelkiületének megnyilatkozásait:

„Quod autem beata Elysabeth per praedicta quaesivit et invenit dei gratiam, sic de ea legitur. Elysabeth Andreae regis Hungariae filia, dum nata fuisset in oppido Sorospathach et in deliciis nutrita, omnia puerilia contempsit, coepitque bonis operibus assuescere, ludas spernere vanitatis. Cum adhuc esset quinquannuis, in ecclesia sic in oratione perseverabat, ut eius sodales et ancillae vix eam avellere valerent. Cum autem causa ludi coaetaneae eam insequerentur, illa versus capellam fugiebat, ut ex hoc ecclesiam intrandi opportunitatem captaret.”

Azaz:

„Hogy pedig boldog Erzsébet a fentiek szerint kereste és megnyerte Isten kegyelmét, erről ezt olvassuk: Erzsébet, Andrásnak, Magyarország királyának lánya míg Sorospathachon született és pompában dajkáltatott, minden gyermekded dolgot megvetett, kezdte megkedvelni a jócselekedeteket és megvetni a hívságos játszadozást. Midőn épphogy ötéves volt, a templomban olyan állhatatosan imádkozott, hogy játszótársai és a szolgáló lányok alig voltak képesek onnan elmozdítani. Midőn pedig társai fogócskázás közben kergették, ő a kápolna felé futott, hogy alkalmat találjon a templomba való betérésre.”²

Nemcsak a pataki szülőhely az egyetlen mozzanat Erzsébet életrajzában, mely Laskai Osvátnál található. Megtudjuk tőle, hogy arra a hírre, hogy Lajos felesége lesz, a fejéről levett koszorút beledobja a forrásba, és Istennek ajánlja fel magát. Jól látható, hogy a tudós ferences szerző birtokában voltak olyan írásművek, melyek mára már elkallódtak vagy elpusztultak. Egy ilyen forrást a Szent Istvánról és Szent Lászlóról szóló beszédében név szerint is megemlíti: „Legitur in chronica Hungarorum”. Ebből vagy egy ismeretlen Erzsébet-legendából származhattak a fenti epizódok.

Egyedül Laskai Osvátnál szerepel a „Sorospatach” elnevezés, ez azonban nyilván a német nyomdász tévedése, aki önkéntelen hangzóillesztéssel az „a” betűt „o”-nak, Saros helyett Sorosnak olvasta. Laskai jól ismerte Sá-

² Laskai Osvát: Biga salutis. I-II. Hagenau, 1498-99.

rospatakot, hiszen rendjének volt ott kolostora, ő maga pedig mint tartományfőnök személyesen is meglátogatta, vizitálta a pataki zárdát. A könyvek iránti különös érdeklődésének a jele, hogy tartományfőnökként kidolgozza a rend szabályzatát, s benne neki, a vikáriusnak tartja fenn a jogot, hogy a „jelentős könyveket” (libros notabiles), azaz a breviáriumokat, misekönyveket, beszédgyűjteményeket, valamint a „nagy értékű könyveket” (libros magni pretii) a testvéreknek kiossza. Rendelkezése szerint a vikárius dönthet bármilyen könyv sorsa felől. Szent Erzsébet tiszteletét különösen is szívén viselte, ezért kérte, hogy a pápa nyilvánítsa Erzsébet napját rendje ünnepévé.³

Az irodalmi munka: geszták, krónikák, legendák, prédikációk készítése ebben a korban elsősorban kompillációt jelentett. A rendelkezésre álló forrásokból a *szerző* – milyen találó a magyar szó! – „megszerezte”, kiemelte, kimásolta a számára fontos részeket a források megjelölése nélkül. A középkori általános gyakorlathoz képest már bizonyos humanista hatást láthatunk abban, hogy Laskai utal a forrásaira: „sic de ea legitur” – így olvassuk.

Laskainak Erzsébet pataki szülőhelyére vonatkozó forrását nem ismerjük. Ismerjük viszont a gyermekkorral kapcsolatos epizódok lelőhelyét. Ezeket Jacobus de Voragine híres *Legenda aurea*jából vette át:

„Mint kislány a királyi udvar gyönyörűségei közt nevelkedett, de vagy teljességgel megvetett minden gyermekded dolgot, vagy Isten szolgálatára fordította azokat. Ebből világosan kitűnt, hogy zsenge gyermekségében mily nemes egyszerűségben, s mily édes áhítatban kezdte életét. Már akkor buzgólkodott a jócselekedetekben, megvetette a hiábavaló játékokat, menekült a világi sikerek elől, s mind tovább jutott Isten tiszteletében.

Még alig volt öt éves, de oly buzgón imádkozott a templomban, hogy társai vagy a szolgálok alig tudták kivonszolni onnan. A szolgálok és játszótársai észrevették, hogy ugyan a játék ürügyén követte egyiküket a kápolna felé, de valójában csak azért, hogy bemehessen a templomba. Belépve térdet hajtott, vagy leborult a földre. Bár nem tudott olvasni, gyakran kinyitotta maga előtt a Zsoltároskönyvet, úgy téve, mintha olvasna, hogy senki ne zavarja foglalatosságában. Játékból a földre is feküdt, amikor a lányokák összemeredkedtek: ez is alkalmat adott neki, hogy Isten iránti tiszteletét kimutassa. A gyűrűs játékban, de más játékban is reményét mindig Istenbe vetette. Amit kislány korában nyert, vagy másképpen kapott, abból tizedet adott a szegény leánykáknak, arra buzdítva őket, hogy gyakrabban mondják az Úr imádságát és sűrűbben üdvözljék a Szület.”⁴

³ Horváth Richárd: Laskai Oszvát. Bp. Sárkány ny. 1932.

⁴ Jacobus de Voragine: Legenda aurea. Bp., Helikon, 1990. 277.

Jacobus de Voragine Szent Erzsébet első életrajzírójának, a Heisterbach-i Cesarius ciszterci szerzetesnek a *Vita Sanctae Elysabeth Lantgravie* című életírásából merített, ő viszont művében szó szerint idézi Guldának, Erzsébet szolgálólányának, a későbbi ferences apácának a szentté avatási vizsgálat során eskü alatt tett vallomását.⁵

Jól látható ezen a példán, hogy a geszták, viták, legendák és prédikációk szövegében hogyan rétegeződnek egymásra a különféle korok és szerzők tényközlései és hiedelmei. A belső lényegyet, a mondanivalót kiemelő szemléletük számára nem volt fontos a hely- és időviszonyok pontos meghatározása.

1390-től Patak megszűnt királynéi birtok lenni. Érthető, hogy a későbbi életrajzok, legendák Szent Erzsébet keresztelési helyül központibb és előkelőbb helyet, Óbudát, vagy a pesti belvárosi templomot jelölik meg. Valószínű azonban, hogy a gyermek keresztelésével nem vártak soká – amint az Hörcsik Richárd helyesen megjegyzi⁶ – annál is inkább, mivel a királynő kíséretéhez tartozott az udvartartásban mindig fontos szerepet betöltő pataki plébános. Így valószínű, hogy a keresztelés helye a királynői udvar melletti capella regia volt.

1964-ben az Országos Műemléki Felügyelőség elindította a sárospataki gótikus plébániatemplom műemléki helyreállítását. A munkálatokat megelőző ásatásokat a Rákóczi Múzeum, friss diplomás régész-nője, Molnár Vera végezte, aki szakdolgozatát a magyarországi rotundákról írta. Rögtön az ásatás kezdetén a templomtól tíz méternyire délre rátalált egy körtemplom alapfalaira. A hét méter belső átmérőjű rotundát egy méter vastag fallal meszes habarccsal szabálytalan apró kövekből építették patkóalakú keleti szentéllyel, a szentély falához épített oltárral. Bejárata dél felől volt, melyet két későbbi támpillérrel vettek közre.⁷ A rotunda méreteiben, formájában, technikájában hasonló a veszprémi várban 1957-1960 között a székesegyház északi oldala közvetlen közelében feltárt körtemploméhoz. A székesegyházat Szent István legendája szerint Gizella királynő építette, a körtemplom viszont még a székesegyház előtt megépült. Sárospatakhoz hasonlóan Veszprém is egyike volt a legkorábbi fejedelmi szálláshelyeknek, mely később a magyar királynők birtoka lett. A veszpré-

⁵ Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről. Szerk. J. Horváth Tamás és Szabó Irén. Bp. Szent István Társulat, 2001. (Középkori keresztény írók 3.)

⁶ Hörcsik Richárd: „Bodrog partján van egy város...” Bp., Napút, 2007. 71.

⁷ Gervers-Molnár Vera: A középkori Magyarország rotundái. Bp., Akadémiai Kiadó, 1972.

rémi rotundának tehát capella regia, királyi kápolna rangja volt, akárcsak a pataki testvérének, pontosan leszármazottjának.

Árpád-házi királyaink Erdélyt nem számítva az ország öt részén építettek a maguk és a királynők számára erdőbirtokaikon úgynevezett „magánegyházakat” (ecclesia propria, Eigenkirche), közöttük a pataki rotundát. Az ilyen templom, mint királyi kápolna (capella regalis) és papja, mint királyi káplán (capellanus regis) ki volt véve a helyi püspök fennhatósága alól, az esztergomi érseknek tartozott engedelmességgel és élvezte a teljes tizedjövödelmet. E jövedelemhez még hozzájárult a terjedelmes javadalmi birtok, beneficium haszna is. A királyi pár ezzel jutalmazta udvari papjait, akik a lelkesítő tevékenységen kívül egyéb fontos tisztséget is elláttak. A Patakon tartózkodó V. István János pataki plébánost bízta meg, hogy a király által Péter mesternek ajándékozott birtok határait kijelölje, más esetben pedig hogy egy vitás birtok ügyében tanúvallomást vegyen ki. Pál plébánosnak 1339-ben magisteri címe van, s ő a király orvosa: *Physicus Domini Regis*. Eugoboi András pedig V. Kelemen pápa különleges engedélyével a királynőnek az orvosa: *Medicus Reginae*. Lehetséges, hogy Gertrudisz orvosa is a pataki plébános volt, s ezért választotta szülésre a pataki birtokát.

Az udvari pap, capellanus regis háza, a későbbi plébániaház, valamint a királynő szálláshelye a kápolna közelében épült. Több ilyen, királyi kápolna közelében épült királyi udvarházzal adnak hírt az oklevelek domus regalis, residentia domini vagy curia domini névvel illetve azokat. A pataki curiáról hallgatnak a források, valószínűleg azért, mert 1260 után az újhelyi Vár-hegyen felépült Castrum de Potok lett a királyi szálláshely, a régi udvarház, a Villa de Potok pedig elvesztette kiemelt jelentőségét, bár megmaradt a templom előtti orsó alakú tér köré rendeződő növekvő város központjának. Ezen, a polgári házakéhoz képest nagyobb telken épülhetett fel az a pallacium, palota, mely egy 1529. évi levél szerint a Bodrog partján emelkedett, s azonos lehetett a Bodrog híd közelében lévő „alsó várral”, melyben a mohácsi vész után Pálóczi Katalin lakott. Ezt a telket ajándékozta Báthory Zsófia a XVII. században a pataki jezsuitáknak, akik a rendházuk mellett kollégiumot és iskolát létesítettek rajta. A jezsuita iskola helyén épült fel 1917-ben a római katolikus elemi fiúiskola, a jelenlegi Szent Erzsébet Ház: a Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény és a Sárospataki Árpád-házi Szent Erzsébet Történelmi Társaság otthona.

A kiváló egyháztörténész, Karácsonyi János Szent Erzsébet születésének 700. évfordulója alkalmával a Religio egyházi folyóirat 1907. évi

számában tisztázta a születés helyét. Írásában megemlíti, hogy néhány XIX. századi német szerző Pozsonyt tartja Erzsébet születési helyének.

„A hirtelen dolgozó német történétírók – mondja ironikusan – azt gondolták, hogy azon város, ahol Erzsébetet a thüringiai követnek átadták, volt az ő szülővárosa is. De ha tekintetbe vesszük, hogy Szent Erzsébet születése és átadása közt négy év telt el, mindjárt látjuk, hogy az átadás színhelyéből a születési helyre következtetni egyáltalában nem lehet.”⁸

A német történészeknek nem volt fogalmuk Árpád-házi királyaink vándorló életmódjáról, s arról, hogy négyéves korában Erzsike már végiglovagolta anyja és dajkái ölében az egész országot, és hogy számára a ló mindvégig szülőföldje emlékét jelentette, innen eredt heves lovaglószenvedélye, amit olyan fejcsóválva néztek a wartburgi vár német dámái.

Ahogy a német történétírók biztosra vették, hogy a Pozsonyban átadott kis menyasszony ott is született, ugyanolyan biztonsággal helyezi Laskai Sárospatakra a Legenda aurea „in deliciis nutrita” – pompában dajkáltatott – kifejezését, illetve Erzsike gyermekkori ájtatosságait és játékait. Természetesen az utóbbiak helyszíne már Németország volt, de nem Wartburg vára, ahogyan ezt eddig minden életrajza feltételezi, hanem Eisenach, ahol a kis hercegnőt fogadták. Az újabb kutatások ugyanis kimutatták, hogy a wartburgi vár átépítése csak Erzsébet megérkezése után tíz évvel fejeződött be. Oda ő csak esküvője után férjével együtt költözött be. De vitte magával koragyermek emlékeit. Azokat az élményeket, amelyek első négy évünkben döntően meghatározzák jellemünket. Ekkor bontakozott ki egyéniségének két alapvető vonása: az autonómia és a szolidaritás, Erzsébet máig tartó tiszteletének legfőbb indítékai.⁹

A mögöttünk hagyott évszázad tudománya hatalmas eredményeket ért el. Ezek közül legfontosabb – Neumann János és Kármán Tódor, s a többi „marslakó” zsenialitását elismerve – mégsem a számítógép, az atomreaktor vagy az űrrakéta, hanem egy, az embervoltunkkal kapcsolatos felismerés. Ugyanis az etológusok, az állati magatartás kutatói kísérleti úton kimutatták, hogy „az ember a legszelídebb állat”. Vagyis a gerincesek kö-

⁸ Karácsonyi János: Szent Erzsébet születéshelye. = Religio. 1907. 1. sz. 4-6. - Uő.: Szent Erzsébet születéshelyéről. = Religio. 1907. 4. sz. 57-59. - Uő.: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. 1-2. köt. Bp. M. T. Akad. 1922.

⁹ Jaksche, Gerald: Die heilige Elisabeth. Ihr Leben, ihr Wirken, ihre Zeit. Leipzig, St. Benno Verlag, 2007. 27. - Gockel, M., In: Sankt Elisabeth – Fürstin, Dienerin, Heilige, Verzeichnis Nr. 26: Wartburg und Eisenach. 257-358. Sigmaringen, 1981/82.

zül kétezer óra alatt az emberi egyedet éri fajtársai részéről a legkevesebb agresszió. Ezzel eldőlt egy két évszázados antropológiai vita: bebizonyosodott, hogy az ember természeténél fogva nem kompetitív, versengő, hanem kooperatív, együttműködő lény. Ahogy a kutya génjeibe be van programozva az emberimádat, úgy a miénkbe a emberszeretet. Így a tapasztalati tudomány igazolta a jézusi mondás igazságát: „Nagyobb boldogság adni, mint kapni.” Az etológusok eredményét megerősítette a szociológusok kutatása: a megkérdezett kísérleti alanyok szignifikáns többsége hajlandó volt altruista céllal támogatni ismeretlen embereket. Tehát a szolidaritás a génjeinkbe van programozva.

Szent Erzsébet élete példája az ajándékozás eksztatikus örömének, amelyet mindnyájan megtapasztaltunk, de különösen a nagymamák. Ez az öröm a serkentője az emberi kreativitásnak: a tudománynak, a művészetnek, a pedagógiának, a közjó mindenfajta szolgálatának.

Amivel Erzsébet környezetét: játszótársait, szolgáló lányait, barátait, gyóntatóit és férjét lenyűgözte, az egyéniségének hallatlan ereje, szuverenitása. Autonómiája, amivel könnyedén túllépett a konvención, anélkül, hogy görcsösen támadta volna azt. A szentekre jellemző „hüperrealitással” tudta felülről nézni az élethelyzeteket, „sub specie æternitatis”

valódi értékén mérni a dolgokat és embereket. Ahogyan nem félt kimutatni szenvedélyes szerelmét férje iránt, ahogyan a leprásokban tisztelte Isten gyermekeinek méltóságát, ahogy egyetlen kézmozdulattal, mosolyogva visszautasította a világ legtekintélyesebb uralkodójának, a fiatalon megözvegyült II. Frigyes német-római császárnak a kezét. Mindez a koldusok és a császár számára jó hír volt és bátorítás: Ne féljete Jézus nyomába lépni. Öt év múlva a kikoszorózott kérő mezítláb, vezeklő ruhában, a marburgi érsekkel és a fukar sógorral együtt vállán vitte a sírból felemelt Erzsébet koporsóját. S mikor azt a templom oltárára helyezték, a császár levette fejéről a koronát, s Erzsébet feje fölé helyezte ezekkel a szavakkal:

*„Ha nem tudtalak életedben császárnővé koronázni, fogadd ezt a koronát tiszteletem jeléül, te, aki az égben már királyné vagy.”*¹⁰

Embervoltunk lényegéhez tartozik, hogy érzéseinket, céljainkat, eszményeinket szavakba foglaljuk, s azokat allegorikus, vagy valóságos személyekben megtestesítsük. Így lett mára a nyolcszáz évvel ezelőtt született, 24 évet élt magyar királylány századunk legforróbb vágyának, az autonómiának és a szolidaritásnak emblematisztikus alakja, a jövő reménye és ígérete.

¹⁰ Magyarország virága. 254.

SZABÓ IRÉN

Árpád-házi Szent Erzsébet jelenkori tisztelete Sárospatakon

A rendkívüli személyiségek nem hagyják érintetlenül az utókort sem. Újra és újra történelmi elemzés, irodalmi, művészi megjelenítés vagy éppen teológiai diskurzus témájává válnak. A jubileumok felerősítik ezt a párbeszédet. A különböző korok – benne a megszólított egyének – megfogalmazzák a válaszukat arra a kihívásra, üzenetre, amit egy-egy kiemelkedő személyiség jelent, amit saját koruk szűrőjén keresztül kiolvasnak belőle. Ennek az olvasatnak, Szent Erzsébet 21. századi történetének része az ő sárospataki tisztelete is. Szent Erzsébet tisztelete Sárospatakon nem új keletű, bár a szocializmus évtizedei nem kedveztek a szentkultusz kibontakozásának. Az ország többi településéhez hasonlóan még az utcánévből is eltűnt Szent Erzsébet a többi szenttel együtt, és csak a rendszerváltás után kapta vissza a Szentnegyed egyetlen utcája a Kádár Kata név helyett a Szent Erzsébetet.

Sárospatakon 1993 óta vannak Szent Erzsébet-ünnepek minden évben pünkösdkor a szentté avatás évfordulóján. A Szent Erzsébet tisztelet mai formájának kibontakozását előkészítette az 1980-as évtized két nagy évfordulója, valamint Szent Erzsébet ereklyéjének Sárospatakra kerülése is. 1981-ben Szent Erzsébet halálának 750. évfordulóján Sárospatakon volt az országos ünnepség, amelyen jelen volt Lékai László bíboros. A római és görög katolikus papság, növendékpapság, valamint a hívek nagyszámú részvételével zajló ünnepnek a szentmisén kívül része volt az Erdélyi Zsuzsanna néprajzkutató által összeállított, Szent Erzsébet életét és a hozzá kapcsolódó liturgikus és szakrális néphagyományt bemutató műsor is.

IX. Gergely pápa 1235-ben Erzsébetet szentté avatta. A 750. évfordulón, 1985-ben készült a templom szentélyének déli falán elhelyezett réz dombormű, amely Kis Nagy András alkotása. Szent Erzsébet megkeresz-

telését, valamint a rózsza-csodát ábrázolja. 1986-ban, az oltárra emelés 750. évfordulóján avatták fel Varga Imre köztéri szobrát a plébániatemplom előtt, melynek címe: Szent Erzsébet hazatérése, és azt a jelenetet ábrázolja, amikor Erzsébet férjével Lajossal, házasságkötésük után hazalátogat Magyarországra.

1987-ben került Sárospatakra Pálos Frigyes hatvani prépost személyes, baráti kapcsolatainak köszönhetően Ausztriából, az admonti bencés apátság ajándékaént Szent Erzsébet ereklyéje, mely a fokozatosan kibontakozó szakrális tisztelet középpontjában áll máig. Az ereklye Sárospatakra kerülésének történetét Pálos Frigyes atya a 2007-es jubileumi év alkalmából összefoglalta egy levélben. *„Szent Erzsébet csont ereklyéjét P. Liborius Schäckermann admonti bencés ajándékaént 1987. november 19-én hozta egy stájerországi küldöttség Sárospatakra. A küldöttség vezetője P. dr. Placidus Suppan bencés atya volt. Valamint dr. Johann Pfeifer közjegyző a feleségével, Marianne Pfeifer asszonnyal és két stejer népviseletbe öltözött hajadonnal, Karin Strasseneggerrel és Maria Holzmeisterrel.”*¹ A plébániatemplom déli mellékhajójában található ereklye Szent Erzsébet tenyérnyi nagyságú aranybrokát ruhadarabja, valamint koponyájának egy szilánkjá. Az ereklyetartó szekrény a budapesti Szent István Bazilika ajándéka. A Szent Jobbot őrizték benne, amíg el nem készült annak a mai tartója. Az ereklyetartó szekrény ajtaján látható ötvösmunka Ozsvári Csaba alkotása, és Erzsébet életének négy jelenetét ábrázolja. Minderre így emlékszik vissza Pálos Frigyes atya.²

„1987-ben az ereklyetartónak még nem volt kialakított megőrzési helye. Kurtos András főesp. pléb. a plébánián őrizte.

Ugyanez időben a budapesti Szt. István bazilika kápolnájában, a Szent Jobb őrzésére egy golyóálló üvegből készült szekrény készült, amiben az egész hordozható neogót ereklyetartó elfért és nem csak a Szent Jobbot magába foglaló üveghenger. Így az addig szolgáló (1945-87-ig) süttői kemény mészkből készült szekrény fölöslegessé vált. Ezt a templom plébánosától Szabó Géza protonotárius kanonoktól elkértem Szent Erzsébet számára. A kőszekrény kettős fémajtaja a bazilikában maradt. Mindez 1988 tavaszán történt.

A kőszekrényt a Trabantommal vittem fel Patakra. Ez időben készült a szerencsi vár műemléki helyreállítása, ahol Mendele Ferencné Anda Judit építész-

¹ Pálos Frigyes atya levele Kuklay Antalhoz. 2007. október 1. Kézirat. A Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény levéltára.

² Uo.

Szent Erzsébet ereklyéje a környezetben

mérnök nő tevékenykedett. Őt kértem fel, hogy tervezzen a szekrény alá egy kösztelét, amit a váron dolgozó kőfaragók a nyár folyamán el is készítettek.

Ugyanez idő alatt Oszváry Csaba ötvösművész megdomborította a két ajtószárnyat Szt. Erzsébet négy domborított képével. Az ajtószárnyak beszerelését, zárhatóságát Félegyházi Károly iparművész készítette el.

Arra nem emlékszem, hogy a kőfaragó és ötvösmunkának volt-e s mennyi honoráriuma – a szekrény ajándék volt és úgy emlékszem a tervezés is. Minden munkánál Kurtos András plébános nagyvonalúan és nagyszerű melegsívű házigazdaként állt az ügy mellett. Az ereklyetartó helyét emlékem szerint Kurtos András, Kuklay Antallal, Anda Judittal és az akkori OMF területi előadóval állapítottuk meg.... Ez a kőszekrény tehát árpád-házi legelső szentünk az országalapító Szent Király és a világegyházban legelterjedtebben tisztelt Szent Erzsébet ereklyés szekrénye.

*A szekrény kubusát nagyon laposnak és befejezetlennek találtam és röviden rajzoltam egy pártamintát, amit Oszváry ki is kalapált s felszerelt a szekrényke ormára valamint az ajtó alá.*³

Szent Erzsébet hazatért szülővárosa templomának oltárára. Az ereklye ünnepélyes elhelyezésére 1988-ban került sor:

„Minden elkészült, és 1988 Kisboldogasszony ünnepén dr. Seregély István egri érsek atya, Benedikt Schlömiher admonti bencés apát és Placidus Suppan

³ Uo.

jelenlétében történt megáldás után maga P. Liborius Schäckermann helyezte el az ereklyetartót és a Testimonium pergament tekercsét a szekrényben.

*Közben az egri bazilika és a miskolci minorita templom egyesített kórusa Liszt Ferenc Szent Erzsébet oratóriumának záró kórusát énekelte, amiben a német és magyar püspökök dicsőítik Szent Erzsébetet.*⁴

A rendszerváltás utáni évek több szempontból lendületet adtak a pataki Szent Erzsébet tiszteletnek. Pünkösdhétfő munkaszüneti nap lett. Így kitágult az a szakrális időkeret, amely a szűken vett liturgikus ünneplésen túl lehetőséget adott az új elemek bevonására. A társadalom pluralizálódásával, az egyház mozgásterének kiszélesedésével létrejöhettek, illetve nyilvánosságot kaphattak azok a kapcsolatok, amelyeknek eredményeként, a Sárospataki Római Katolikus Egyházközség akkori plébánosának, néhai dr. Götz Pál kanonok úrnak a kezdeményezésére a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, a Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény és az egyházközség együttműködésével megrendezték az első Szent Erzsébet ünnepet. Az 1993-as első, majd az 1994-95-ös pünkösdi Szent Erzsébet ünnep programjai a Rákóczi-vár udvarán és kertjében valamint a plébániatemplomban zajlottak. Pünkösddvasárnap délutántól zajlottak az ún. világi programok, amelyekben a hagyományos pünkösdlőn és pünkösdi király választáson túl Szent Erzsébet gyógyító tevékenységére utalva a kilencvenes évek elejétől újdonságként felvirágzó természetgyógyászat is teret kapott. Pünkösdhétfőn délelőtt azóta hagyományosan ünnepi mise van, amelyet az ereklyés körmenet zár le. Ez a mozzanat 15 éve töretlenül és egyre nagyobb hangsúlyt kapva része a Szent Erzsébet ünnepnek. Rangját nem csak az adja, hogy kezdetektől dr. Seregély István egri érsek és az ő meghívására gyakran valamelyik európai ország egyházi főméltóságának részvételével zajlik, hanem az egyre növekvő számú zarándok részvétele is jelzi az ünnep jelentőségét. Csúcspontnak a 2007-es jubileumi évi pünkösdhétfő tekinthető, amikor a minden eddigig felülmúló számú zarándokon kívül már különböző korporációk is képviseltették magukat. A hétfői napot hagyományosan Karitászkerekasztal-beszélgetés zárja, amelynek témája mindig a várost és a régiót is érintő valamilyen szociális probléma megvitatása.

Változást és lendületet hozott 1996-tól az Árpád-házi Szent Erzsébet Történelmi Társaság megalakulása. A Társaság nyitott, a legkülönbözőbb

⁴ Uo.

foglalkozású, korú és felekezetű tagokból áll. Célja, hogy a Sárospatak szülöttjeként tisztelt Árpád-házi Szent Erzsébet életéhez kapcsolódó lelki, szellemi és kulturális örökséget megismerjék, és azt másokkal is minél szélesebb körben megismertessék. A közösségi, a városi identitás, a sárospatakiság részévé tegyék Szent Erzsébet életét és személyét. Ennek jegyében szervezik meg minden évben pünkösdkor, a szentté avatás évfordulóján a várost és az egész régiót bekapcsoló, mára országos vonzerejűvé vált két napos ünnepségsorozatot, együttműködve több sárospataki kulturális és művelődési intézménnyel, valamint más civil szervezetekkel. 2006-tól pedig, a város előljárói is támogatóan álltak a Szent Erzsébethez kapcsolódó programok mellé.

Pünkösd vasárnap Szent Erzsébet életét és korát megjelenítő középkori vásár zajlik. A nap kiemelkedő eseménye a közel kétszáz fős kosztümös felvonulás, amelyben Sárospatak lakói korhű jelmezekbe öltözve végigvonulnak a városon, és a középkori misztériumjátékok hagyományát idézve négy helyszínen Szent Erzsébet életének egy-egy epizódját adják elő. Az első jelenetben a leánykérés után a négy éves Erzsébetet elviszik Thüningiába. Az ez évi felvonulást Szigethy Gábor rendezte, aki a Karthausi Névtelen nyomán a rózsacsodát hazai környezetben, apa és leánya között zajló eseményként ebbe a jelenetbe illesztette. A második jelenet Erzsébet búcsúja a keresztes hadjáratba induló férjétől. A harmadik, amelyben férje halálhírére veszi, és életét végleg a szegények szolgálatának szenteli, a negyedik jelenet pedig a szentté avatást idézi meg.

A jelenetek szövegei 13. századi források rövidített változatai. Szent Erzsébet valódi és a mai ember számára is megszólaló személyiségének megismerése iránti igényből született a *Magyarország virága* című forráskötet, amely Szent Erzsébet életének 13. századi latin nyelvű forrásai-ból válogatott fordításokat tartalmazza.⁵ A kötet a Társaság latinul tudó tagjainak fordítói munkája nyomán készült el. Ez a kutató és fordítói munka jelenik meg az utcán, és válik nem csak a tudománnyal foglalkozók számára közkinccsé. Az első jelenet Dietrich von Apolda életrajzából, a negyedik IX. Gergely pápa szentté avatási bullájából vett részekből épül fel kiegészítve gregorián kórossal és a *Gaude felix Pannonia* himnusszal. A második és harmadik jelenet szövegét az un. *Weinhausen*

⁵ Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről. Szerk: J. Horváth Tamás és Szabó Irén. Középkori keresztény írók 3. Szent István Társulat, Bp., 2001.

énekeskönyvből vett ballada alkotja. Az 1450 körül keletkezett szöveg huszonegy strófában meséli el a szerelmesek búcsúját, a halálhír érkezését és Erzsébet elhatározását, hogy végleg leveti a fejedelmi köntöst.⁶

A gyermek majd felnőtt Erzsébetet kísérő, középkori ruhákba öltözött sárospatakiak, a menetet követő városlakók és turisták évről évre részeseivé válnak egy történetnek. Van, akinek turisztikai látványosság, van, akinek lelki élmény, van akinek mindkettő. 1996-ban még el kellett magyarázni, hogy ez nem farsangi felvonulás, és ne csak a gyerekek és fiatalok merjenek ilyen ruhákban az utcára menni. 2007-ben a jubileumi év pünkösdjén már versengtek a családok, felnőttek és gyerekek, hogy ki milyen szerepbe öltözik, és akinek nem jutott ruha varratott magának.

Szent Erzsébet Sárospatak életének részévé vált.

Új fejezetet nyitott Szent Erzsébet sárospataki tiszteletében a 2007-es jubileumi esztendő. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 2006 szeptemberi körlevelében Szent Erzsébet születésének 800. évfordulója alkalmából meghirdette a Szent Erzsébet jubileumi évet. Az év eseményeinek előkészítésére és koordinálására Jubileumi Emlékbizottságot hozott létre Seregély István egri érsek vezetésével, Sárospatakon pedig megnyitotta a Szent. Erzsébet Irodát. Az Erdő Péter bíboros által kinevezett Jubileumi Emlékbizottságnak tagja lett Kuklay Antal, a Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény vezetője és dr. Szabó Irén, az Árpád-házi Szent Erzsébet Történelmi Társaság elnöke is. A Szent Erzsébet Iroda vezetője, Bodnár Boglárka és munkatársa, Matisz Melinda, mindketten az Árpád-házi Szent Erzsébet Történelmi Társaságnak is tagjai. A kedvező személyi és intézményi feltételek segítették, hogy a jubileumi év számos rangos eseményének Sárospatak legyen a helyszíne, és Sárospatakra országosan és külföldön is ráirányítsa a figyelmet.

A jubileumi év előkészítése 2006 őszén kezdődött. A Jubileumi Emlékbizottság figyelemfelhívó és tájékoztató körlevelet küldött a Kárpát-medence minden magyar Szent Erzsébet templommal, intézménnyel rendelkező plébánosának, vezetőjének, a szerzetesrendek, lelkiségi mozgalmak, a katolikus sajtó, könyvkiadók vezetőinek, hogy ünnepi megemlékezésekkel, zarándoklattal, jubileumi kiadványokkal emlékezzenek meg Szent Erzsébetéről. Sikeres volt a katolikus oktatási intézmények (óvodá-

⁶ Az ónémet szöveg lelőhelye: Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung 69/70-74. 1943/47-1951. A német szöveget *J. Horváth Tamás*, a Társaság Németországban élő alapító tagja fordította magyarra és publikálta.

tól a középiskoláig) bekapcsolása az Országos Katolikus Pedagógiai Intézet és annak vezetője, Bajzák Eszter nővér segítségével.

A jubileumi évet Sárospatakon 2006. november 18-án ünnepi szentmisével nyitotta meg Seregély István érsek úr. Az országos megnyitó november 19-én volt. A Kárpát-medence magyar püspökei Erdő Péter bíboros érsek vezetésével szent misét mutattak be a zsúfolásig megtelt Szent István Bazilikában. Este a Művészetek Palotájában került sor a Szent Erzsébet Rózsája-díj átadó ünnepségére és az ünnepi Liszt-hét keretében Liszt Ferenc Szent Erzsébet oratóriumát adták elő.

A jubileumi év során az egyházi közösségek és intézmények leggyakrabban megemlékezése a jubileumi évről a zarándoklat szervezése Erzsébet szülővárosába, Sárospatakra. Az év folyamán több mint 20.000 zarándok látogatta meg a pataki plébániatemplomot, amely a Szent Erzsébet ereklye jelenlétében végzett szertartásokon kívül lelkigyakorlatos előadások, különböző kulturális programok, hangversenyek, misztériumjátékok helyszíne volt. Kiemelkedik a Debrecen-nyíregyházi, valamint a váci egyházmegye zarándoklata, illetve a szombathelyi egyházmegye Karitászcsoportjainak együttes zarándoklata püspökeik vezetésével. A Magyar Katolikus Családegylet szervezésében három napos családkonferencia helyszíne volt Sárospatak, amelyen közel hatszáz fő vett részt. Kiemelkedő az egri főegyházmegye és a Budapest-esztergomi főegyházmegye egyházközsegeinek részvétele. Sárospatak a külföldi, elsősorban német és szlovák zarándokcsoportoknak is célpontja lett a jubileumi évben. 2007-ben két templomot szenteltek fel Szent Erzsébet tiszteletére: az egyiket Sárospatak filiájában, Vajdácskán, a másikat Szigligeten, és elkezdték építeni a kesznyéteni Szent Erzsébet templomot.

Szent Erzsébet személye minden generációt megérintett. Az egyházi óvodákon, általános és középiskolákon kívül Kárpát-medence-szerte tartottak tanulmányi versenyeket, hirdettek meg rajzpályázatokat, például a Magyar Katolikus Karitászt, az Egri Egyházmegyei Karitászt, az Országos Katolikus Pedagógiai Intézet, a Hatvani Művelődési Ház (határon túliakat is bekapcsolva), a Sárospataki ArtÉrt Alapfokú Művészetoktatási Intézmény (országos pályázat) és még számos magán, alapítványi és állami iskola is. Ezek mindegyikét kiállításon is megtekinthették, képeslapok, naptárak formájában a legjelentősebb alkotásokat népszerűsítették. A tanulmányi versenyek közül kiemelkedik a Kárpát-medencei magyar középiskolások Sárospatakon szervezett kétfordulós versenye, amelynek a döntőjébe bejutott 12 csapattól 6 határon túli volt. Az ország amatőr színjátszó csoportjainak versenyét és ta-

lálkozóját tartották Sárospatakon pünkösdkor, amelynek témája Szent Erzsébet élete volt. Ez szintén a fiatalokat szólította meg elsősorban.

A jubileumi év az egyházi közösségeken és intézményeken túl ország-szerte megmozgatott számos kulturális és oktatási intézményt és civil szervezetet. A Magyar Emlékekért a Világban Egyesület egy 34 tablóból álló ismeretterjesztő kiállítást hozott létre, amelynek témája: Szent Erzsébet tiszteleti helyek a világban. A kiállítás 2007-ben szerepelt Németországban, Franciaországban Szent Erzsébet ünnepeken, például a Párizsi Magyarországi Szent Erzsébet templom és az ottani közösség jubileumi évnyitó programján. Számos magyarországi helyszín után a kiállítás 2008-ban is tovább vándorol. 2008 pünkösdjén Sárospatakon lesz látható.

Szent Erzsébet életét, személyiségét és hatását bemutató kiállítások több műfajban készültek. Az egyik a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumának kiállítása *Szent Erzsébet emlékezete* címmel, amely magyarországi és szlovákiai muzeális anyagok segítségével mutatja be Szent Erzsébet kárpát-medencei tiszteletét a középkortól napjainkig. *Hódolat Szent Erzsébet előtt* címmel több mint 40 kortárs képző- és iparművész alkotásaiból nyílt kiállítás a sárospataki Szent Erzsébet Házban. A sárospataki Rákóczi Múzeum égisze alatt 2003-ban elkészült Szent Erzsébet európai dinasztikus kultuszát bemutató 16 tablós kiállítást a Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma vándoroltatja európai külképviseletein, és a kiállítás-hoz kapcsolódó előadásokat, kulturális programokat szerveznek.

Korona, kenyér és rózsák címmel a Hesseni Evangélikus Egyházmege és a sárospataki Árpád-házi Szent Erzsébet Történelmi Társaság közös kiállítása április óta járja az országot (Sárospatak, Pápa, Cikó, Esztergom, Miskolc, Kecskemét, Szentendre), a kiállítás vándorprogramja 2008 nyaráig elkészült. A kiállítások közé tartozik az ország több mint 80 foltvarró körét megmozgató Szent Erzsébet zászlókiállítás, valamint a Kiss Áron Magyar Játék Társaság és a Szent Erzsébet Iroda által közösen meghirdetett babapályázat anyagából nyílt kiállítás Sárospatakon. Szent Erzsébet ábrázolásokat és tiszteleti helyeket bemutató kiállítások nyíltak még pl. Egerben és Budapest több plébániáján.

A rendezvények közül kiemelkedik a hagyományos sárospataki pünkösdi Szent Erzsébet ünnep. Szülővárosában minden év pünkösdjén kétnapos ünnepi rendezvénnyel emlékeznek a szent kiráylány életére. A középkori misztériumjátékok hagyományát idéző kosztümös történelmi felvonuláson adják elő Erzsébet életének jeleneteit. A sárospataki vár alatt, festői környe-

zetben megelevenednek a középkori élet képei. 2007-ben tizenötödik alkalommal ünnepelték együtt a város lakói és a látványos programra összegyűlt turisták, zarándokok Erzsébet szentté avatásának évfordulóját.

A jubileumi év alkalmából számos könyv, folyóirat emlékszáma és kiadvány készült el. A teljesség igénye nélkül néhány magyarországi kiadványt említek, amelyek mindegyike 2007-ben jelent meg Budapesten. *Charles de Montalembert* Árpád-házi Szent Erzsébet című könyvét az Új Ember Kiadó újra lefordította. A 19. századi (1867) kiadás után megújított nyelvezettel veheti kezébe az olvasó Szent Erzsébet első modern kori, tudományos igénnyel megírt életrajzát. A „Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéből” című forráskötet második kiadásban (két utannyomásban) jelent meg a Szent István Társulat kiadásában.

Megjelent még *Magyar Zoltán* könyve (Árpád-házi Szent Erzsébet, Kairosz Kiadó), *Puskely Mária* műve (Árpád-házi Szent Erzsébet. Kairosz Kiadó), *Golarits István–Prokopp Mária* négy nyelvű képzőművészeti albuma (Árpád-házi Szent Erzsébet, Tertia kiadó, 2. kiadás), *Bodnár Dániel* történelmi regénye (Erzsébet, a szeretet szolgálóleánya. Szent Gellért Kiadó, 2. kiadás), *Kindelmann Győző* gyermekkönyve (Árpád-házi Szent Erzsébet, Kairosz Kiadó). *J. Horváth Tamás*: Ki voltál te, Erzsébet? című életrajzát a Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény adta ki zarándokfüzetként.

A Vigilia folyóirat különszámmal tisztelgett Szent Erzsébet előtt, az Új Ember hetilap hetenként jelentetett meg cikkeket, tudósításokat az év aktuális eseményeiről, köztük a sárospataki zarándoklatokról is.

A Magyar Posta jubileumi bélyegpárt bocsátott ki 2007 pünkösdjén.

Elkészült a Szent Erzsébet Iroda megbízásából a Szent Erzsébet weboldal (www.szenterzsebet.hu), melyről elérhető az évfordulóra készült átfogó elektronikus bibliográfia. A bibliográfiát Stumpfne Oláh Etelka, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara könyvtárának vezetője készítette, és bővíti folyamatosan. A www.katolikus.hu weboldal folyamatosan közli a tizenkét magyar katolikus egyházmegye Szent Erzsébet templomait bemutató cikksorozatát, és beszámolt az év eseményeiről. Állandó rovata a Szent Erzsébet családfája valamint a csodáit közlő rovat.

Digitalizált kiadványok: Árpád-házi Szent Erzsébet multimédiás, öt nyelvű CD, amely tartalmazza a Tertia Kiadó Szent Erzsébet albumát, a Rákóczi Múzeum 16 tablós kiállításának anyagát, Kuklay Antal tanulmányát Sárospatak, Szent Erzsébet szülővárosa címmel, valamint több, mint

félórányi Szent Erzsébethez kapcsolódó zeneművet. 2007 november végére készült el a Szent Erzsébet életét bemutató ismeretterjesztő dokumentumfilm, melyet a 2008. januári premierje után a Duna TV és az M1 is műsorra tűz, valamint DVD-n is forgalomba kerül.

Országszerte figyelemfelhívó volt Seregély István egri érsek levele az ország valamennyi településének polgármesteréhez, hogy nevezzenek el utcát, közterületet Szent Erzsébetről. Ennek eredményeképpen a jubileumi év végére Magyarországon több mint 50 településen köszönt ránk Szent Erzsébet neve utcák és terek névtábláin.

A Magyar Katolikus Egyház a jubileumi évet 2007. november 18-án zárta be Sárospatakon. Az ünnepi hét rendezvénysorozatának keretében Sárospatakon november 12-én babakiállítás nyílt. November 15-én került sor a Magyar Nemzeti Bank 5000 forintos ezüst Szent Erzsébet emlékérmének kibocsátására Sárospatakon a Szent Erzsébet Házban. November 17-én este 7 órakor a jubileumi év tiszteletére alakult Szent Erzsébet Szimfonikus Zenekar ünnepi hangversenyt adott a sárospataki plébániatemplomban, ahol Windhager Ákos zenetörténeti kutatásainak köszönhetően eddig ismeretlen Szent Erzsébet tiszteletére írt zeneművek is felcsendültek.

November 18-án fél 11 órakor a Magyar Katolikus Püspöki Kar Erdő Péter bíboros vezetésével ünnepi szentmisével zárta az évet. Ennek keretében került átadásra a Szent Erzsébet Rózsája-díj, amelyet 2007-ben Mádl Dalma asszony kapott. November 19-én a Rákóczi Vár kápolnájában tartott hagyományos Szent Erzsébet napi mise zárta a sárospataki rendezvények sorát.

A jubileumi év véget ért, de Szent Erzsébet tisztelete nem. Sárospatak számára az ő személye 800 év távolából is ajándék. Lehetőség sárospataki, városi identitásunk megújítására. Erzsébet nyolcszáz év alatt – azon túl, hogy templomok, szociális intézmények ezreinek lett névadója – szerte a világon, máig a hit személyes útját keresőknek a példaképe.

FÖLDY FERENC

415 éve született névadónk, Comenius

Sárospatak neve nemcsak hazánkban cseng ismerősen az emberek ajkán, hanem sokan tudnak róla Magyarország határain kívül is. Sokan valljuk, hogy Sárospatak hazánk igazi „gyöngyszeme”. Különös varázsát több tényezőnek is köszönheti. Szép természeti környezete és kedvező fekvése mellett ebben nagy szerepet játszik történelmi és művelődési értéke.

A táj ősrégi kultúrhely, királyok és királynék birtoka volt az Árpád-házi uralkodók idején. A város első temploma, a körtemplom a 12. században épült, amelyben a 800 évvel ezelőtt itt született Árpád-házi Szent Erzsébetet keresztelték. 1261-ben a dominikánus és a ferences rendnek is volt kolostora városunkban. A 13. században plébániai iskola működött, mely a 15. századtól már egyetemre is előkészítette a diákjait. Ebben az időben a pataki iskolában tanult Szalkai László későbbi esztergomi érsek, akinek jegyzete, amely Szalkai-kódex néven ismert, arról tanúskodik, hogy az itt tanított tananyag „Európa vérkeringéséből” táplálkozott.

A mohácsi vész (1526) után Patakra került földesúr, Perényi Péter példáját követve a város és az iskola a reformáció hívévé vált. Perényi Péter gondoskodott arról, hogy fennhatósága alatt virágzó iskola legyen Patakon, 1531-ben megalapította a ma is működő Sárospataki Református Kollégium elődjét. Különösen nagy gondot fordítottak az iskola fejlesztésére a Rákócziak. I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna a pataki iskolát a politika, a tudomány és vallásszabadság „sasfészkévé” építette ki. Comenius, a nagy cseh pedagógus ilyen szellemi atmoszférába került Sárospatakra.

Jan Amos Komensky négyszáztizenöt éve, 1592-ben született a morvaországi Nivnicében. Protestáns teológiai tanulmányokat folytatott Pre-rauban és Heidelbergben. Akkor vált élete mozgalmassá, amikor a cseh rendi ellenállás bukása után protestáns papként menekülnie kellett hazájá-

ból. A lengyelországi Lesznóban talált viszonylagos nyugalmat. Innen indult szövetségeseket kereső európai útjaira tele reménnyel, s ide tért vissza megfáradva megpihenni. Híre sok helyen ismertté és keresetté tette; megjárta Angliát, Svédországot. Hazájában hívei püspökké emelték, de a vesztfáliai béke örökre száműzőtté tette protestáns cseh-morva testvéreivel együtt. A politikai és családi tragédiákat erős hittel és szívós munkával győzte le. Kötetek hosszú sora jelzi tudományos tevékenységét.

Comenius először 1650 májusában érkezett Patakra, hogy meglátogassa a felső-magyarországi Rákóczi-birtokon menedéket talált hitsortársait. Lorántffy Zsuzsanna és fia, Rákóczi Zsigmond kérésére ekkor készítette el a nagyfényű pataki iskola korszerűsítésének tervét. Elképzelése megtetszett a fejedelmi családnak, ezért kérték fel, hogy telepedjen le Sárospatakon, és a gyakorlatban is valósítsa meg tervét. Comenius másodszor 1650 októberében jött Patakra, ahol négy évet szolgált. Székfoglalójában november 24-én a lelki tehetségek kiműveléséről tartott nagyhatású beszédet. Comenius olyan iskolát akart, mely „belül fénnel teljes, kívül pedig a fényt messze szórja.”

Panszofikus iskolájában alapszinten, anyanyelven mindenkit mindent meg akart tanítani, hogy később ennek eredményeképpen mindenki megtalálja földi rendeltetésének helyét, s így elégedett, boldog ember lehessen, ami a társadalom számára nyugalmat és harmóniát biztosít. Részletesen kidolgozta az iskola tanítási rendjét. Tervezetében szerepelnek a trivium és quadrivium hagyományos tárgyai (grammatica, retorica, dialectica, aritmetica, geometria, astronomia és a zene), de emellett helyet kap a fizika, geográfia, história, erkölcsstan, vallás, színjátszás és kézügyességi tárgyak. Comenius *Enciklopédiájában*, a *Januában* röviden szól a zenei nevelésről, a zenei gyakorlatról. A *Schola ludus* című könyvében lévő énekóra-színdarabjából az is kitűnik, hogy a Guido-féle szolmizációt Comenius vezette be Patakon. Comenius szerint az iskola oktatási-nevelési eredményeit nagymértékben segítik a színjátékok. Ezek élésítik az emberi elmét, az emlékezetet, szorgalomra ösztönzik a tanulókat és tanítókat egyaránt. Minderről *Az iskola mint játékszín* című, 1654-ben elkészített munkájában ír.

Patakon készített tankönyvei közül a legfontosabb, legnagyobb művelődéstörténeti értékű az *Orbis Sensualium Pictus*, *Az érzékelhető dolgok képekben ábrázolható világa*. Ez a munkája a szemléltető oktatás első képekönyve a világon, amely az Istent, a természetet és az emberi világot

képekben és rövid mondatokban ismerteti. Világhírű művét Patakon írta, de mivel az általa megálmodott és elkészített ábrák kinyomtatásához megfelelő fametszőt nem talált, az első kiadás Nürnbergben jelent meg. Később számtalan kiadásban és fordításban jelent meg hazánkban és külföldön egyaránt. A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára is számos 17. és 18. századbeli kiadását őrzi. Érdekességgént jegyzem meg, hogy az utóbbi években japán nyelven is megjelent az *Orbis Pictus*.

Comenius életének legtermékenyebb korszaka volt a Patakon töltött négy év, húsznál több könyve és nagyobb írása jelent meg itt. Az *Orbis Pictus* révén Sárospatak és Magyarország felkerült a világ művelődési térképére. A Sárospatakon töltött évek azonban kevésnek bizonyultak, hogy az elképzelt teljes iskolarendszerét kiépítse; egyedül a latin nyelvű középiskolai oktatás valósult meg. 1654-ben elhagyta Patakot, ismét Lesznóban majd Hollandiában telepedett le. 1670-ben Amszterdamban halt meg.

A Comenius idejében érvényesülő küldetéstudat, „a használni, szolgálni, segíteni akarás szelleme” a pataki Kollégiumban és utódiskoláiban tovább élt és hatott a később itt tanító professzorokra, itt tanuló diákokra, akik közül neves politikusok, tudósok, művészek kerültek ki.

Comenius emlékét hálásan őrizzük napjainkban is Sárospatakon. 1976-ban a főiskola az ő nevét vette fel, 1986-ban pedig pataki székhellyel, országos hatáskörrel megalakult a Magyar Comenius Társaság, amely Comenius szellemi örökségének feltárására, tudósítására, hasznosítására törekszik, összefogja a hazai elméleti és gyakorlati pedagógusokat, történészeket, kutatókat, évente tudományos konferenciát szervez, melynek anyagát a *Bibliotheca Comeniana* könyvsorozatban megjelenteti.

2007 márciusában Mirek Topolánek, a Cseh Köztársaság miniszterelnöke látogatást tett az egykor Comenius által vezetett pataki schola utódiskoláiban tisztelegve Comenius emléke előtt. Látogatása rámutat: a közös hit és tenni akarás már évszázadokkal ezelőtt termékeny nemzetközi kapcsolatokat épített. Ezt szem előtt tartva ma sem feledkezhetünk meg arról, hogy országhatáraink nem zárnak be bennünket. Mindannyiunk felelőssége és feladata, hogy magyar kultúránk méltó helyet kapjon Európában.

A Comenius Társaság 2007. évi közgyűlésén
Dr. Koncz Gábor alelnök, Kiss Ferenc titkár és dr. Földy Ferenc elnök

HALÁSZI ALADÁR

Comenius hivatkozásai

A minden ízében tudományos életmű egy építményként képzelhető el, amelynek alapja is Comeniustól való, azonban köveit nem csupán ő bányászta és faragta, hanem elődei, kortársai is. A filozófia, teológia, történelem, egyáltalán a 17. század és az előző korok tudománya – vissza-nyúlva az európai kultúra kezdeteire is – mind a pedagógiai rendszere előképének bizonyult. Előtte csak felvillanásokban jelentkezett egy-egy fogalom, összefüggés erejéig a pedagógia tudománya, de ő ezeket a fénnyeket egyesítve előre és vissza is világítva fókuszálta, lencséjében összegyűjtötte és minden fölvetődő, addig megoldatlan kérdésre válaszolni igyekezvén visszautalt az eredetre, ahonnan – mint alaptól – fölmagasodott gondolatrendszere elsőként a neveléstörténetben. Ezek a visszatekintések, utalások az elődök munkájára, elvi, gyakorlati alapvetésére a címben leírt hivatkozásai, amelyek nemcsak azt mutatják meg, honnan veszi műveihez az anyagot, mire alapoz, hanem ismereteinek arányai is fölsejlenek. Ha csak a formális logikai gondolkodás lépéseit követnénk, akkor is eljutnánk a címbéli fogalomhoz, hiszen a hivatkozás a hasonlítás, analógia kategóriáját hívja elő, sőt az előzmény-következmény összefüggésére, azaz a gondolkodásának forrása és eredménye kialakulásának folyamataira is utalnak a fölemlegetett elődök, források, egyáltalán a múltból vett ismeretek. Mindezek nem maradnak meg az elvonatkoztatás szintjén, hanem a szemléltetés mindenkori követelményét, az elvont gondolat tárgyiasítását is elvégzik. Így a hivatkozások arculatot is adnak, nemcsak irányt a comeniusi életműnek.

Mielőtt műveiből gyűjteném utalásait, megfogalmazható a hipotézis: Comenius, a reneszánsz és barokk idején élő és alkotó tudós az ókori görög-római kultúra és a saját korabeli tudományosság elemeit is fölhasználta kutatásai, kísérletei, eredményei mellett pedagógiai rendszere kiala-

kításában. Ha valaki triviálisnak vélné ebben a megfogalmazásban, annak csak annyit mondhatok: sokszor megelőgszünk olyan megállapításokkal, amelyek igaznak, sőt axiomatikusnak látszanak, anélkül, hogy bármi konkrét vizsgálat tárgyává tettük volna az adott kérdést. Itt az utalásoknál Comenius műveltségének, fölhasználtságának ismereteinek körvonalazódásáról van szó, amely megrajzolható hivatkozásai alapján. Mindehhez azokkal a konkrét lépésekkel juthatunk el, amelyek az általa írt művek ilyen irányú elemzésétől vezetnek el a kérdés megválaszolásához.

A legteljesebb kép akkor alakulna ki, ha minden művét, előadását, megnyilatkozását megvizsgálánánk. Erre azonban se idő, se szükség nincs, mert egy-egy írásában, mint cseppben a tenger, vagyis az életmű, sajátos arculatát fölveve megnyilvánul, vagyis hivatkozásainak iránya, tartalma nagyon nem különbözik például a *Pampaedia* és a *Didactica magna* összevetésében, de beszédeiben – pataki székfoglalója és búcsúja például – sem tud és akar egy másik műveltségi forrást megjelölni utalásaival, hivatkozásaival. Így megoldhatónak, elégségesnek tartom a kérdés kifejtésére a fent említett művek ilyen irányú vizsgálatát.

A D. M.-ban¹ a reprezentatív minta az első 37 oldal szövege, amely a teljes mű 13,553 %-a; a *Pampaediában* az 1. és 2. fejezet a teljes mű 7,964 %-a; a *Tirociniumban* a *Bibliotheca Comeniana* X.-ből a teljes szöveget vizsgáltam; továbbá a *Vestibulum* Előszava (*Bibliotheca Comeniana* X. 219. o.-tól a 230. o.-ig) és a *Schola Ludus* (B. C. X. 209. o.-tól a 218. o.-ig) az általam e célra választott mű.

A D. M.-t a (Seneca Kiadó Pécs 1992) Geréb György fordításában vizsgáltam, a *Pampaediát* (*Bibliotheca Comeniana* IV. Sárospatak 1992) Bollók János fordításában, a *Vestibulum* Gulyás József, a *Schola Ludus* Bollók János fordítása (mindkettő a B.C. X. kötetében található).

Ahol kimutatom százalékos arányban is a különböző irányú hivatkozásokat (D. M., P., T.), ott kétféle szóállománnyal viszonyítok: 1. névszók, igék, igenevek, határozószók; 2. főnevek és főnévi névmások. Vizsgálatom szempontjából nem lényeges a szöveg nyelvtani kapcsoló elemei közül a névelő, névutó, igekötő, kötőszó, továbbá a módosítószók állománya sem, így elhagytam őket, ugyanis a hivatkozások többnyire

¹ A dolgozatban használt rövidítések: D. M. = *Didactica magna*; P = *Pampaedia*; V = *Vestibulum*; S. L. = *Schola ludus*; B. C. = *Bibliotheca Comeniana*; T = *Tirocinium*.

főnévként, főnévi névmásként és a hozzájuk társuló igékkel fogalmazódnak meg: például Isten megtiltotta; Szókratész tette, mondta; (V. Mózes 22,5.) stb.

Számszerűsíteni, viszonyítani az egész műre, életműre vonatkoztatva lehet, hiszen a minták jelentős hányadát képezik a műveknek, és a bennük előforduló hivatkozások kivetíthetők az egészre, amely statisztikai művelet nagy valószínűséggel mutatja Comenius forrásait, műveltségének irányait, arányait. Mindez nem csupán a középkori gondolkodó művelődéstörténeti besorolásához szükséges adalék, hanem törekvésének, pedagógiai rendszerének jobb megértéséhez kellő ismeret is.

A vizsgálandó művek kiválasztási szempontjai közül a legfontosabbnak mondhatók a következők: A D. M. és a P. tartalmazza legteljesebben Comenius ars didacticáját. A nevelésfilozófiai, a nevelési rendszerre vonatkozó tételeket ezekben fejt ki legmélyebbre hatolva az akkori ismeretlenben, azaz a pedagógia még ki sem alakult tudományában. A *Vestibulum* pedig első eleme a bejárando útnak (VIA), amelyet a fény felé haladva mindenkinek meg kell tennie boldogsága, bölcsessége megszerzése érdekében. A *Schola ludus* „a megtanulandó dolgok ENCIKLOPÉDIÁJÁT” dolgozza föl a szemléltetés és öntevékeny tanulás módszerével. Az enciklopédikus szemléletmód egész életművét jellemezve előre mutat Diderot és Rousseau következő évszázadi nagy művére. Az egyetemesség, a pansophia elve és gyakorlata itatja át az egész művet, így nem érdektelen egy gondolat erejéig bevonni a vizsgálatba e két fogalmat sem. Igaz, egyéb művei is hordoznak hasonló törekvéseket, de a játszó iskola, a dramatizált előadás és az így szerezhető ismeretek Comenius igen fontos és eredményes módszerét jelentették. Minderről a Patakról történő elutazása előtt nem sokkal beszélt a fejedelemasszony jelenlétében, 1654. április 24-én.

Hivatkozások a Didactica Magnában:

(I. Névszók, igék, igenevek, határozószók viszonylatában; II. Főnevek és főnévi névmások viszonylatában, azaz az I. esetében 6853, a II. esetében 3551 szó a választott szöveg szóállománya, amelyhez viszonyul a hivatkozás.)

		I. %	II. %	Hív.	I. %	II. %
Isten:	44	0,642	1,239	együtt	1,327	2,562
Biblia:	37	0,540	1,041	91		
Vallás, egyház	10	0,146	0,281			
Iskola:	41	0,598	1,154	együtt	1,123	2,168
Tanítók:	3	0,043	0,084	77		
Tanulóközös- ség:	10	0,146	0,281			
Módszer:	19	0,277	0,535			
Elvek:	4	0,058	0,112			
Ókori:	8	0,116	0,225	együtt	0,291	0,563
bölcsek tanok				21		
Korabeli:	12	0,184	0,338			
Mitológia:	1	0,001	0,002	együtt	0,004	0,008
Szülők:	1	0,001	0,002	3		
Technika:	1	0,001	0,002			
Természet:	23	0,335	0,647	23	0,335	0,647

Hivatkozások a Pampaediában:

(I. Névszók, igék, igenevek, határozószók, II. Főnevek és főnévi névmások viszonylatában, azaz az I. esetében 3978, a II. esetében 2258 szó a minta szövegben, amelyhez viszonyulnak a hivatkozás számai.)

		I. %	II. %	Hív.	I. %	II. %
Isten:	81	2,036	3,587	együtt	3,594	6,333
Biblia:	58	1,458	2,568	143		
Vallás, egyház	4	0,1	0,177			
Iskola:	16	0,402	0,708	együtt	1,608	2,834
Tanítók:	7	0,175	0,31	64		
Tanulóközös- ség:	5	0,125	0,221			
Módszer:	27	0,678	1,195			
Elvek:	9	0,226	0,398			
Természet:	22	0,553	0,974	22	0,553	0,974
Ókori:	4	0,1	0,177	együtt	0,1	0,177
személyek				4		
Korabeli:	0					
Mitológia:	1			együtt	0,05	0,088
Szülők:	0			2		
Technika:	1					
Egyetemesség	23	0,578	1,018	58	1,458	2,568
Pansophia	35	0,879	1,550			

Hivatkozások a Tirociniumban:

A B. C. X. 181. oldalától a 207. oldalig a szöveg főnév és főnévi névmás állománya 2808 szó. Ehhez viszonyítva Comenius hivatkozásait, az alábbi adatok mutathatók ki.

Isten 44-szer szerepel a mondatokban: 1,56 %.

A Biblia, a hit, egyház összesen 31-szer: 1,10 %.

Együtt: 2,67 %.

Mivel az írás-olvasás alapelemeiről értekeznek, az egész művet a módszer fogalmának kifejtése is jellemzi, de két esetben ókori bölcseket is idéz (Szókratész, Quintilianus), továbbá a fontos nyelvek: a Biblia eredeti nyelvei (héber, görög, latin) és a korabeliek: német, belga, francia, angol, lengyel. Mint minden művében, itt is hivatkozik a mesterségekre (szabó, cipész, varga, bőrműves), amelyekhez hasonló az iskola. Ott emberműhelyben dolgozik a tanító, tanuló. Az iskolában is meg kell tanulni a mesterséget, amely folyamathoz a könyv a legfőbb eszköz. Nem véletlen tehát, hogy minden művében hangsúlyos szerepű e fogalom. A természetre, a világra, időben az ókortól a jelenig terjedő hivatkozása földrajzilag is szélesedik, hiszen Amerikát is említi a közelebbi Angliával szembeállítva. A műveletlenség, barbárság kontinense akkor Amerika Comenius példájában. Az épület hasonlat sem maradhat el: a műveltség tárgyiasult az épületben, amelynek alapja az írás-olvasás megtanulása.

A *Vestibulum*ban is a házépítéshez hasonlítja az iskola működtetését, ahol mindenféle mesterség egyaránt fontos, egymástól elválaszthatatlan. Itt is a Bibliából vett hasonlattal erősíti meg metaforisztikus iskolaképét, ahol az Úr a tanító, Ádám a tanítvány. Quintilianus szerint „minden jó tanító örvend a sokaságnak, és azt gondolja, hogy ő nagyobb hallgatóságra méltó.” (B. C. X. 222.) Belegondolva a mai egzisztenciális zavarokkal küszködő pályánk sorsába, a pedagógusi elhivatottság, a fény minél nagyobb körben kívánt terjesztése, egyáltalán a pedagógiai optimizmus árad az idézetből, amit Comenius hirdet minden mondatában. A besavanyodás, a pedagógusi hitehagyottság elleni mentális gyógymódokat keres, biztat vállalni hivatásunkat, mert tudja: optimizmus nélkül nem jön munkánkra siker, ahogy mondja is, Isten áldása.

„A gyakorlat teszi a mestert” – említi a megcáfolhatatlan igazságot, hiszen minden képesség forrása a gyakorlás. Így kulcsszava is a *Vestibulum*nak, amelyre gyakran hivatkozik. A reneszánsz és a barokk korá-

ban inkább mesternek tekintették magukat a művészek és tudósok is, akik kezük és eszük munkáját mindennél többre tartják. Nem véletlen tehát a mesterségekkel történő gyakori összevetése a tanításnak. Leonardo da Vinci (1452-1519) is inkább mesternek tartotta magát, mintsem a tárgyi világtól kissé elrugaszkodott művésznek.

A *Schola ludus*ban is a mesteremberek műhelyeként írja le a lesznói iskoláját, ahol természetesen Isten adománya a mesterség. A gyerek a tanító(mester) mozdulatait, szavait elsajátítva tanul, mint az inas a műhelyben. A korabeli szóláshasonlaltal élve utal az iskolában folyó munka sokirányúságára: „egy edényből több falat kimeszteni: vagyis: nemcsak az érzékeket akarjuk fejleszteni..., s nemcsak a nyelvet..., hanem az erkölcsökre, cselekvésre, az élet ügyeinek intézéséhez szükséges, körültekintő okosságra, s végül magabiztos viselkedésre is nevelni akarunk”. (B. C. X. 213.) Itt a tananyag dramatizált előadása mellett érvel Comenius. Az enciklopédikus és pansophikus ismeretrendszer is kiejlik e rövid idézetből, azaz a cél megjelöléséből. Emellett az utilitarisztikus, az élet gyakorlati kérdéseit fontosnak tartó, Comeniust nagyon jellemző ismeretek felé fordítja hallgatósága figyelmét, közvetve bírálva a skolasztikát, a verbalizmust, egyáltalán a rossz tanítási módszereket. Ezekre minden művében hivatkozik, például a D. M.-ban (19. o.) is, ahol saját módszerét a kollégák rosszul alkalmazták, így sziszifuszi vállalkozás lett tanításuk: „silány gyakorlatból,... a tapasztalatból szedték össze külsődleges megfigyeléseiket.” Észokok alapján fejt ki a módszertanát: „alávet mindent a megfeszített érzékszervi vizsgálatoknak.” (D. M. 20. o.) Itt a szenzualizmus érvényesítése fogalmazódik meg. A kor és a későbbiek – egészen a felvilágosodásig – egyik divatos ismeretelméleti felfogása nem hagyhatta Comeniust érdektelenségben. Éppen abban az esztendőben készült el a D. M.-val, amikor John Locke (1632-1704) született, aki e felfogásnak legfőbb híve lett.

A szenzualizmus, utilitarizmus elvei mellett egyértelműen kirajzolódik a felvilágosodás korában kiteljesedő gondolkodásmód a természetességről, amely a rendszeresség, fokozatosság, szemléletesség, tudatosság alapelveinek megfogalmazásához vezette el. A hivatkozásai gyakoriságának sorrendjében – mind a D. M.-ban, mind a P.-ban – előkelő helyezésű: 3., illetve 4., a P.-ban az egyetemesség és a pansophia áll közvetlenül előtte, és mindkét műben, sőt a *Schola ludus*ban és a *Vesztibulum*ban is csak az Isten, vallás, Biblia együtt előzik meg, továbbá az iskola, tanítók,

tanuló(közösség), módszer, elvek állnak még előtte összevontan. Mind a természetességgel, mind az enciklopédikus gondolkodásmóddal, törekvéssel újra csak Rousseau-t, Diderot-t és az általuk fémjelzett 18. századi felvilágosodást vetíti a jövőbe.

Ezek csak a számszerűsíthető fogalmak, de logikai összefüggéseik nehezen számolhatók meg egzakt módon, azonban kimutathatók a reneszánsz tudományosságra, a barokkos vallásosságra, a nevelés általános elveire, a humánus jegyében az egyetemes emberre utalásai. Például az ókori bölcsekre és a bibliai szereplőkre utalás összevonható abból a szempontból, hogy érdeklődésének iránya, ismereteinek arányai az alkotásaiban jellegzetesen reneszánsz vonások és barokk jegyek, hiszen éppen az ókori emberközpontú szemlélet uralja egész tudományos világképét, amely újjászületett a reneszánsz idején, a humanizmus által pedig – mint a virág a hímporral – megtermékenyült. Kora az az időszak, amikor az „egykönyvűség” után Európában a Guttenberg-galaxis egyre nagyobb fénnel világította be a tudományosság egét. Méltán növekedett az igény az újabb ismeretekre, az iskolákra, közöttük a protestáns szellemiségűekre, amelyekre tette egész életét.

A Bibliát – mivel teljes világképet ad, mint a hősi eposzok – nemcsak azért idézte, mert püspök létére jól ismerte, hanem mert mások is azzal éltek. A rá való hivatkozások minden élethelyzetben szemléletesek voltak, képesek az elvontság föloldására. Különösebb arányokat az Ó- és Újszövetség között nem lehet utalásai tekintetében fölmutatni, mert egyaránt hozta garmadával a példákat mindkét részből, hiszen állításai igazolására többször csakis a bibliai párhuzamot, tanulságot fogalmazta, idézte, és azzal mintha axiomatikus tételeket említett volna. Például Pál levele a rómareliekhez (8,29.) D. M. 45. o. „Mert akiket eleve ismert, eleve el is rendelte, hogy azok az ő Fia ábrázatához hasonlatosak legyenek, hogy ő legyen elsőszülött sok atyafi között.” „Mert akiket Isten lelke vezérel, azok Isten fiai” (uo. 14.)

Így az isteni – tehát alkotásra alkalmas – tulajdonságok birtokosa az ember, miként Jézus is, minden szépre, jóra hivatott. Nem kell ahhoz sem sok logikai lépés, hogy eljusson nevelési célrendszere legfőbb elemeihez e képtől: Isten (vagyis e tekintetben a tökéletesség) képmására formálандók az emberek. Mindez három dimenzióban történik: anyaméh, a föld és a menny: „Az elsőben csupán az életet kapjuk, a kezdetleges mozgási és

érzékelési képességgel; a másodikban az életet, a mozgást, érzékelést, az értelem csíráival; a harmadikban mindezeknek tökéletes teljességét.” (D. M. 46. o.)

Mindez egy újabb párhuzammal folytatódik: a zsidók Egyiptomból, a rabságból – ha ott születtek – a Kánaánba (mézzel folyó) jutottak.

A bibliai idézetek között azonban Mózes könyvei vezetnek, azokból is az I. A vizsgált szövegrész 37 utalásából Mózes könyveire 7 jut, ami 19 %. Az Újszövetségből többnyire a Jelenések könyve jut eszébe, de hivatkozik Lukács, Máté, Márk, János evangéliumára ugyanúgy. Megejtő, ahogyan saját életére is vonatkoztatja a Bibliát. Azt idézi például Mózes I. könyvéből (47,9.), ami az ő száműzetésével párhuzamos. Jákób a fáraó előtt beszél bujdosásáról: „Az én bujdosásom esztendeinek napjai százharminc esztendő; kevesek és nyomorúságosak voltak az én életem esztendeinek napjai.”

Közössége (a Cseh Testvérek) e szenvedése ellenére számíthatott rá, mert híven képviselte ügyüket a fejedelemnél, mint Jákób övét a fáraónál. De az egész emberiség az ő közösségének számított, a sárospataki iskola, sőt a magyarok szélesebb rétege is, akiket az iskola által magasabb minőségre akart emelni. Így tette ezt Lengyelországban, Hollandiában, de Angliában is hirdette volna ebbéli szándékát, ám az iskola ügyének javítása a társadalom arra fordulásával jár, amelyre nemigen volt királyi akarat Londonban. Nálunk is csak Lorántffy Zsuzsanna nagylelkűségének és értelmes, előrelátó szellemiségének köszönhetően szökkenhetett szárba Comenius kezdeményezése.

Ha nem is tárhatom föl a teljes körét azoknak, akiket megidéz, akikre hivatkozik Comenius, a vizsgált műveinek mégis nagyhatású alakjai az ókorból, főleg azonban a Comenius korából származó szereplők. Önmagában a nevek említése nem igazítana el a témában, de Comenius a tőlük vett idézetekkel vagy cselekedeteik leírásával egyértelművé tette, mire gondol velük kapcsolatban. Többnyire pozitív példaként szerepelnek szövegében, de ellenkezni is kész velük több kérdésben.

A vizsgált művek mindegyikében visszanyúl az idők hídján az ókorba, és tudósokat, írókat, politikusokat említve érvel a maga tételei mellett. *Szókratész, Quintilianus, Seneca, Maecenas, Ptolemaiosz, Cicero, Tertulianus, Platon, Konstantin, Diogenes* neve szerepel a vizsgált szövegekben, de velük azonos súllyal említi, idézi a bibliai alakokat, azok tetteit, gondolatait. *Salamon, Mózes* jelentős helyet foglal el ebben a sorban. A bölcses-

ség, ami toposzként Salamonra tapadt, a pansophiáját hangsúlyozza: „Balgák és gonoszak azok, akik életünket játéknak tartják és nyereszkeskedő válsárnak; ezektől távol áll Isten dicsérete és áldása.” (Bölcsesség 15, 12. és 19.) (D. M. 52. o.) Szerinte a bölcsességhoz az érzékelés, értelem és a hit szükséges. Másutt az ifjúsághoz fordul, hogy emlékezzék meg Alkotójáról, azaz az Úrról, „mert ez az embernek fő dolga.” (Ecc. 12, 15.) „Tanítsd a gyermeket is az ő útjának módja szerint.” (Péld. 22, 6.) (D. M. 3. o.) Mózes neve a Kánaánnal, mint az emberi boldogság metaforájával, a nevelés eredményességével, az isteni tökéletességre törekvéssel kapcsolódott össze nála: „Legyetek szentek, minthogy szent vagyok én, a ti Uratok Istenetek.” (Mózes III. 19,2.) (D. M. 51. o.)

Quintilianus (kb. 35-115) retorika tanító, aki a rómaiak közül egyedül írta meg az egyetlen rendszeres elméleti munkát a nevelésről: *Institutio oratória*. Ebben fontosnak tartja, hogy a gyermek tisztán, pontosan tanulja meg az anyanyelvét; kiáll az otthoni tanítással szemben a nyilvános mellett; a testi fenytés ellen van; az általános műveltséghez nemcsak a tudás tartozik, de az érzület is. Comenius rendszerétől ezek elválaszthatatlan elemek.

Seneca (Kr. e. 4 – Kr. u. 65.) elsősorban a sztoikus filozófiai tanaival hatott, *Maecenas* (Kr. e. 69–8.) pedig a tudományok és a művészetek támogatójaként vált talán örök időkre szimbólummá. A fejedelemsasszonyt is az ő neve említésével tisztelte meg. (B. C. X. 218.) *Szókratész* (Kr. e. 470 – 339.) szerint a gyermek is meg tud felelni minden filozófiai kérdésre, ha jól kérdezik, vagyis a vele született világosság mindenre elegendő, ha megszabadítják béklyóitól. (B. C. X. 191.) *Ptolemaiosz* (itt nem a geocentrikus világrendszer megalkotója, hanem a makedón-görög uralkodócsalád egyiptomi dinasztiájának tagjaként említődik; Kr. e. 323-tól 30-ig, Kleopátrával a végén uralkodtak) a király, akinek szerepét a színi előadásban az előkelő gyerekek kell adni. (S. L. B. C. X. 216. o.)

Platón (Kr. e. 427–347.) államában is a bölcsek uralkodnak, a harcosok örködnek, a dolgozók békében alkotnak. Comenius Fény Testületében is a filozófusoké, a bölcseké a vezető szerep *Ciceróra* (Kr. e. 106–43.) hivatkozva Comenius is az ifjúság nevelését tartja az állam legfőbb feladatának. (D. M. 20. o.) *Tertullianus* (160 k.–230) apologéta „discentia” fogalmát említi, amely a nevelés okozati összefüggéseit, célját, módszerét egyesíti magába, hogy ne kelljen mások felfedezéseit, gondolatait figyelembe vennie, amikor a sajátját dolgozza ki értekezésében (D. M. 22. o.) Rajtuk kívül említi *Constantinust* (208–337) a kereszténység iránt tanúsított megértése

okán. Az ókor miliője teremődik meg *Püthagorasz* (Kr. e. 580 – 496.), Trója, Szisziphusz említésével is. A reneszánsz végtére az ókor művészetének, gondolkodásának, világképének az újjászületése, az ember, a tudás felértékelődésének időszaka, amelyben Comenius sem vehetett föl újabb irányt, ha a tudós pedagógus mivoltára oly büszke akart maradni. *Pittecus* (Kr. e. 648–569.) bölcs mondása: „Ismerd meg tenmagadat” is az Úr kép-mását láttatja az emberben. Aki magát ismeri, közelebb kerül az Istenhez, ami cél.

A középkor különböző szakaszaiban élők az idejük közelebbi volta miatt még direkter hatást gyakoroltak Comeniusra. A vizsgált szövegrészben megtalálhatjuk a legjelentősebb előképeit az első pedagógiai rendszernek, amelyet végül Comenius teremtett meg. *Stobaeus* kb. 600 latin és görög író művéből adott ki antológiát a korai középkorban. Nélküle veszendőbe mentek volna a művek, feledésbe a szerzők. Comenius ebből szemezgetve találta meg a gondolatot Diogenestől (nem a cynikus bölcs, hanem az apollóniai) az állam alapjáról, amely nem más, mint az ifjúság nevelése. (D. M. 37. o.) Comeniusban egyre erősödött a vágy megalkotni a tanítás könnyebb, eredményesebb módszerét, így megidézte mindazokat, akik közelmúltjában és kortársként szintén e tárgykörben gondolkodtak, vagy éppen nevelésfilozófiai tételeihez tudtak adni valamit, mint például *Descartes* (1596–1650), akit ugyan nem említ, de a fény mindenén átütő fogalmát a filozófus tudós kortársa fénytanából veszi, továbbá a kételkedésre való beállítódását is. *Lubinus Eilhardus* (1565–1621) Oktatástanára többször hivatkozik. A képeskönyv szemléletességétől remél sok eredményt a tanításban, mint Comenius is a Lucidáriumától. *Ratichius* (1571–1635) az anyanyelvű iskolában látta minden magasabb műveltség alapját; az enciklopédikus célkitűzés lebegett előtte, mint Comenius előtt is. (D. M. 21. o.) *Helvicus* (16. és 17. sz.) didaktikai munkájával Comenius sokat foglalkozik. *Ritterus* (1600–1650) 1628-ban adta ki didaktikai munkáját, amelyet Comenius tanulmányozott. *Bodinus* szintén (1600–1650) a didaktikával foglalkozott, és művét Comenius véletlenül szerezte meg Sadowski György birtokán rejtőzve. *Glaumius* (1580–1650) nyelvtanítási módszere hatott Comeniusra, aki hivatkozik is nevére. (D. M. 21. o.) *Vogeliust* (1580–1643) Comenius a *Linguarum Methodus Novissima* VIII. 26-ban is említi, hiszen a latin nyelv tanításával foglalkozott ő is, annak a módszertanát igyekezett megfogalmazni. *Wolfstirnius* (1600–1660) műve a *Schola privata* (1640) is fölkeltette Comenius figyelmét. *Frey Janus Caecilius*

(1558–1631) párizsi egyetemi tanár, akinek szintén megemlíti didaktikai munkáját a D. M.-ban. *Andrae Bálint János* (1568–1654) segíti Comenius nagy munkáját, a D. M. megírását. Ő írt először róla, és kér mindenkit, segítse Comeniust a „szent törekvései” végrehajtásában. A nyelv tanításában, tanulásában helytelenítette a gépies módot. Az életkori sajátosságok figyelembe vételét alapelveként hirdeti, emellett enciklopédista is. Élteti a szabadság eszméjét. (D. M. 21. o.)

A didaktikusokon túl *Melanchton Fülöpre*, *Luther Márton* munkatársára is hivatkozik, aki szerint „az ifjúság nevelése valamivel még súlyosabb feladat, mint Trója bevétele.” (D. M. 20. o.) *Nazianzi Gergely* (Kr. u. IV. sz.) fokozza a nevelés jelentőségét, mikor azt mondja: „az embernevelés a „mesterségek mestersége”, minthogy az élőlények közül ez a legsokoldalúbb és legbonyolultabb.” (D. M. 20. o.) *Campanella* (1568–1639) Platón és Comenius államához hasonlót képzelt utópistaként annyiban, hogy abban is filozófusok uralkodnak, a nevelés pedig állami feladat. A szenzualizmus hatja át egész életművét, amellyel Comeniusra is hat.

Piscator János (1605–1655) Alsteddel és Bisferfelddel együtt nyújtotta be Bethlen G. fejedelem halála után a fejedelemsnéhez az erdélyi iskolák reformtervezetét. Ez a megújulási mód sem került el Comenius figyelmét. *Alsted* (1588–1638) a fejedelem (Bethlen Gábor) hívására Gyulafehérvárra ment 1619-ben hasonló okokból, mint Comenius Sárospatakra. Fő műve (Enciklopédia) is Comeniusszal való szellemi rokonságát hirdeti. *Ficinus Wolfgang* (1433–1499) orvos filozófus, aki egymástól távol eső fogalmakat, kategóriákat igyekezett összeegyeztetni: kereszténység – újplatonizmus, filozófia – vallás; pogányság – kereszténység. Mátyás királynak is ajánlotta művét, de Comenius is okult belőle, elsősorban gondolkodásmódjának egyedisége hatott rá.

Vives, Juan Luis (1492–1540) ugyanúgy humanista tudós, pedagógus, teológus volt, mint a vele egy esztendőben született Comenius is. Ő is rendszerbe foglalta kora összes pedagógiai kérdését. Szerinte is a nevelés célja a valláserkölcssel fogalmazható meg. *Bacon, Francis* (1561–1626) követője nemcsak Comenius, hanem Ratke, Locke is. Ő az újkori gondolkodás vezéralakja, Anglia kancellárja, bölcsész, természettudós, történész, mintha az enciklopédiát, pansophiát egy személyben megtestesíteni akarná. Szól a verbalizmus ellen. Ismeretelméleti alapja neki is a tapasztalás. Eszménye a természetes és utilitarista nevelés, amelynek részeként a szemléltető oktatást tartja célravezetőnek. Ugyanott lakik élete egy részében, ahol Comenius is: Amsz-

terdamban. Itt lát napvilágot műveinek első összkiadása 1663-ban. Főművének címében neki is az a szó jutott eszébe, mint Comeniusnak: magna – Instauratio Magna (1607). Fontosabb azonban világlátásuk, gondolkodásuk összevethetősége, filozófiai irányaik azonossága.

Íme, a Comenius életműből ki nem vonható hatások és személyiségek karéja, amely korántsem teljes, csupán a választott művek részeiben nyilvánultak meg, de mégis elképzelhető megidézésük által Comenius tájékozódása a múlt és a jelen – az övé – tudományos világában. A jövő azzal is jellemezhető, hogy kikre hatott, bár rájuk nem tudott hivatkozni. Csupán a pedagógia tudományának, mint folyamatnak Comenius utáni szakaszát, de korát is vizsgálva legalább a neveket érdemes megemlíteni, hogy őt kik idézték, kiknek a gondolkodását termékenyítette meg pedagógiai rendszere. Rossz magyar szokásként még ide érkezése előtt kiváltotta a presbiteriánusok ellenszenvét műveivel. Különösen Medgyesi Pál és Bisterfeld bírálta legádázabban. Klubisiczky András és Bayer János (a kassai evangélikus iskola igazgatója) munkásságában azonban föllelhető a pozitív előjelű hatás. Zrínyi Miklós, Bethlen Miklós, Apáczai Csere János és Ladiver Illés (eperjesi tanár) eszmevilágában is találunk Comeniusra utaló jegyeket, de Keresztúri Pál (Rákóczi Zsigmond és Bethlen Miklós nevelője) is hasonló elveket vallott. Tessedik Sámuel sem tagadhatta meg Comenium, mint tisztelt elődöt. Zrínyire politikai elvei hatottak inkább, amelyek szerint a Rákócziháznak királyi udvarrá kellene emelkednie, a német és a török ellen egyesítenie volna üdvös az erőket. Az Áfium néhány gondolatában is tükröződik a comeniusi gondolat. Apáczaira az enciklopédikus törekvése gyakorolt érzékelhető hatást.

„Minden Egész eltörött” – írja Ady a Kocsi-út az éjszakában című versében, mint ahogyan Comenius életében is jellemző ez a kép. A költőt is megérintette egy vers erejéig Comenius nagysága, hiszen cudar időken élve kereste a harmóniát, akarta összerakni ő is a darabokat egésszé. Üldöztetése közepette állt helyt a tudomány művelésével, a jövőre tekintő iskola és társadalom megvalósításának vágyával és tervével. Nagyságának, lelkierejének éppen ez az elkötelezettsége az egyik fontos eleme. A másik a tudományos összegző képessége, a világ dolgainak egységben látása, igénye a fontos, pontos ismeretekre minden területen. Hivatkozásai is ezt a képet készítetik kialakulni bennünk, olvasván műveit.

Az is jellemző, mire nem hivatkozott, de meghatározó volt életében: a Cseh Testvérek mozgalmára. Titkos működése, törekvése azonban országról országra mozgatta Comeniust, hogy támogatókra találjon. Így érkezett Sárospatakra is. A harmincéves háború és a vallási villongások pusztításai anyagiakban és a lélekben nem kesergésre, hanem tettekre sarkallta a nemzetek közötti béke, az emberek nevelés általi értékének növelése terén. Amikor Istent, a Bibliát, az erkölcsöt emlegette, olyankor a cél elemeit hangsúlyozta: Istenhez – azaz a tökéletességhez – kell közelíteni az embert a nevelés eszközrendszerével, így, értékét folyamatosan növelve a Descartes által is megerősített fogalom, a fény felé, a boldogság állapotába juttatja a reneszánsz idején jelentőségében fölemelt embert. E tevékenységnek csak egy mozgatója, egyetlen fölérendelt fogalma van Comenius gondolatrendszerében: az Isten. Így kerek ez az eszmevilág, a hivatkozások így mutatják a fogalmak között a vertikális tagozódást, amelynek mind a kezdete, mind a vége Isten. Közben a nevelés által értékét, minőségét egyre növelő, az isteni adottságokat megtisztító, kibontakoztató ember áll a természeti és társadalmi valóság általa kialakított középpontjában.

Ezért van minden, a humanista gondolkodás így tárgyiasul az ember fölmagasztalásával. A hivatkozások ki sem mozdulnak ebből a tág körből. Mindezt egyedül nem lehetett megcselekedni, ezért meg kellett győznie embertársait, kollégáit, a tanítványokat. Erre használta a kor divatos filozófiai irányait – szenzualizmus, utilitarizmus, a Bibliából merített hit, a természet-tudományos magyarázatok –, csakis ezekre hivatkozva fejthette ki nézeteit az emberről, annak neveléséről, majdani boldogságáról, a Fény Testülete általi fokozhatatlanul jól szervezett társadalomról. Egyféle utópia is megfogalmazódik, mint Platon, Mórus munkásságában. De ő a pansophia jegyében, a tudományok összerendezett szintjével megvalósíthatónak látta.

A jól szervezett társadalomban – mint ahogyan a P.-ban írja – mindenkinek filozófussá, királlyá, pappá kell lennie a nevelés által. (P. 20, o.) A legmagasabb szinten, a Fény Testületében is ők a vezetők. Nem más ez, mint végtelen hit az ember nevelhetőségében, a nevelés mindenhatóságában, amely felfogás alapelvül is szolgál Comenius gondolatrendszerében, mint a szemléletesség, fokozatosság, a „minden az emberért van” humanista felfogás is. A mindenkit bölcsé tenni, mindenkinek hasznára lenni pedagógusi elhivatottságában továbbgondolja a descartes-i „tisztá ész” és „fény” fogalmát, és megtölti pedagógiai rendszere tartalmaival. Sikerül a hit és a tudomány paradoxonját föloldva együtt szolgálnia mindkettőt a ta-

nítványok javára, hiszen uralja kora tudományait, ezért is készíti belülről az enciklopédia irányában elmozdítani a 17. sz. ez irányú törekvéseit. A tisztaság nemcsak az erkölcsökben szükséges, hanem a tudományban is. Isten számára is az egyszerű, tiszta lelkek, azaz a gyerekekéi a kedvesek. Lukácstól is azt a részt idézi (19, 30.), ahol Jeruzsálembe számárcsikón vonul be Jézus, mely állatot előtte senki nem ülte meg. Mi más lehet az emberi aljasság, háborúság, butaság láttán, tapasztalatán a törekvése a comeniusi kaliberű tudósnak? Csakis a tisztaság a fejekben, lelekben, társadalomban, tudományban, hitéletben. A hivatkozások is erre terelik figyelmünket, hiszen a virágzó egyház, állam, család igényli a tisztaságot minden tekintetben, amelyet az iskola, a pansophikus tud csak megteremteni: „A keresztény államban pedig kevesebb legyen a sötétség, zavar és a széthúzás; annál több a fény, a rend, a nyugalom és a békesség.” (D. M. 17. o.) Lám, mennyire időszerű Comenius gondolata! Mintha ismerte volna a mai Magyarország helyzetét is.

GYÖRI ISTVÁN

Comenius, a nyelvművelő

Comeniust nem lehet teljesen megérteni, ha nem értjük gondolkodása eszmei alapjait. Ez az alap pedig egyértelműen istenhitében, teológiai felfogásában keresendő. A Comeniusról szóló tanulmányok, tankönyvek még ma is csak érintőlegesen kezelik ezt a kérdést, az 1990 előtti szakirodalom pedig a kor kíváncsainak megfelelően torzítva. Comenius nemcsak kora egyik jelentős pedagógusa volt, de keresztyén életfelfogása, teológiai gondolkodása is nagy hatással volt kortársaira. Jellemző az 1990 előtti szakirodalomra, hogy Comenius egyik főműve, a *Didactica Magna* ma is Geréb György fordításában és előszavával férhető hozzá. A fordítással és a jegyzetek tárgyi adataival nincs is különösebb gond, annál inkább tendenciózus a bevezető tanulmány néhány megállapítása. A szerző maga így mutatja be műve célját: „Az volt a célom, hogy az egyes összefüggéseket a marxizmus-leninizmus fényében, új megvilágításban tárgyaljam.”¹ Ennek megfelelően Comenius vallásosságát a következő módon akarja a maga helyére tenni: „Komensky vallásossága a cseh forradalmi mozgalom demokratizmusának tükrében jelentkezik. ... Ez a vallásosság a természettudomány felé való törekvés merev ellentétének tűnik fel, pedig vele csak *végző fokon* van ellentétben. Egyébként is vallásosság nélkül Komensky az akkori cseh viszonyok között csak arisztokrata lehetett volna, semmiképpen sem tudott volna széleskörű hatást kifejteni a cseh népre... Komensky tanításaiból le kell hámozunk a vallásos burkot, amely természetesen fogja körül merész nézeteit.”² Ez nagyon leegyszerűsített és érthető módon az akkori oktatáspolitikai elvárásaihoz hűségesen idomuló értelmezés. A kép teljességéhez az is hozzátartozik, hogy voltak más szemléletű értékelések is, ezek azonban nem kaptak nyilvánosságot. Jellemző, hogy Koncz Sándor egykori pataki teológiai tanár „Comenius mint

¹ *Comenius Ámós János*: Nagy oktatástana, Akadémiai Kiadó, Bp., 1953. 5.

² *Comenius* i. m. 25.

teológus” című tanulmánya³ a kis példányszámú, csak belső egyházi körök részére készült „Református Egyház” című folyóiratban is csak megcsonkítva jelenhetett meg 1970-ben, az eredeti teljes szöveg csak a rendszerváltás után látott nyomdafestéket.⁴ Ehhez csak egyetlen dolgot kell megjegyezni: van még feladata a Comenius-kutatásnak, hogy e nagy humanista pedagógus életművét a maga teljességében megismerjük, még ha a kilencvenes években már érezhető is volt némi változás.⁵

Comenius gondolkodásának teológiai megalapozottsága leginkább az emberről alkotott felfogásában, mondhatni antropológiai elveiben mutatkozik meg a legjobban. Az embert nem empirikusan, önmagában szemléli, hanem mindig Istennel való viszonyában, mint Isten teremtményét. A születésről és a halálról, az emberi lét eme örök nagy kérdéseiről így vélekedett: „Háromféle tehát a mi életünk és a mi életünknek hajléka: az anyaméh a föld és a menny. Az elsőből a másodikba a születés által lépünk, a másodikból a harmadikba a halál és a feltámadás útján, a harmadikból azonban sohase lépünk ki az örökkévalóságon át. Az elsőben csupán az életet kapjuk, a kezdetleges mozgási és érzékelési képességgel; a másodikban az életet, a mozgást, az érzékelést az értelem csíráival; a harmadikban mindezeknek tökéletes teljességét. Az első élet a másodikra való előkészület, a második a harmadiké, a harmadik pedig önmagában áll vég nélkül.”⁶ Az ember földi élete műhely, amelyben kialakul az értelmes lélek az örökkévalóságra.

Comenius vitába szállt az akkor általános felfogással, mely szerint csak azokat kell és szükséges oktatni, akik arra már kicsiny korukban alkalmasnak bizonyulnak. Érvelése azonban nem az újkori egyenjogúság eszméjén alapul, hanem a teremtetshiten. „Nyilvánvaló, hogy minden ember alkalmasnak születik arra, hogy tudományos ismeretekre szert tegyen, elsősorban azért mert Isten képmása. A hű képmás pedig szükségképpen eredetijének vonásait tükrözi, különben nem lenne képmás. Mivel pedig Isten egyéb tulajdonságai közül kiemelkedik a mindenhatóság, ennek valamelyes mása kell, hogy visszatükröződjék az emberben. ... Oly mérhetetlen befogadóképességű az emberi értelem, hogy feneketlen mélység

³ *Koncz Sándor*: Comenius mint teológus. = Református Egyház, XII. évf. 1970. okt. 217-220.

⁴ *Koncz Sándor*: Comenius teológiája, = A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Évkönyve 1989/1991. Sárospatak, 1991. 123-135.

⁵ *Ködöböcz József*: Comenius sárospataki pedagógiai tevékenysége és annak elméleti alapjai c. tanulmányában már önálló fejezetet szentel Comenius teológia felfogása ismertetésének. = Comenius és a magyar művelődés. Bibliotheca Comeniana V., Sárospatak, 1994. 112-113.

⁶ *Comenius* i. m. 163.

gyanánt tűnik fel a megismerés terén.”⁷ A mindenhatóság fogalmát Comenius eredeti latin szövege az *omnipotentia* szóval fejezi ki, amelyet az egyházi nyelv mindenhatósággal fordít le, azonban benne van az a jelentés is, hogy Isten számára nincs lehetetlen. Comenius ilyen értelemben hasonlítja az emberi értelem korlátlan befogadóképességét, az emberi megismerés korlátlan voltát az isteni omnipotenciához.

Comenius számára ez volt a teológiai-antropológiai alap pedagógiai elveihez. Hangsúlyozta, azonban, hogy ez az emberrel veleszületett, Istentől kapott omnipotencia lehetőség, amelyet ki kell használni. Alaptétel az volt, hogy az embernek ahhoz, hogy emberré váljon, képzésre van szüksége. Ha pedig mindez a teremtettség okán és jogán természetes, akkor nem lehet különbséget tenni sem nemek, sem vagyoni állapot vagy a korai tehetség alapján. Ebből következett, hogy síkra szállt amellett, hogy mindenkit nevelni kell, a lányokat és a fiúkat egyaránt, a gazdagok és a szegények gyermekeit is, lehetőleg már minél kisebb kortól. Ebből az elvi kiindulásból alapozta meg a népiskola és az azt megelőző anyaiskola – mai fogalmaink szerint az óvodai nevelés – eszméjét.

Ezzel a felfogásával Comenius messze megelőzte a maga korát és sok ellenállásba is ütközött. Ennek az elvnek egyik ellenzője éppen az az Altstedius – német nevén Altstedt – volt, aki Hernbornban Comenius tanára volt, majd pedig Bethlen Gábor erdélyi fejedelem meghívására egy ideig a gyulafehérvári kollégiumban tanított, amelyet szeretett volna egyetemmé fejleszteni. Felfogása szerint a fiúk közül korán ki kell választani a tehetségeseket, ezeket latin nyelven kell oktatni, hogy a tudományos kifejezéseket eleve ezen a nyelven tanulják meg, mert így válnak alkalmassá a felsőbb akadémiai tanulmányokra. Altstedt ezzel az akkor általánosan elfogadott álláspontot képviselte.

A teológiai kiindulópont mellett Comenius a didaktikai érveket is felhozott a mindenkire kiterjedő, kisgyermekkor, és így természetesen anyanyelvi oktatás mellett. Témánk szempontjából ez azért érdekes, mert Comenius így vált a kisgyermekkor anyanyelvi oktatás szorgalmazásával a nyelvművelés egyik előfutárává:

Comenius egyik alapelve volt a fokozatosság, a módszerek tekintetében az életkornak való megfelelés. A latin nyelv tanítását azért tartotta fontosnak, mert ez volt abban az időben a felsőbb tanulmányok és a tu-

⁷ Comenius i. m. 172.

domány európai közös nyelve. A latin mint idegen nyelv oktatását azonban meg kell előznie az anyanyelvi oktatásnak. „Ha valakit idegen nyelvre akarnánk tanítani, mielőtt a saját anyanyelvét elsajátította volna, éppúgy járunk el, mintha a fiút lovagolni tanítanók, mielőtt még járt tudna. ... Ahogy maga Cicero is azt mondja, hogy nem volna képes szónoklatra tanítani olyasvalakit, aki nem tud beszélni; éppúgy a mi módszerünk is bevallja azt, hogy nem tudja a latinra megtanítani azt, aki nem ismeri anyanyelvét...”⁸ Comenius arra a megfigyelésre hivatkozik, hogy a tanulók anyanyelvükön az új fogalmakat sokkal hamarabb megjegyzik, könnyebb a fogalomalkotás, az árnyalatok kifejezése. Ha ezeket a gyermekek anyanyelvükön tanulják meg először, akkor ez később a latin nyelv tanulása során sem lesz hátrányukra.

Comenius nemcsak a később latin nyelvet tanulni akarók számára tartotta fontosnak a anyanyelv tanulását. „Ha mindezt lelkiismeretesen áttanulmányozzuk ebben az elemi iskolában, úgy az lesz az eredmény, hogy nem csak a latin iskolába kerülő ifjak, hanem azok is, akik földművelésre, kereskedelemre, iparra adják magukat, semmit sem fognak teljesen újnak találni, olyannak, amiből itt már nem kaptak volna ízelítőt.”⁹

Nem értett egyet azokkal, akik arra hivatkoztak, hogy nem minden nyelv alkalmas a finomabb, árnyaltabb kifejezésre, mert ezek a nyelvek nem elég gazdagok ahhoz, hogy a latin és görög kifejezések megfelelőit vissza tudnák adni. Mit válaszolt ezekre a felvetésekre? „Nem a nyelvben, hanem az emberekben van a hiba, ha valamely nyelvet homályosnak, hiányosnak, tökéletlennek találunk ahhoz, hogy a szükséges dolgokat kifejezzük vele. A rómaiaknak és a görögöknek éppúgy meg kellett előbb keresniök az elnevezéseket, amelyeket aztán átvittek a közhasználatba; szóképeik előbb annyira homályosak, kezdetlegesek voltak, hogy ők maguk is kételkedtek abban, hogy vajon ki lehet-e őket csiszolni. Mégis, miután a közbeszéd átvette őket, semmi sem volt kifejezőbb náluk... Ezek szerint egyik nyelvből se hiányoznék semmi, ha az emberekből nem hiányoznék a leleményesség.”¹⁰

Ha itt Comenius nem is használja a „nyelvújítás” szót, de burkoltan mégis ennek a lehetőségét veti fel. A nyelvi leleményesség számonkérése mindenesetre ebbe az irányba mutat, még akkor is, ha a ő elsősorban a saját népére gondolt. A cseh népet a politikai és az ezzel járó német nyelvi el-

⁸ Comenius i. m. 354.

⁹ Comenius i. m. 356.

¹⁰ Comenius i. m. 358.

nyomás akadályozta a saját nyelve fejlesztésében. A külföldre, részben éppen Magyarországra és Erdélybe menekült cseh testvérek esetében az idegen nyelvi környezetben élők gyermekeinek az anyanyelvi nevelése tette ezt a kérdést Comenius számára sürgetővé. Ugyanakkor természetesen a leírt elvi és didaktikai megállapításai más nyelvekre, így a magyar nyelvre is vonatkoztak.

Comenius másik lényeges reformjavaslata az általa anyaiskolának nevezett, a hatéves kort megelőző oktatás. Ennek ő még nem szánt intézményi keretet, mai fogalmaink szerint nem szervezett óvodát, hanem a szülőkre, dajkákra bízta, hogy a kisgyermekkel foglalkozzanak, különösképpen is fejlesszék a beszédképességüket, javítsák ki a beszédhibákat, igyekezzenek a gyermekek szókincsét, fogalomalkotó képességét növelni.

Az elsősorban a *Didactica Magna*ban kifejtett elvi tisztázáson és gyakorlati útmutatásokon kívül fontos szerepe volt Comenius tankönyvének, az *Orbis Pictus*nak. Ebben a tankönyvben megpróbálta elveit a gyakorlatba átültetni. Legnagyobb érdeme a szemléletesség, a módszertani következetesség volt. A könyv baloldali lapján ad egy szemléltető képet, a kép egyes elemeit számokkal jelöli, a jobb oldalon pedig a dolgok megnevezését, egy-egy jellemzőjét, illetve egy-egy ezzel kapcsolatos cselekvést vagy tömör magyarázatot találunk. Mai szavakkal egy többnyelvű képes enciklopédiáról van szó, amely alapvető tankönyvként, nyelvkönyvként is használatos volt. Később továbbfejlesztették, újabb és újabb fogalmakkal bővítették. Bár Sárospatakon kezdte el írni, első kiadása 1658-ban Nürnbergben jelent meg latin nyelven, majd 1669-ben látott napvilágot az első magyar fordítása. Fontos az 1793-as pozsonyi, bővített kiadás, de jelentek kiadásai egészen a 19. sz. végéig iskolai használatra. Jellemző a hatására, hogy Herman Ottó is feljegyzi, hogy gyermekkorában nagy érdeklődéssel olvasgatta.

Kérdés, hogy volt-e eredetileg is magyar verziója, vagy a magyar verzió későbbi fordítás. Ki készítette a magyar változatot? Tudott-e Comenius ilyen szinten magyarul? A Szeges nevű feltételezett magyar ősoktól tanult-e magyarul vagy csak pataki tartózkodása négy éve alatt?

Bizonyos, hogy voltak segítői, itt elsősorban az akkori pataki tanárokra, az akkor megszerveződő osztályok tanítóira kell gondolnunk: Tolnai István (Vestibulum), Kapossi Pál (Janua), Ecsedi János (Atrium). Talán ők segítettek Comeniusnak a magyar szöveg megformálásában.

☼ (30) ☼

XIV.

Olera. A' Kerti-vetemények.

Die Gartengewächse.

Lapok az *Orbis Pictus* 1798. évi pozsonyi kiadásából¹¹

¹¹ A latin, magyar és német nyelvű belső címlap magyar szövege: „A' világ le-festve. Magyarra fordított és helyel-hellyel meg-jobbított Sz. J. által S. Patakon 1796-dik eszt.”

❖ (31) ❖

In hortis na-
stant olera :

ut : petroseli-
um, 10. lactuca,
2. brassica, 2. ce-
pa, 3. allium; 4.
ficus, 6. rapa, 7.
raphanus, 8. na-
sturtium, 9. cu-
cubita, 5. cucu-
meres, 11. atque
papaver. 12.

Accedunt etiam :
asperagus, sinapi,
pyrethrum, ane-
thum, cuminum,
anison, cyclami-
nus &c.

A kertekben te-
remnek a' kerti-
vötemények :

úgy nint : a' p-
treselyem, 10. sa-
láta : 1. káposzta,
2. veres hagyma,
3. fok hagyma, 4.
5. sárgarépa, 6. mu-
rok,) feje-répa,
7. retek; 8. tor-
ma, 9. tök, 5. u-
gorkók, 11. és
dinnyék, 12.

Időjárul a' spár-
ga-is, a' mustár,
tárkony, kapor,
kömény, anis, és
a' földi - alma.
(krompér) 's egye-
bek.

In den Gärten
wachsen die Garten-
gewächse :

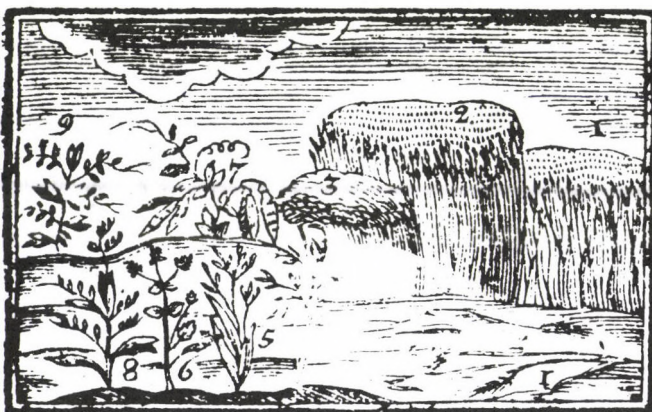
als : die Peter-
silge, 10. der Sa-
lat, 1. der Kohl,
2. der Zwiebel, 3.
der Knoblauch 4.
die Erbsen, 6. die
Rüben, 7. der Re-
ttig, 8. der Meer-
rettig, (Kran) 9.
der Kürbis, 5. die
Gurken (Umrken)
11. und die Melo-
nen 12.

Siezu kömmt
noch : der Spargel,
der Senf, der Per-
tram, der Dillen,
der Kümmel, der
Anis, und die Erd-
äpfel (Kartoffeln)
u. d. gl.

Az *Orbis Pictus*szal közel két évszázadra olyan tankönyv került a magyar iskolákba, mely biztosította mind a tanítók, mind a tanulók szá-
mára a viszonylag egységes alapszókincset a leghétköznapibb dolgok ne-
vétől kezdve az akkor ismert technikai szerkezetekig és az akkor ismert eg-
zotikus növényekig és állatokig. Bizonyára nagy szerepe volt abban, hogy
a részekre szakadt, egységes oktatási rendszerrel nem rendelkező, hivata-
los közigazgatási nyelvként a latint, majd a németet használó országban a

XV.

Fruges. *A' mezzei-vetemények.*
Das Getreide, oder Feldfrüchte.

Quoddam frumentum crescit super culmum geniculis distinctum.

Talia sunt: triticum, 1. siligo, 2. spelta (zsa), hordeum. 3.

Horum spica aut habet cristas, aut est mutila.

Némelyik élet száron terem, a' mállynek különb-külömb izetskéi vagynak.

Illyenek a' búza, 1. rozs, 2. tonkely, árpa, 3.

Ezeknek kalfszu vagy szátkás, vagy pedig tar.

Einiges Getreide wächst auf einem Halme, welcher in Knötchen getheilet ist.

Dergleichen ist der Weizen, 1. der Roggen, 2. der Spelt (Dinkel), die Gerste. 3.

Dieser ihre Aehren hat entweder Spitzen, oder ist sie abgestumpft.

❖ (33) ❖

Ipsa tamen gra- *A' magot; mind* Die Körner trägt
na fovet semper *azdítal mindenkör* sie immer im Bälq-
in gluma. *tekotskában nove-* lein.
li.

Quoddam pro- *Némellyiknek* Einiges hat au-
spica habet pani- *kálász helyet; für* statt der Aebre ein
culam, grana fa- *tós fűsö vagyón.* Körlein, welches
sciatum continen- *mellyben bokrosan* die Körner büschel-
**tem; *vagynak a' (mag-* weis in sich enthält;
*szemek;***

ut: avena, & *illyonok; a' 2al* als: der Haber,
milium; 5. pa- *4. a' köles, 5. és* 4. der Hirsen, 5.
nicum, 6. *a' tatárka, 6.* das Heydenkörn
(der Heyden.) 6.

Differt ab his *Mind ezaktól* Von allen diesen
omnibus frumen- *külömbözik a' 16* unterschiedet sich
tum Turcicum *rok-háza (kukuri-* das türkische Korn
(jagopyrum. *ta, tengeri.)* (Kukuruz.)

Legumina ha- *A' hüvelykes ve-* Die Hülsenfrüch-
bent aliquas, quæ *teményennek hu-* te haben Schoten,
grana valvulis in- *volyek vagyón,* welche die Körner
cludunt. *mollyek a' fűsö-* in Fächlein ein-
kat nyitó takots- schließen.
kákban tartják.

Et: pisum, 7. *illyonok; a' bor* Als: die Erbse.
fabas, 8. cicer; *só, 7. zab, 8.* 7. die Bohne u.
tzitzzer-boró; 8. die Aichern:

& his minora: *és a' mogyoró* und welche klein-
lentis, & vicia, 9. *ezaktól kisseo-* ner als diese sind,
dek, agymint: d. h. wie die Linse,
lentis, és a' léd und die Binde. 9.
nek. 9.

Set: papaver *De a' papáknak* Der der Rüb-
is: papaver, id- *füsö vagyón:* mag hat einen Rüb-
em rotundum. *pedig semmi, a,* und nicht einen Rüb-
szék.

köznyelv fejlődése nem szakadt nyelvjárási ágakra, hanem megőrizte viszonylagos közös szókincsét. A későbbi kiadások szerepeltették az újabb dolgok nevét, bár éppen ezek esetében látható a már létező tájnyelvi alakok párhuzamos használatának elfogadása. Az 1793-as pozsonyi kiadásban például már szerepel a kukorica és a burgonya. Az előbbi ilyen formában: „mindezekből különbözik a török-búza (kukuricza, tengeri)”, az utóbbi pedig így: „földi-alma (krompér)”¹².

Illő dolog, hogy Comeniust ne csak pedagógusként, hanem nyelvművelőként is számon tartsuk, akinek bizonyosan szerepe volt a magyar nyelv fennmaradásában és fejlődésében, még ha ennek részletei és összefüggései nagyon nehezen rekonstruálhatók is.

Ma az angol nyelv egyre inkább olyan uralkodó szerephez jut, mint Comenius idején a latin volt. Ma is felmerül a dilemma: a jövőbeni karrier érdekében mikor kell elkezdni az angol nyelv tanítását. Ebben az esetben is megszívlelendő Comenius álláspontja, amit mai kutatások is alátámasztanak: a fogalomképzésre, az árnyalatok és az asszociációk, az érzelmek és az árnyalatok kifejezésére az anyanyelv a legalkalmasabb. Csak az tud jól megtanulni bármely más idegen nyelvet, aki jó alapokat kapott az anyanyelvén.

¹² Ioann. Amos Comenius: Orbis Pictus etc. Pozsony, 1793. 30-33.

LŐRINCZY GYÖRGY

A négyszáz éves pataki diák

Felejthetetlen emlékek májusi nagysokadalma zsong körülöttem is és lelkem bizalmas mélységeiben is, mint a szabadjára bomlott méhraj.¹ A méhkirálynő szüntelenül keresi a maga királyát, de sohase találja meg. Éppen, mint mi kergetjük az élet csalfa királynőit: a vágyak és álmok csálóka délibábjait.

Dolgozóműhelyem falán, az íróasztalom fölött, aranyrámába foglalva, megsárgult repkénylevél függ, amit egyik jó barátom, Radnai Rezső kultuszminisztériumi h. államtitkár, akivel éveken át együtt dolgoztam a kisdédovács fejlesztéséért, a Kazinczy Ferenc széphalmi sírjáról szakított és zarándok kóborlásából nekem hozott. Ez a repkénylevél merőbe más, mint a többi; éppen, mint maga Kazinczy; nem hiába, hogy az ő szívéből hajtott ki és a mi szívünkhöz jutott. Ez a repkény-leveél nem sírvirág, nem a halál és az enyészet gyászvirága, hanem a föltámadás, a halhatatlanság, az örökkévaló diadal nagy babérkoszorúja: apoteózis, megdicsőülés.

Itt, körülöttem, a képzelődés teremtő csöndjében meg-megszólal, s a csöngettyűszóban, amit muzsikál, a *Múlt* minden szépségkirálynője ott ragyog, mesél, dalol és ünnepel. A méhraj itt nyüzsg és zsongásában itt röpdes a csöngettyű és a csöngettyűszóban az emlékek halhatatlansága. Fülemben botlik az első iskola első csöngettyűszava, tétován kóborolva, mint-ha az idők szellemei között épp engem keresne, hogy halkan megismételje

¹ *Lőrinczy György* m. kir. tanfelügyelő 1860. december 26-án Nagykállóban született; középiskolai tanulmányait Rimaszombatban, Eperjesen, Sárospatakon, a jogi tanulmányokat pedig a budapesti egyetemen végezte. 1883-tól 1895-ig a rimaszombati takarékpénztár tisztviselője, míg a felvidéki magyar közművelődési egyesület meg nem választotta titkárává, s Nyitrára költözött. 1899-ben Komárom vármegye tanfelügyelője lett. A maga korában népszerű író, a Petőfi Társaság és a Kisfaludy Társaság tagja Pesten halt meg 1941. január 28-án. 1931. szeptember 30-ára írta A sárospataki főiskola jubileumára alcímű itt most újraközölt cikkét. Írása megjelent Magyar csodák című gyűjteményes kötetében 1936-ban. Most a pataki tanítóképző jubileuma alkalmából közöljük újra ezt a szép és időszerű vallomást. (A Szerk.)

az élet és az első iskola legelső mementóját és legelső kérdését. Abban a kisgimnáziumban, amelyikbe legelőször léptem, s amelyikben a *Hit* és a *Tudás* legelső forrására leltem, a legelső szó a csöngettyűé volt. Az ő hívó szavára tódultunk össze a kisiskola nagytermében valamennyien: a diákok is, a professzorok is.

Nagyon furcsa volt mindez. Mintha csak tréfája lett volna az igazi gimnáziumnak. A kis furcsát algimnáziumnak hívták, nyilván, mert a gimnáziumból csak az alsó hat osztály volt meg benne, de azért több joggal hívhatták volna félgimnáziumnak, mert benne igazán minden csak fél volt, s talán még a fél is csak félig fél. Mindehhez képest tehát magunk is csak féldiákok voltunk, afféle kis kamaszok. De hiszen a professzoraink is csak félig voltak tanárok. A lelkük félig akkor is negyvennyolcas meg vörös sipkás honvéd volt: félig bölcs, félig hős. De mint emberek – egész emberek. Csupa vir probus: emberszerető, türelmes, jóságos és igazságos valamennyi. Keveset beszéltek, sokat tanítottak.

A csöngettyű már első megszólalásával előre kikotyogott mindent. Komolyan, mintha Rákóczi nagyharangja volna, tette föl a komor kérdést: *dic, cur, hic?* Mondd meg, miért vagy itt?

Ha mi azt tudtuk volna! Hiszen éppen azért mentünk az iskolába, hogy megtanuljuk, miért vagyunk ott. Ott, a kisiskolában és amott, az élet nagy iskolájában. Erre tanítottak őket, az öreg félhonvédek. Az egyik mindjárt ott, a szeptemberi nagy csődület kellős közepén fölemelte ráncos, öreg mutatóujját és rámutatott az iskola főfő parancsára:

– Ingrato homine nihil terra pejus alit. (A háládatlan embernél nincs nagyobb nyűge a földnek.)

Holt nyelven élő igazság. Aki hallja, meghökken, aki először hallja, sohase felejt el. Tehát a hálátlanság a legnagyobb bűn! Az ember véges végig botorkál az életen, jóformán azért, hogy el ne essék, de csak az esik el, aki megszegi az örök törvényt: aki hálátlan. Erkölcseleg csak az bukhat el. Hosszú botorkálásom közben, míg az út végére jutottam, minduntalan a fülemben csöngött és szinte ösztökélt és kényszerített, hogy az első csöngettyű szavát tovább adjam. A hála apostolává tett, a lelki élet legszebb szépségének apostolává. A csöngettyű parancsolt, sugalmazott és fegyelmezett, és én alázatosan meghajoltam. Valahányszor új iskolát vagy iskolai intézményt megnyitottam vagy fölavattam, mindig azt az intelmet véstem a lelkekbe, nem győztem eleget ismételni: *ez az iskola mindig a háládatosság iskolája legyen!* Ma is azt hiszem, hogy a csön-

gettyűszóban az ember minden életbölcsséget megtalál. Mert megtalálja az – Istent.

Mi azzal kezdtük az iskolai esztendőt minden szeptemberben. És aratáskor Kazinczy Ferenczel végeztük be. A furcsa kisgimnáziumban Istennel indultunk és Kazinczy Ferenchez érkeztünk. A viszontagságos és óriási *Múlt*, vagyis a XIX. század közepe táján, a Magyar Tudományos Akadémia kitüntető pályadíjjal koszorúzott meg egy képet, melynek címe és tárgya ez volt: *Kazinczy Ferenc apoteózisa*. Babérkoszorús piederstálon áll a *szent öreg*, s körülötte és előtte a koszorúk sokaságával hódolnak a magyar nyelv, a magyar irodalom, a magyar lélek és a magyar nemzet halhatatlan génuszai. Névtelen művész alkotása, akit ősi tradícióink szerrint régen elfelejtettek; *Plachy Ferenc*nek hívták.² Diadalkoszorúval indult el ő is művészi pályáján, amit mint kisvárosi, rimaszombati fotográfus fejezett be, a magyar lángelmék ismert közös sorsának vérlázító példája szerint. Íme, a hatalmasok hálátlansága eltemette, azt hiszem, maga az Akadémia is elfelejtette, én megőriztem és megáldom emlékét a mi kis csöngettyűnk szavával és nevében: ingrato homine nihil terra pejus alit! A Kazinczy Ferenc halhatatlansága a Plachy Ferenc régen elporladt művészi ecsetjének is halhatatlanságot biztosítson!

Az évzáró Kazinczy-ünnepély volt tulajdonképpen a mi furcsa kis félgimnáziumunk beszámolója, amelyen a város nagy nyilvánossága és az iskolai potentátok előtt mutattuk be, mit csináltunk az esztendő folyamán. Mit tanultunk, mit dolgoztunk, mit haladtunk. A terem falai tele voltak képekkel, koszorúkkal, zöld gallyal, tarka virágokkal, bokrétákkal. Az arconkon a lelkesedés tűzrózsái égtek, kis diák-szívünkben az öntudat büszke oltártüzei. Mindezt mi szereztük! A kemény potentátok szigorúan néztek ránk. De a fejünk fölött ott függött, dús virágkoszorúk között a Plachy Ferenc festménye, amelyről Kazinczy Ferenc szelleme mosolygott ránk, és titokban gyöngéden és biztatóan megsimogatta gyermekfejünket.

Hát ilyen volt a mi furcsa kis félgimnáziumunk! Csak pitvara volt, a határra tolt kemény kis bástyafoka az igazinak, a nagynak, az egésznek, de benne már előérezttük az igazinak szent leheletét: a turáni ősmagyar lélek szépségeit. Az igazit, ennek a léleknek a teljességét, virágos kertjét, hatalmas várát, magát a turáni legyőzhetetlen magyar *Sion*t, Sárospatakon talál-

² Plachy Ferencről keveset írnak kézikönyveink, születése és halálózása idejét sem tudjuk. Rimaszombatban rajztanárként az 1850-es évek elején Izsó Miklóst is tanította. 1861-ben Pesten a Képzőművészeti Társulat tikára volt. (*A Szerk.*)

tuk meg. Az *egész* gimnáziumot, az *egész* professzort és az *egész* szellemet, hitet, tudományt és ami mindebből kialakul: a magyar jellemet, vagyis a pataki diákot: Kazinczy Ferencet, Tompa Mihályt, Pósa Lajost.

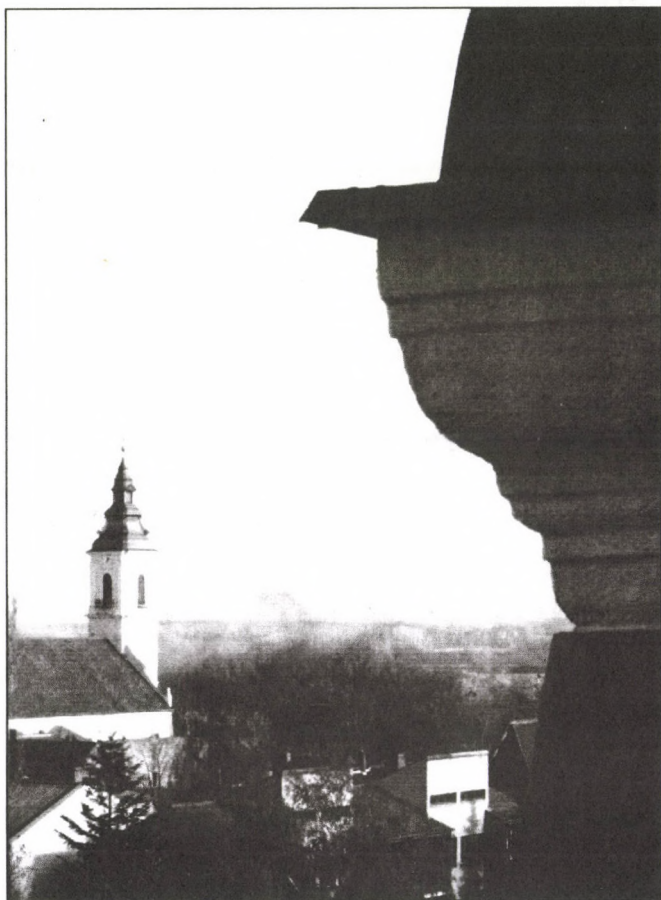
Mi az a pataki diák? Mi az a Sárospatak? Azt csak az tudja, aki a magyar faj egész lelkivilágát mindenestül át tudja érezni. Az hallgató képzelődve, egységes képbe foglalja össze emlékeivel együtt Sárospatakot és akkor káprázó szeme előtt megjelenik az óriás, örök nagy magyar diák: Sárospatak. Akinek szellős köpönyegét hiába tépi a fürgeteg, hajthatatlan akaraterejével, rendületlen hitével, keserű humorával, pajkos, nótás kedvével és megszegett, bús nagy tatárfejével semmi vihar se bír. Nemcsak maga a diák a diák. Az egész diákban benne van a professzor is. Annak turáni lelke, jelleme árad széjjel a diákság lelkében és ezt a lelket hordja, őrzi és ápolja s a magáénak érzi a professzor is. Diák a pedellus is, aki örködik a diákélet rendjén. Sőt maga az avatag ősi iskola, mely egyforma gyöngéd, nem is apai, hanem anyai szeretettel magába öleli át a kis mendikánst és a nagy legátust egyaránt. A csöngettyűszó: diáknóta és a diáknóta maga is csöngettyűszó. Hit és költészet, zsoltár és szerelmes nóta; orgonaszó és pásztorlilinkó: a lélek magyar orgonája. Mindezt a humor aranycsillogású fátyla borítja be: nagy, szelíd, derűs vigasztalású a küzdelmes életnek. A humornak azonban van egy bibéje: körülötte szüntelenül ott settenkedik a cinizmus árnyéka és lesi a rést, amelyen a lélekbe bújhat. Hogy van az mégis, hogy a pataki diák szinte hírhedt humorában sohase találunk cinizmust? Inkább keserűséget, de többnyire mély komolyságot. Erkölcsi tartalmat mindenesetre. Ennek is magamagában van lélektani magyarázata. Az öreg pataki diák mindenestül, szüntelenül, egész lelki fejlődésében és életében a puritán erkölcs hatásai, ellenőrzése és szigora alatt áll. Ebben van szellemének egysége is: hitében, ahol jellemvonásai egyesülnek. *A Sionnak hegyén, Úristen, Tiéd a dicséret!* A négyszáz esztendőös pataki öreg diák ősi szellemével két bűn összeférhetetlen: a hitetlenség és a hazafiatlanság. Mind a kettő a cinizmus, a hálátlanság fátyúhajtása.

Mi, a magyar Sion fáradt, öreg vándorai, nem tanultunk bűnt se a pitvarban, a kisgimnáziumban, se a templomban: a négyszáz esztendőös diák nagytemplomában. Az illúziók szépséges virágait szaggattuk mindenütt; nekik köszönhetjük az első és az utolsó illúziót egyaránt és azt a megnyugtató öntudatot, hogy hosszú utunkat nem jártuk hiába, erőnk szerint becsületesen szolgáltuk magyar fajunkat, hazánkat, nemzetünket: Sion legkedvesebb rózsakertjében.

Most az út végén, az elmúlt idők ködéből újra előcsendülnek a régi csöngettyűk és fölteszik a kérdést: *dic, cur hic?* Könnyező szemmel és mosolygó szívvel rebegjük felé a hála meghatott szavát: köszönjük, Sion, négyszáz éves öreg pataki diák! Köszönjük Istent, akit hitünkkel a lelünkbe adtál, és köszönjük Kazinczyt, a nemzeti föltámadás halhatatlan reménységét, erejét, bizalmát, magaförláldozó szent buzgóságát! Te vagy a mi sziklavárunk ma is, a mi szent hegyünk, a magyar haza nagy magaslata, amiről a világot nézzük: iránytű, csillagvizsgáló, tábori erődtámasz, rádiumtelep és gyémántbánya. Ha a régi kérdést megismételed: *dic, cur hic?* Mi a régi hittel feleljük: ezért. Ezért vagyunk itt, nagy ünneped fényes bokrétaí között. Hogy meghajoljunk viharvert büszke falaid, múltad dicsősége és hajthatatlan magyar szellemed előtt, drága Sionunk, négyszáz esztendősen öreg pataki diák!

Hogy fölzokogjon szívünkbelől a hála, a hit és a hazaszeretet, vagyis minden, amit tőled kaptunk és általad szereztünk, összeszedtünk ősi szép hazánknak, amit az irigyek széjjelmarcangoltak! Mi a te fiaid vagyunk: Sion fiai, s te az őrt álló szent hegy, amiről a Lomnici-csúcsra és Adria hullámaira pislogunk! Amelyen állva, elődbe szórjuk koszorúinkat s az égre sóhajtok imádságunkat és gyötrelmünket:

*A Sionnak szent hegyén, Úristen,
Tiéd a dicséret!*

Pillantás a tanítóképző tornyából a városra
BALOGH ISTVÁN FELVÉTELE

KOMÁROMY SÁNDOR

150 éves az önálló sárospataki tanítóképzés

A híres iskoláknak, kollégiumoknak közös sajátossága az a tény, hogy több évszázados múlttal, történelmi örökséggel rendelkeznek. Ez jelenti számukra az éltető erőt, a szüntelen megújulást. Ilyen iskola a sárospataki tanítóképző is, amelynek évszázados hagyományai, ősi gyökerei a XVI. században, 1531 körül keresendők.

A magyar reneszánsz adja Pataknak a művelődéstörténeti alapot, iskolaépítő szándékot, s majd ehhez kapcsolódik a maga iskolateremtő és fejlesztő törekvéseivel a következő évszázadban, 1650-1654 között az európai gondolkodású, Comenius. A kollégium tanulmányi vezetőjeként ő az, aki nemcsak a sárospataki iskola és a tanítóképzés alapjait rakta le, hanem korszerű nevelés-oktatási szemléletével, gyakorlatias pedagógiájával hatott az európai oktatásra és művelődésre.

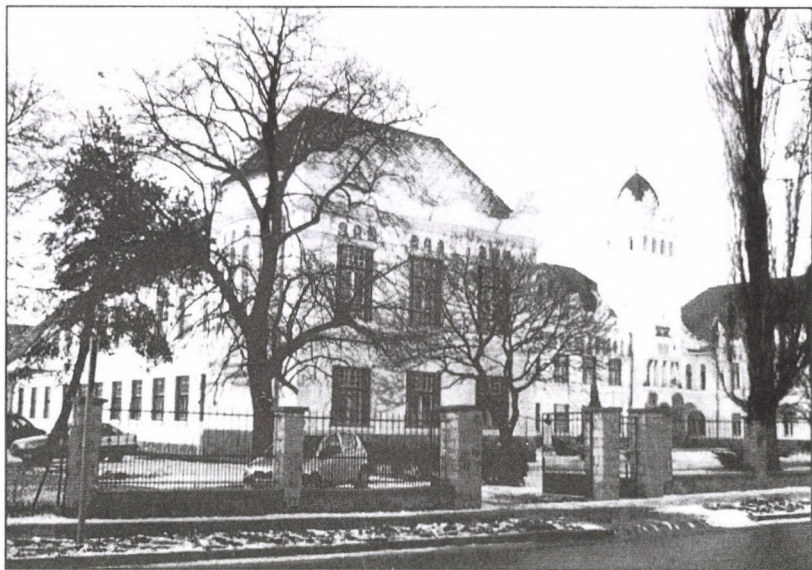
A XIX. század közepe, s benne az 1857. esztendő egy olyan határkő a pataki tanítóképzés több évszázados történetében, amely új korszakot nyitott meg és új lehetőségeket kínált fel a pataki református értelmiség számára. A Tiszáninnen Református Egyházkerület vezetése és gyülekezetek már az 1840-es években helyesen ismerték fel a társadalmi igényt, hogy ti. korszerű ismeretekkel felvértezett, jól képzett tanítókra van szükség, s ezért indokolt Sárospatakon egy új önálló preperandia, tanítói szakképzés megindítása. A sárospataki önálló tanítóképzés létrehozásának tárgyi és személyi feltételei az 1850-es évek közepére alakultak ki. Jellemző korabeli adat, hogy az önálló intézmény megteremtésére – a fenntartó református egyház - mintegy 20 000 pengő forintot biztosított.

Az új intézmény megszervezésére Árvay József gimnáziumi tanár kapott megbízást, aki kiválóan képzett szakember volt, s amint a későbbi évek eredményei bizonyították, személye jó választás volt. Árvay képesnek bizonyult az új tanítóképezde munkájának megszervezésére és irá-

nyítására. Ő volt az önálló tanítóképző első igazgatója. Igazgatói munkájának megkezdése előtt féléven át tanulmányozta Németországban, Hollandiában és Svájcban a tanítóképzést és a közoktatást. Hazatérte után az itt szerzett tapasztalatokat felhasználta a pataki képző irányításában. A körültekintő szervező és előkészítő munka eredményeként – amelyben Árvay Józsefnek meghatározó szerepe volt – 1857. november 20-án megnyílt a sárospataki református kollégium épületében, új szervezeti egységként az önálló tanítóképző.

1857 óta eltelt másfél évszázad a pataki tanítóképző számára – válságos évekkel, nehéz évtizedekkel is tarkított – összességében folyamatos megújulást és fejlődést jelentett.

1857-ben az önálló tanítóképző intézet megteremtésekor a fenntartó még a református egyház. 1869-ben változik a fenntartó személye. Az egyházi költségvetés szűkös volta, gazdasági nehézségek, továbbá az oktatás állami felelősségvállalása és az 1868-as népiskolai törvény végrehajtása változtatást sürgetett. A református egyház megszüntette a kollégiumi tanítóképzést és átadta a képzés feladatát az államnak. Az átadás feltételei figyelemreméltóak, felismerhető bennük az a felelősség, amelyet az egyház érzett a tanítóképzés iránt. Ezt jelzi az a cikkely – egyebek mellett -, hogy a sárospataki tanítóképzőben a tanítás nyelve mindig magyar legyen, s amennyiben ez nem valósul meg, úgy az állam visszaadja a képzés jogát a református egyháznak. Az állam és egyház közötti szerződés megteremtette a képzés folytatásának garanciáit anyagilag és erkölcsileg is. A legfontosabbak egyike, hogy új (ma is létező) épületben, a református kollégiumtól nem messze kezdődik meg, illetve folytatódik az oktatás. Az új feltételek között – három osztályos képzésben, állami tantervekkel – 1870. január 20-án megtörtént a tanítóképző megnyitása. S ezzel az állami intézménynek a fejlődés új területei nyíltak meg. A sárospataki képző így lett a négy újonnan (Budán, Csurgón, Losoncon) megalapított állami tanítóképzők egyike, amelyet 1869-ben nyitott meg a magyar állam. A XIX. század második felében az állam jól sáfarkodott az egyháztól átvett tanítóképzővel. Folyamatosan gazdagodott a tanterv és bővült a képzés, nőtt a hallgatói létszám. A pataki iskola a néptanítók képzésének ismert és elismert intézménye lett. A tanítási gyakorlati feladatok végzésére hatosztályos gyakorlóiskolát szerveztek. 1882-ben négyosztályos lett a tanítóképzés.

A sárospataki tanítóképző főépülete

BALOGH ISTVÁN FELVÉTELE

A pataki tanítóképző történetében a fejlődés következő szintje az épületbővülés. 1911-1913 között megépül a mai épületegyüttes. A minisztérium által kiírt pályázat alapján folyik az építkezés. A nyertesek, Lechner Jenő és Warga László, az épület tervezői figyelembe veszik a tanítóképzés céljait, s ennek megfelelően alakítják ki az intézmény belső tereit. A pataki tanítóképző felső-magyarországi reneszánsz stílusban megalkotott új épülete az első a magyar tanítóképzők között, amelyet szándékolatlan oktatási/képzési célokra építettek. Az épület a négyosztályos tanítóképző igényeit elégítette ki a kor színvonalán. Tantermek, különböző szertárak és gyakorló szobák, laboratórium, díszterem, száz fős kollégium, ebédlő, könyvtár, tanári szobák és gyakorlóiskolai tantermek kaptak helyet a főépületben. Új tornacsarnok is készült az új szárny szomszédságában. Az impozáns épülethez igényes díszudvart alakítottak ki, a tágas telken jutott hely a játszótér és gazdasági udvar számára is. Az építkezés összköltsége mintegy 400.000 korona volt.

1929. június 30-a ismét jelentős változás dátuma a pataki képző életében. Közel 60 év után újból változik a fenntartó, az állam visszaadta a református egyháznak a képzőt. Számos körülmény indokolta az elhatározást. Minde-

nekelőtt 1920-ban a magyarságra nézve tragikus következményekkel járó trianoni döntés, amely alapvetően megváltoztatta a beiskolázási területeket és lehetőségeket. Sárospatak a határ közeli peremvidékre került, s elvesztette beiskolázási körzetének jelentős részét. E marginális helyzettel kapcsolódott össze a sárospataki jogakadémia 1923-ban történő megszüntetése. Ez szintén hatott a pataki képző jövőjére, a fenntartó megváltoztatására. Így 1929 szeptemberében a pataki tanítóképző mint a Tiszáninneneni Református Egyházkerület intézménye kezdi meg az új tanévet.

A fenntartóban történt változás kedvezően hatott a képző további fejlődésére. A kapott államsegélyt helyesen használták fel. Felújították és főként bővítették a meglévő épületeket. Tanárnak, diáknak egyaránt korszerű intézmény állt rendelkezésére. A tanítóképző akkori igazgatója az intézet aranykorának nevezte e korszakot. A fenntartói státusz okán folyamatosabb és több szintű lett a kapcsolat a református kollégiummal, a főiskolával. Az együttműködés számos területen a tanítóképzés javát szolgálta. Ezekben az években mintegy 600 tanulója volt a képzőnek.

Az 1938-as líceumi törvény meghatározta a magyarországi tanítóképzés jövőjét, a tervezett tanítóképző akadémiák szervezését. Patakon 1938-ban az első évfolyam már líceumi osztályként indul. Sajnos, további fejlesztést, a terv kiteljesedését, a tanítóképző akadémiák megszervezését a világháború megakadályozta.

1945 újabb változásokat hozott az akkor még egyházi fenntartású intézmény életében. A minisztérium – a tanulni vágyó fiatalok számára – új képzési formaként a dolgozók tanítóképzőjének megszervezését engedélyezte. Így jött létre Patakon 1947-ben 25 tanulóval a dolgozók tanítóképzője, Ricsén a parasztfiatalok képzője, 31 fővel.

1950 a tanítóképző államosításának éve. Ismét változik a fenntartó: a református egyháztól az állam veszi át a képző működtetését. Az intézmény történetében ez a második állami státusz. Az ismert társadalmi-politikai körülmények között ez természetesen más jelentett, mint az első, 1869-es állami fenntartás a képző életében, az állami tantervek részleteiben, a nevelésben, napi politikai szemléletben, egyáltalán az intézmény általános légkörében és működésében. Erdemi változások csak 1957 után történtek.

1957-ben ünnepelte a pataki tanítóképző 100 éves jubileumát. Ekkor mindössze 128 hallgatója volt az intézménynek. Napirenden volt a középfokú képzés megszüntetése, helyette és folytatásként az ún. felsőfokú képzést szervezték meg.

A tanítóképző déli homlokzata

BALOGH ISTVÁN FELVÉTELE

Mintegy húsz év telt el az újabb lényeges változásig. A magyar közoktatás igényei, a társadalmi változások, a felsőoktatás strukturális átalakulása indokoltta tette a hároméves tanítóképzés főiskolai szintre emelését. Ez Sárospatakon 1976. szeptember 1-jével valósult meg. A tanítóképző ekkor vette fel a *Comenius* nevet, s lett önálló intézményként, *Comenius Tanítóképző Főiskola*.

Jelentős változások előtt állt a pataki intézmény, s vele együtt az átalakulóban lévő magyar tanító-és óvópedagógus-képző intézményhálózat. A hallgatói és oktatói létszámnövekedés, a tanszéki rendszer kiépítése, a tantervek tartalmi változásai, a szakkollégiumi rendszer és mások jelzik a változások irányait. 1971-ben a tanítóképzés bázisán Sárospatakon is megszervezik a napjainkban is meglévő óvodapedagógus-képzést induláskor kétéves, majd hároméves képzési struktúrában.

Az 1989-1990-es rendszerváltás nem hoz az intézmény életében megrendítő változásokat. Az intézmény vezetését ekkor nem a politika, hanem a képzőben folyó szakmai munka színvonalának fejlesztése, a működőképeség megőrzése vezérelte. Elsősorban a tantervek tartalmi, főként politikai vonatkozású részletei módosulnak. Növekedett a hallgatói létszám, 1991-ben új kollégiumi épülettel gazdagodott a képző. 1995-ben a régi, elavult kollégiumi épület teljes felújításával bővült a férőhelyek száma. Korszerű és igé-

nyes környezetben lakhattak, tanulhattak a hallgatók. Ezekben a tanévekben jóval az országos átlag felett, minden kérelmezőnek, több mint háromszázötven hallgatónak biztosított férőhelyet az intézmény.

Új képzési helyszínnel is gazdagodott a pataki tanítóképzés. A Felvidék magyarok által lakott területeinek jól képzett tanítókkal való ellátása és a jelentős magyar nyelvű tanítóhiány enyhítésére az 1992/93. tanévben megkezdődik Kassán a kihelyezett tanítóképzés. E képzési forma mintegy tíz éven átszolgált a felvidéki magyarság ügyét, segítette a magyar iskolák színvonalas anyanyelvi oktatását és nevelését.

Az 1990-es évek elején újabb tantervi változások előtt állt a magyar tanítóképzés. Új közoktatási és felsőoktatási törvény készült. Hosszas viták és ellentmondások közepette megjelent a Nemzeti Alaptanterv, a NAT. A közoktatás változásai alapvetően érintették a tanítóképzést. Számos támogatója és ellenzője ellenére elkészült a négyéves tanítóképzés tanterve, amelyet Sárospatakon az 1995/96. tanévben vezettek be. A képzés nappali és levelező tagozatos lett, a hallgatók létszáma megközelítette már az ezer főt. A tantervi változások egyik lényeges eleme a korábbi szakkollégiumi rendszerre emlékeztető műveltségterületi képzés, amely a NAT szerkezetéhez és tartalmához illeszkedett. 1996-97. tanévben a pataki főiskola jó színvonalon, történetében először teljesítette a felsőoktatási törvény által kötelezően előírt akkreditációs követelményeket.

Az ezredforduló, a 2000. esztendő újabb és ismét az intézmény távlatait, jövőjét meghatározó változást hozott. A társadalmi igények, az európai felsőoktatás rendszere, a közelgő uniós tagság a magyar felsőoktatás alapjait, intézményhálózatát változtatta meg. Ezen szándékok következményeként végrehajtott felsőoktatási integráció nyomán megszűnt az önálló sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola, s karként integrálódott a Miskolci Egyetem rendszerébe. Az új egyetemi struktúra, a magyar felsőoktatás tartalmi és szerkezeti változásai, a fejlesztés társadalmi igényei, a közoktatás szükségletei új kihívásokat jelentenek a mindenkori intézményi vezetésnek, s ezzel együtt a következő 150 évét megkezdő pataki tanítóképzésnek.

FICSOR MIKLÓS:

Volt iskolámhoz

(150 éves az önálló tanítóképző Sárospatakon)¹

A tűzcsikók szikrákat rúgnak a napból,
e hely fáklyákat röptet zsúpszagú csendbe.
Áldottak legyenek, akik megalkották,
s utunkat kiszabták! Jussanak eszedbe!

Messzire néztek ők. Szolgálni akartak.
Túlharcoltak számos, mocskos habú vihart.
Emberek maradtak világroppanásban,
mikor a mohóság bomlott zavart kavart.

Ó, az ifjúság: a gyors röptű illanás!
Ők az utánunk vonulók lüktető hada.
A messzeséget kutatva látniuk kell
a hont s azt, hol kell a fiaknak laknia.

Fáradt fényű szemem feléd irányítom,
és elnyűtt testemet eléd kifeszítem,
hogy ismét befogadj aranykalitodba
visszatért szelídként, hamvas-ismerősen.

Nem tudom, a varázsod majd ki fejt meg,
de lásd, eljöttünk, kik még vagyunk
e lapos viharban. Zajos, hazug fényben
messze hangzón hívunk: légy újra otthonunk!

¹ Elhangzott a tanítóképző jubileumi diáktalálkozóján 2007. június 30-án a szerző előadásában.

Féltő ölelésed legyen bélyeg rajtam,
égessen el lángod, ha menni akartam,
vess ki magadból, mint vén Márkust a sírja,
aki a vétkeket hordozni nem bírta...

Tudom, fényszárnyadban csak tollacska vagyok,
álmod és sietős léptek között kérlek:
szűrt fényt szórj ránk, mint úrból a csillagok!

VIRÁGH SÁNDOR

Ludwig Mooser mester és sárospataki orgonája

Éppen 150 esztendeje, hogy 1857. június 22-én dr. Lengyel Endre, a sárospataki református gyülekezet főgondnoka egy új jogcímen könyvelt el pénzt az egyház pénztárába. Az „I-ső orgonabál jövedelme 561 forint 75 krajcár”, mellyel létrejött „a sárospataki ref. egyházban felállítandó orgona-alap tőkéje.” Az összeg magánszemélyek adományaival, és különböző rendezvények bevételeivel évről évre gyarapodott, és a gyűjtés elkezdése utáni 12. esztendőben, amikorra az összeg megtízszereződött, elkezdődött a levelezés Ludwig Mooser orgonaépítő mesterrel, hogy a pataki református templomba egy rangjához méltó hangszer kerüljön. A téma megvitatásakor a presbitérium egy része azt az elvet képviselte, hogy a meglévő pénzből egy kisebb és olcsóbb hangszert készítsen el egy magyarországi mester, ám diadalmaskodott az a vélemény, hogy Patakra a lehető legjobb mesterrel és méretében is a templom nagyságához igazodó orgona épüljön meg. Így esett a választás Mooser mesterre, aki nem kisebb referenciával rendelkezett, mint hogy ő építette meg az esztergomi és egri bazilika orgonáját, és ez idő tájt éppen a derecskei református templomba kértek tőle hangszert. Az orgonaépítéssel járó szervezést, a német nyelvű levelezést, és az orgona-alap adminisztrálásának hatalmas feladatát dr. Lengyel Endre főgondnok vállalta magára, és mindezt nagy szakértelemmel és odaadással végezte, amit bizonyít az 1868. augusztus 18 és 1874. október 31 között orgona-ügyben végbement levelezés.

De mivel is gazdagodott ekkor a pataki templom és gyülekezet? Milyen történelmi háttere van ennek a hangszernek?

Tóth Anna orgonatörténeti összeállításából megtudhatjuk, hogy az orgona őse a pánsíp. A mitológiai pásztoristen beleszeretvén a szép árkádiai nimfába Szürinxbe, őt csábítás szándékával üldözőbe vette. Egy másik istenség, látva a nimfa helyzetét, megmentésül a Ladon folyó partjánál nád-

szállá változtatta. Pán a nádasban nem tudta megtalálni kiszemeltjét, és vaktában vagdosta a nádszálakat, amiből aztán hangszert készített. A sípokat először tüdővel fújták, majd a duda működéséhez hasonlóan bőrtömlőbe helyezték, és a hangszertörténészek szerint a sípok váltakozó megszólaltatásának megoldása egy alexandriai görög fizikus, mérnök Ktészibiosz nevéhez fűződik, aki Krisztus előtt 250 táján élt. A légellátást egy hidraulikus prés biztosította a hangszerhez, innen kapta a Ciceró által is megemlített *hydraulum organum*, azaz víziorgona elnevezést. Mi, magyarok büszkék lehetünk arra, hogy a világ legrégebbi orgonaemlékével rendelkezünk, hiszen 1931-ben Aquincumban Nagy Lajos régész az egykori római tűzoltószékház romjai közt rátalált a Krisztus után 228-ban adományozott orgona mintegy 300 alkatrészből álló maradványaira, és egy sírfeliraton olvasható egy rajta játszó művésznőnek a neve is. Aelia Sabina „alakja örökké él az emberekben, mert gyakran és kedvesen szólaltatta meg orgonáját.” Ez a hangszer 4 sorba rendezve 52 sípot tartalmazott, melynek megszólaltatható másolatát elkészítették.

Solymosi Ferenc az orgonaépítészet történetében leírja, hogy keleten az orgona, a „hangszerek hangszere”, eleinte a cirkuszok, színházak, királyi tróntermek kelléke volt. Európába V. Konstantin császár jóvoltából kerül a fennmaradt adatok szerint az orgona, amikor egy díszes, drága kivitelezésű zeneszerszámot küld ajándékba 757-ben a frank birodalom uralkodójának. A keresztény uralkodók palotái mellett a templomaikban is létesülnek orgonák, a források szerint 1312-ben Velencében épült meg az első nagyméretű templomi orgona. Látható orgonaábrázolás Szent Erzsébet imakönyvének egyik miniatúráján, és az 1200 táján keletkezett lengyel krónika feljegyzései szerint István király és a lengyelek fejedelme találkozásakor az eseményt egy orgánumon való játék méltóságteljessé.

Zemplénre fókuszálva pedig ismeretünk van a 14. századból egy tényről: Leleszen a prépost orgonát építtetett a nagyszebeni Renysper Istvánnal, aki beperelte a főpapot, mert a kialkudott 40 aranyat és a jutalmul beígért lovat a munka elvégzésével nem kapta meg. De megtörtént a fordítottja is Mátyás király idejében, amikor a veszprémi püspök Miklós mesternek előre odaadta az orgona árát, de az még az orgonaépítés előtt a pénzzel kerekelt oldott. A török háborúk nem kedveztek a művészeteknek, de végül említést tehetünk Kájoni János csíksomlyói ferences szerzetesről, aki nem csak zeneszerző, vallási népének- és népdalgyűjtő, hanem kiváló orgonajátékos és orgonaépítő is volt. A technikai fejlődés nyugaton létrehozta a barokk or-

gonacsodákat; itthon a reformáció kezdeti hangszerellenessége megszűnését követően már a romantikus orgonaépítészet által létrejött hangszerek számítanak öregeknek. Az orgona a 20. században kilépett a templomokból, és hatalmas koncerttermek, zenepaloták díszévé is vált.

Ezek után lássuk, ki volt *Ludwig Mooser*, akit a patakiak megbíztak orgonájuk elkészítésével! Baróti Istvánnak, az esztergomi bazilika organistájának forrásai szerint Mooser Lajos, aki egri díszpolgárrá avatásától számítva nevét hazánkban magyarosan használta, éppen 200 évvel ezelőtt, 1807 január 30-án Bécsben látta meg a napvilágot Peter Anton Mooser fiaként. Nagyapja, Joseph Anton Mooser (1731–1792) és nagybátyja Joseph Aloys Mooser (1770–1839) hírneves orgonaépítő mesterek voltak, akik a legendás J. A. Silbermann műhelyében tanulták a szakmát. Nagybátyja Svájcban működött, Ludwig pedig 1826-ben Salzburgban létesített üzemet, ahol pályafutása során mintegy 120 orgona és kb. 200 zongora készült el. Mooser mester 1854-ben Esztergomba érkezett, és 1856. augusztus 31-én Ferenc József császár jelenlétében felszentelték a Székesegyházat, benne a 3 manuális 49 regiszteres, 3530 sípot tartalmazó orgonát. Innen egyenes út vezetett Egerbe, ahol a bazilika orgonája elkészülte után Eger városa 1863. december 2-án díszpolgárává fogadta. Sárospatakon fellelhető levelei majdcsak mindegyikén aláírása alatt e titulussal azonosítja magát, sőt az elbeszélések szerint gyakran mondogatta: „Én már lenni egészen magyar ember”. Ami az egri borok szenvedélyes szeretetét illeti, ez teljes mértékben igaz is volt. Fia, Karl is az orgonaépítésben jeleskedett, de miután apja Magyarországon maradt, salzburgi üzemük később a Mauracher családi cégbe olvadt be. Mooser mester Egerben fejezte be az életét 1881. május 22-én, és ott is van eltemetve az egri Hatvani-temetőben.

A Sárospatakon hosszú évtizedekig dohos iratkötegek közt megmaradt német nyelvű Mooser-levelek még nincsenek magyarra fordítva, és véleményem szerint az orgonakutatók előtt is ismeretlenek. Így a vállalkozó szellemű kutatók a Szigeti Kilián szerzetes tanár által a régi magyar orgonákról összegyűjtött adatain túl újdonságokra is szert tehetnek.

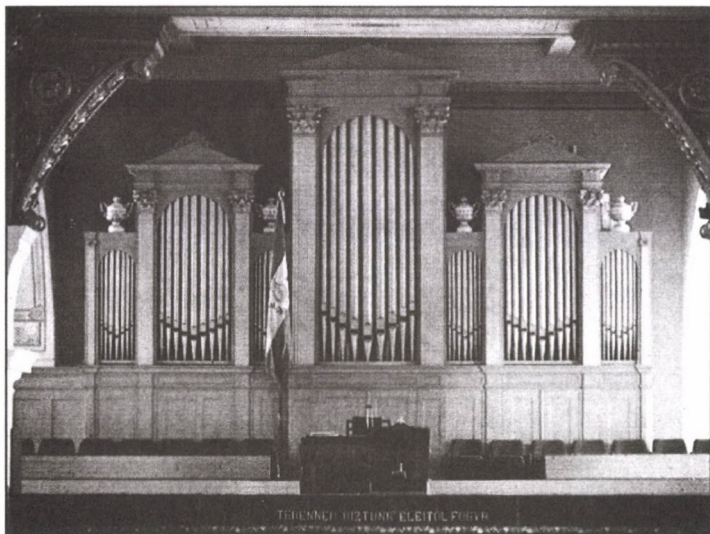
Sárospatakra a templom és a helyet adó karzat méreteinek megismerése után egy kétmanuális, 24 regiszteres hangszer megépítését vállalta, melynek bekerülési összege 6060 forint volt. Összehasonlításként: a hangszer mai értéke 60 millió Ft. A hangszer átadásának éve 1871 volt. Ez az évszám Patakon a reformátusok számára egyszerre volt szomorú, és örömdetes. Szomorúság volt azért, mert 200 évvel azelőtt, 1671. augusztus 5-én

fosztották meg őket reformált vártemplomuktól. Több mint 130 esztendei patrónusi oltalmazás után Báthory Zsófia fegyveres katonaság igénybevételel adta azt szabad pusztítást követően a jezsuita rend kezére. Ugyanakkor a reménység örömét is ünnepelhették, mivel 100 évvel a gyászos esemény után beadhatták kérelmüket az 1770-ben Sárospatakot is meglátogató II. Józsefhez egy új kötemplom építésének engedélyezésére, mivel az 1705 után kényszerhelyzetben létesített sártapaszos kis templomuk már omladozófélben volt.

Fennmaradtak az egykori táviratok is, melyben a Derecskén tartózkodó Mooser mester üzen az orgona szerkezeti elemeinek érkezéséről, és néhány levélen látható Mooser mester viaszba nyomott monogramos pecsétgyűrűjének lenyomata, valamint aranybetűvel nyomtatott, nevét és székhelyét jelző levéllezáró vinyettája. Dr. Lengyel Endre pedig táviratban kérdezi a szerencsi állomásfőnököt, hány szekeret küldjön a vasúthoz, aki viszontválaszában három kocsit tart szükségesnek.

Az orgonát 1871. július 4-én fényes ünnepség keretében adják át, melyet a pataki főiskolai énekhar hangversenye tett még emlékezetesebbé. Ám az elkészülést követően az orgona átvételére hivatott szakmai bizottság számos hibát és hiányosságot tárt fel, melynek kijavítását kéri, és elindul egy huzavona a mester és az egyház között. Mooser mester alkalmazta a kor számos technikai vívmányát, de hangszerei vele született tipikus betegségekben is szenvedtek, mint például a mechanika rendkívül nehéz járása, és a légellátás elégtelensége. Mooser mester sajátkezűleg írta fel az orgonaszekrény ajtajára, hogy a megfelelő légnyomás biztosítása érdekében hány téglát kell nehezezként a fűvóra tenni. Ennek ellenére a hangszer „léghiányos” volt, és a későbbiekben Angster József még egy új fűvószerkezet létesítésével sem tudott ez ellen hathatósan mit tenni. A mechanikus, csúszkaladás rendszerű hangszer mindenesetre nagy büszkesége lett a pataki egyháznak, és Ivánka Sámuel főiskolai zenetanár elrendelte, hogy a gyülekezet tagjai szerdán és szombaton jelenjenek meg a templomban, hogy vasárnapokra az orgonakísérettel való éneklést begyakorolják, és az Istentisztelet méltóságát így oltalmazzák. A kisebb-nagyobb hibák javíthatása és az utolsó részletek kifizetése minden bizonnyal elmérgesítették a helyzetet, amire az 1874-ben kelt levélváltásból következtethetünk.

Az orgonaszekrény díszül szolgáló fa görög illatáldozati vázákat Salzburgban készítette el egy Adolf Frantzky nevű mester, aki reklamált, hogy nem kapta meg meg díjazását. Erre dr. Lengyel Endre következőképp

A sárospataki Moser-orgona

válaszolt: „Tessék válaszul venni, hogy a vázákat Mooser úr tartozik Önnek kifizetni. Mooser úrnak van ugyan még a pataki ref. egyháznál 560 forintja, de ezen összegből addig, amíg ő személyesen Patakra nem jön, és az általa épített orgona sok és nevezetes hiányait tökéletesen ki nem javítja, meg nem szünteti, addig egy krajcárt sem kap.” Az elszámolások tanulsága szerint 1874. november 7-én kelt bejegyzés szerint jelenti a főgondnok, hogy Mooser Lajost a hátralevő 555 Ft-tal véglegesen kifizettem, csak a 2 hordó bor maradt kielégítetlen, amiből 1 hordóval Szakácsi Dániel fog megadni, a másik hordó bort az egyház fogja megvenni.

Az orgona létesítésének nagy munkája után az egyházközség nem nagyon nyugodhatott meg, mert az 1830-as évekbeli földrengés az agyagtalajon álló templom épülete, különösen is a mennyezeti boltívekben keletkezett repedések által maradandó károsodást szenvedett, és a javítgatások ellenére mint életveszélyes épületet a templomot bezárták. 1894-95-ben Katona György tervei szerint építették át a mennyezetet. Ehhez a munkához az orgonát félig vissza kellett bontani, majd 1896-ban újra kellett építeni. Az egyházközség szakbizottságot kért fel az orgona állapota felmérésére (Hodossy Béla, Dezső Lajos, Kötse István) és a kezdetekhez hasonlóan nem az egri orgonaépítő, Burgfeld Ferenc olcsóbb ajánlatát fogadták el, hanem a drágább,

de nagy hírrel rendelkező pécsi Angster Józsefét. Ennek fejében az orgona feltárt hiányosságainak megszüntetését remélték, és néhány sípsor áthelyezésére és változtatására is sor került, de Angster is visszautalt a konstrukciós hibákra, amelyet csak jelentős beavatkozással lehetne megszüntetni. Ezt az egyház viszont nem akarta. Így minimális változtatással lett ismét működőképes az új megjelenésű templomban a Mooser-orgona.

Az I. világháború végén a hadianyag rekviráló bizottság országosan elrendelte az orgonák homlokzati sípjának beszolgáltatását, és a pataki sípok sem kerültek el sorsukat. 1927-ben ismét egy új fűvószerkezetet épített be Angster József cége. Az egyház gondolkodott abban is ekkortájt, hogy a Nemzeti Zenedéből kikerülő hangszert elhozatja, és a Mooser hangszert eladja, de ez nem történt meg. A gazdasági válság, majd a háború, utána pedig a nem egyházbarát társadalmi rendszer jelenléte meggátolta az orgona jelentősebb modernizálását, átalakítását. Így maradt meg a sárospataki orgona Magyarországon az egyik legeredetibb állapotában megmaradó Mooser hangszernek, amely átvészelte a zsákutcának bizonyult modernizációs divatokat, és amikor újra letisztultan reneszánszát élik a hagyományos mechanikus hangszerek, Mooser mester romantikus hangzású, kategóriájában közép-nagy hangszere napjainkban egy teljes restauráláson megy keresztül, hogy megújulva tovább szolgálhassa az Istent tisztelő gyülekezetet, gyógyítsa a lelkeket, gazdagíthassa a művészetet, és tanúja legyen egy hősi korszaknak, s szakrális iparművészeti tárgyként összekössön minket a Mooser-dinasztia munkáin keresztül öt európai országgal, keleti végvárát képezi Sárospatak.

KONCZ PÉTER

A sárospataki Kalajka-sétány ökológiai terve

Nemrégiben, a Zeneakadémián hallgatott előadást követően, volt szerencsém csehekkal megismerkedni. Kiderült, hogy azért vannak néha Budapesten, mert egy neves ír néptánc-tanárhoz itt járnak hobbiból órára. Talán nem véletlen, hogy legutóbb éppen ők, *Comenius* szülőhazájából származó diákok mutattak rá a nevelés és a neveltetés tudományának eme nemes mozzanatára. Gondolatban, a Bodrog-parti sétány tervezése során, magam is felkerestem az alább hivatkozott nagy tanítókat, kutatókat, akik a Bodrogtörzs és a Zempléni-hegység élővilágának feltárásához és megismertetéséhez járultak, illetőleg járulnak hozzá.

A terv „kiforralása”

Bizonyára sokakban felmerült a vágy, hogy a Sárospatakon, a Bodrog jobb partján, a méltánytalanul elhanyagolt *Kalajka* partszakasszal kellene valamit kezdeni. Az én vízióm az, hogy létesüljön a *Rákóczi-várat és a végárdói termálfürdőt a Bodrog part, illetve a fürdő melegvíz kifolyója (Suta-patak) mentén összekötő gyalogos sétány*.¹ Ez a vári Vízi-kapu melletti parkot mintegy meghosszabbítaná, kiterjesztené (lásd a térképet). A megvalósuláshoz a pénzen kívül sok minden kell. Pénz csak akkor lesz, ha valóban megérették a tervek, kiforrottak a gondolatok arra vonatkozóan, hogy milyen is lenne ez a sétány, illetve hogyan fogja magát „eltartani”, hiszen a későbbi működtetést is számba kell venni.

¹ A szerző biológus, pkoncz@gmail.com. A tanulmány a Magyar Comenius Társaság tudományos felolvasó ülésén 2007. november 12-én tartott előadás szerkesztett változata. Kutatásom és dolgozatom a Sárospatak komplex fejlesztési programjához (kutatásvezető: PhDr. Koncz Gábor mka@mail.datanet.hu), illetve a Végárdó élményfürdő megvalósíthatósági tanulmányhoz kapcsolódik. Ez utóbbit dr. Gellai Imre irányításával készítette az Aquaprofit Műszaki, Tanácsadási és Befektetési Zrt. Javaslataimat nyilvánosan először a fürdőterv társadalmi bemutatásakor adtam elő, Sárospatakon 2007. augusztus 10-én, a Sárospataki Lokálpatrióták Egyesülete által a Huszár Panzióban szervezett vitán.

Sárospatak térkép-részlete

(www.terkepcentrum.hu)

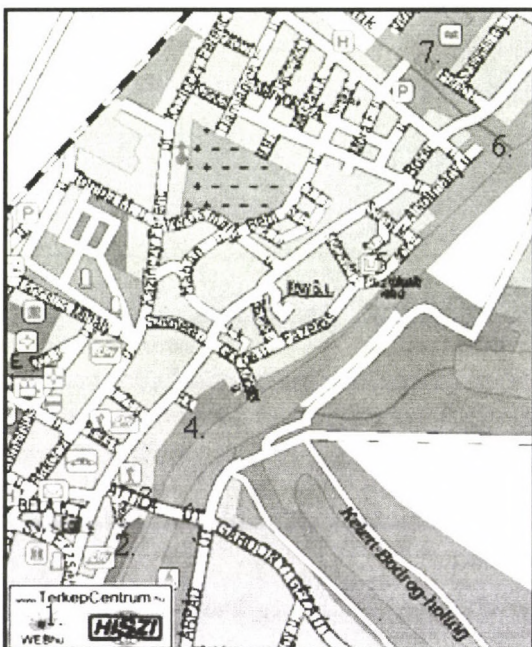
Jelmagyarázat:

1. Rákóczi-vár
2. Vízi-kapu rendezvény park
3. jobb parti híd láb
4. A Kalajka területe
5. Pálóczi kastély falmaradványai
6. Suta-patak
7. Végardói Termálfürdő

Írásomban azt a szemléletmódot kívánom megjelelni, amely a különlegesen jó és egyedi állapotban meglévő természeti állapotokra épülő, gazdaságosan kivitelezhető és működtethető sétány megteremtését tartja kívánatosnak. A fejlesztés célja az, hogy a kiépített létesítmény – megtartva a természet adta látványt – lehetőséget adjon egy új városrész kifejlődéséhez.

A térképet szemlélve, a terület geometriailag a város közepén található. Elméletileg több oldalról igen jól megközelíthető, gyalogos átvezető útvonalként is szolgálhat a Vár, illetve az előtte húzódó park és a Református Kollégium, a Fazekas utcai (vendég)házak és a Termálfürdő között. Ezáltal lehetőség nyílna a turisták, a közönség és a lakosság számára, hogy a két egység között célirányosan, ám sétálva nézelődve, új környezetben mozogjon, „cserélődjön”. A sétány aktívan ölelné fel a meglévő természeti és kulturális értékeket. Kiépülésével kulturált környezeti lehetőséget teremt arra, hogy a közeli házakban kávézók, borozók, kiülők, panziók, galériák, vendégházak nyíljanak, a Bodrogon lampionos, virágos mólók ringjanak. *Ez is egy szép „EU-tópia.”*²

Ehhez a folyamathoz meg kell haladni azt az ördögi kört, miszerint amíg nincs rendes út, addig nem is lehet nyitni semmit, és fordítva: minek legyen egyáltalán jobb út, ha nincs is rá különösebb szükség. A sétány nem fog

² Koncz G. 2001

egyik napról a másikra mindenestül megvalósulni, csak szakaszosan lehet kiépíteni. A porták rendbetételéhez nem is lehetne sem az önkormányzatnál, sem az EU-nál kopogtatni. Amivel viszont lehet pályázni: egy kiforrott, ötletes, komplex terv, amely vázolja azt is, hogy miért perspektíva a sétány megépítése. Kitérve persze arra is, hogy miként fog „működni” (gondozás, közvilágítás) és miért lesz egyedi, aktív turisztikai vonzerő, sőt (vendéglátással, mólokkal) turisztikai termék. (Turisztikai termék a szakirodalom szerint: vonzerő + szolgáltatás) Ennek kifejlesztéséhez mindenk előtt tárjuk fel azt, hogy mik az ide vonatkozó, a témával foglalkozó előzmények. Tehát milyen elképzelések, lehetőségek adódnak; mik azok az értékek, amikre lehet építeni, hiszen összességében ezek adják a terv magját.

Előzmények

A gondolat, hogy valamit tenni kellene Sárospatakon, a Bodrog-part (eltérő okok miatt és eltérő mértékben) elhanyagolt különböző szakaszaival – így pl. a Kalajkát érintő részével – sokakban és talán igen régről megfogant.³ Manapság számos helyi szervezet aktívan foglalkozik a témával, többek között a Bodrogközi Művelődési Egyesület, az Élő Bodrogért Egyesületet, az Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, a Sárospataki Lokálpatrióták Egyesülete, a Sárospataki Polgári Kör. Konkrétan a Kalajka területére vonatkozó társadalom- vagy természettudományi jellegű tanulmány még nem született, ugyanakkor ismert, hogy a térséggel (Zemplén, Bodrogköz, Hegyalja, Hegyköz) számos kutató foglalkozott és foglalkozik. Többek között például a „Zemplén népessége, települései” konferenciák, az „I. Zemplén Kutató Konferencia”, a „Bodrog Program” stb.

A Kalajka területének rendezésére 1995-ben született egy építészeti terv, amelyet dr. Csicsely András és Gál Ágnes készített, a Saviterv Kft. keretében.⁴ Ez a terv nem került megvalósításra, vélhetően a várható költségek, illetve a híddal összefüggésben lévő vízrendezési problémák miatt. A Saviterv Kft. a terület rendezését annak teljes átalakításával, feltöltésével kívánta elérni. Elgondolásuk szerint a Bodrog partjától 10 méterre egy indító töltést, majd annak folytatásaként egy rézsús magas partot alakítottak volna ki. Ha-

³ Családi történetekből tudom, hogy nagyapám, dr. Koncz Sándor (1913-1983) is többször szorgalmazta a Vár alatti Bodrog-part és a Kalajka kitisztítását. Az előbbi napjainkban immár remekül megvalósult. Amikor 1947-1952 között, a Sárospataki Református Kollégium Teológia Akadémiájának tanára, illetve a Gazdasági Választmány elnöke volt, nagyszabású tervek lehetőségét vetette fel. Elgondolása szerint a tórtanemből alagút vezetett volna a Kalajkába, s itt a Bodrog parton uszodát és csónakkikötőt javasolt.

⁴ Csicsely és Gál 1995.

sonló jelleggel, mint ahogyan az a híd túloldalán, a Rákóczi Vár alatt látható. Számításai szerint ehhez mintegy 65 ezer m³ földet kellett volna odaszállítani és elegyengetni. Ezzel a tervvel együtt járt volna a fák eltávolítása is; melyet később tölgy, szil és éger fák ültetésével szándékoztak pótolni. A kialakított rézsútos felületre humuszt, műtrágyát, műanyaghálót (a föld megfogásaként), fűmagot terveztek szétteríteni. Úgy gondolom, hogy az ilyen megoldás lenne a térrendezés legköltségesebb és legdrasztikusabb módja. A tölgyfák azon túl, hogy ezen területen kevésbé sikeresen maradtak volna meg, nem is illenének a tájképbe. A terv mára elavult, hiszen a meglévő kedvező adottságokat (természetes fás partszakasz, jó minőségű öntéstalaj stb.) nem használta fel; így pl. azt sem, hogy az öregebb fák meghagyása védelmet jelent a partot érő víz erodáló erejével szemben.

A terület rendezését jelenleg mindenki szükségesnek tartja; a lakók, a terület tulajdonosa, az Észak-Magyarországi Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság (ÉKÖVIZIG), Sárospatak Város Önkormányzata és a Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma. Vita folyik erről mind a döntéshozók szintjén,⁵ mind pedig a lakosság körében.⁶ A régiót szemlélve a terület ugyan világörökségi védettségben részesül, sajnos ezzel a címmel nem jár együtt anyagi támogatás. Ám lépünk túl a mai pénzhiány miatti sopánkodáson, és vegyük sorra mik azok a kulturális és természeti értékeket, illetve lehetőségeket, amelyeket adott esetben be lehet építeni egy pályázatba.

A Pálócziak és a kalamajka

A Rákóczi-vár és a Bodrog folyó közötti Vízi-kapu, tehát a rendezvényi tér látogatói számára a pataki hídhoz, az Urbán György-féle térplasztikai parkhoz és a folyó túloldalára, mint vonzerőt jelentő objektumokhoz vezető út egy kardinális pontja a jobb parti hídláb. Az erre való felkapaszkodást, az úttesten való átkelés kényelmesebbé és egyszerűbbé tételét célszerű figyelembe venni a híd tervezett felújításánál és a sétány kialakításánál egyaránt. Kuriózum lenne a Vízi-kapu rendezvényi tér és a térplasztikai park között *az úttest alatti gyalogos alagút létesítése*. Ezen a ponton emlékeztetni lehetne az erre járókat a régi vas hídra. Nem elsősorban információs táblára gondolok, hanem egy ívesen kialakított vas korlátra, térplasztikai elemre. Vélhetően a híd mellett található műemléki barokk ház tulajdonosai gondoltak már arra,

⁵ Az önkormányzat 6026-2/65/2007. (III.30.) KT. számú határozata: A Bodrog-part állapotáról, javaslat a rehabilitációs intézkedésekre és idegenforgalmi hasznosítására. *Déry* 2006.

⁶ www.sarospatok.hu fóruma.

hogy lehetőségük adódik „helyzeti előnyük” kihasználásra. Ötlettel, motivációval elképzelhetőnek tarom, hogy a vendéglátás számára legalább a ház kertjét megnyissák. Érdemes lenne a Fazekas sor és a Kolozsvári utca kereszteződésben lévő házak kertjeiben megbúvó, Pálóczi-várkastély műemléki védeltséget élvező romjainak a bemutatása, feltárása.⁷ Hasonlóképpen a sétányt gazdagítja az a faragott kő (szenteltvíz-tartó?) és azok az Árpád kori kerámia anyagok, amelyeket Gömöri János 1970 májusában, a Kossuth utca 38. számú ház telkén tárt föl.⁸ A Sárospatak archaikus jellegébe egységes arculattal illeszkedő sétány több ponton felcsatlakozna a Kossuth Lajos, Dobó Ferenc utca irányába, illetve a Hárs közön a „Büdös árkon”, továbbá a Bezerédi utcán keresztül egészen a Kazinczy Ferenc utcáig. Ezen útvonalakon az értékek szinte kínálják magukat, mint például Móricz Zsigmond és Kossuth Lajos egykori lakóházai.

Ideje hát feltenni a kérdést: vajon a *Kalajka* mit is jelent egyáltalán, vagy inkább kinek mit jelent. A fiatalok számára bizonyára találkozó avagy kisebb *kalamajkák* eredetének helyét jelölheti. Vajon innen származna a Kalajka neve? Balassa Iván könyve⁹ a név eredetére vonatkozóan nem ad útbaigazítást. Érdekes, a „kalajka” szó olyannyira ritka, hogy tudomásom szerint Magyarországon csupán itt, ezen terület jelölésére használják. A *kalajka* szóról a feltételezhető „ka” kicsinyítő képzőt hagyva a „kalaj” szótővel sem fordul elő semmilyen magyar szó, helység. Érdekes, hogy Iránban és Indiában található egy-egy Kalaj helységnév, de ez valószínűleg véletlen egyezés. Dr. Kováts Dániel felhívta a figyelmemet arra, hogy az Új Magyar Tájszótár *kalajda* formában Nagyszalonátról ad egyetlen adatot 'magas, hajlott hátú' jelentéssel. Balassa Ivánnal írt könyvükben utaltak arra, hogy 1866-ból és 1877-ből fordul elő egy-egy adat arra vonatkozóan, hogy így neveztek egy erdőrésztletet Sárospatak határában.¹⁰ Ő azt valószínűsíti, hogy ez az elnevezés a terület földrajzi táji fekvésére utal, tekintettel a szóban sejthető 'hosszú, nyurga' jelentéssel bíró tájnyelvi eredet. A *Kalajkához* hasonló szó a lengyelben fordul elő, mint *kolejka*, jelentése: 'sor'. (Bár érdekes, hogy a vasúttal kapcsolatban használják.) Figyelemre méltó, hogy a *sor* szó értelmezést nyerhet, tekintettel a közeli Fazekas sorra vagy a Pap sorra. (Ez utóbbi egykor a mai Rákóczi és Kossuth utcát kötötte össze a Kollégium területén).

⁷ Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, www.koh.hu

⁸ *Domokos* és munkatársai 2007

⁹ Balassa 1994.

¹⁰ Balassa–Kováts 1997.

Vajon miért kaphatott lengyel elnevezést a sor? Az okot lehet, hogy a testvérvárosban, Krosznóban (Lengyelország) kell keresni. Az is lehet, hogy a szálak inkább Csejtére vezetnek. Bakos József megemlíti,¹¹ hogy 1645 tájékán, I. Rákóczi György Csejtéről (ma Čachtice, Szlovákia,) agyagiparos anabaptistákat telepített Sárospatakra. Így alakult ki a hécei Újkeresztyén telep. Több forrás szintén megemlíti, hogy I. Rákóczi György kézművességben jártas, üldöztetés, háború elől menekülő morva mestereket fogadott be és telepített le Patakon.¹² Csejte csak 20 km-re esik a cseh határtól, így gyakorlatilag a város Morvaország térségében található. Viszont se csehül, se szlovákul a sor, a fazekasság, a kerámia szavak nem hasonlítanak a *kalajka* szóra. Lehet, hogy a csehek, morvák, szlovákok akkoriban használták a 'sor' kifejezésére a rokon, szintén nyugati szláv nyelvcsaládba tartozó lengyel *kolejka* kifejezést. Elképzelhető, hogy az elnevezés a *kalamajka* szó 'zűrzarvar, felfordulás, baj, kellemetlenség' értelmezéséből fakad, a Bodrog áradásai vagy a nyomában maradó hordalék miatt. Az ukrán nyelvben a *kolomijka* 'gyors, kárpát-ukrán tánc'; nem valószínű, hogy éppen itt táncolták. Am a latin *calamitas* 'baj, kár' jelentéséből eredeztethető a magyar *kalamitás*, úgymint 'viszontagság baj, bosszúság, kellemetlenség', s vélhetjük ezt is eredetnek a Bodrog miatt. Azt is figyelembe kell venni, hogy a szabályozás előtt a Bodrog a mai holtág sodrában folyt errefelé. Tehát az itt kicsapódó hordalék éppen okozhatott kalamajkát. Szláv eredetre vezethető vissza az akkor ezen a területen, a Hécén átfolyó *Suta-patak* neve is.¹³ Jelentése 'csonka, kurta'. A Hécén volt egy *szaladszárító* elnevezésű ház, ennek nevében a *szalad* is szláv eredetre vezethető vissza, jelentése 'csíráztatott gabona, maláta'. A sörfőzés mára éppúgy eltűnt innen, mint az egykor itt álló sörház.¹⁴ Korábban több vízimalom működött Sárospatakon, amelyekről így szól a krónikás: „*Öt malma van vízi, amely folydogáló / Az egy igen hasznos, a négy álldogálló...*”¹⁵

¹¹ Bakos 1950.

¹² Hörsik 2007.

¹³ A Suta-patak forrása a Forró-kút, a Megyer-hegyi Círóka nyak felé vezető út, a „Kata Nagylegelő” mellett található. A szóban forgó terület néhai vitéz dr. Néray Miklós, majd örököse, Néray Katalin (1941–2007) tulajdona volt. 1992-től a Koncz családé. Néray Katalin temetését követően, a Rákóczi Várban tartott megemlékezések keretében jelentette be dr. Koncz Gábor ezt az elnevezést.

¹⁴ Balassa 1994.

¹⁵ Bakos 1950.

Látkép a Kalajkára a hídról¹⁶

Természeti szempontok

A folyó alkalmas lenne, turisztikai hasznot hajtó játékmalom vagy a malom elvét kihasználó vízi játékok működtetésére. A megálmodott sétány, a Bodrog part mentét érintő tevékenységek rendszere, a vízpart és a víztér növényzetének, állatvilágának illetve a víz tisztaságának védelmét és a vízügyi szabályozásoknak, előírásoknak messzemenő figyelembe vételével épülhet ki. A közeli Long-erdő, Mandulás, Gombos-hegyi kökőrcsines, Bot-kő stb. területei illetve a vadregényes Zemplén erdei és a Bodrogköz vízi világa nemcsak a botanikai, zoológiai ritkaságok illetve a geológiai különlegességek miatt értékesek.¹⁷ Fontos, *őriznek valamit abból a tájból, amit még természetnek lehet hívni.* Ezeken a területeken még természetes, tehát effektíve megvalósul az anyag körforgalma és az energia áramlása. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy rendszerük víz, levegő, energia stb. elnyelő, továbbító és átalakító/tisztító funkcióval, szolgáltatással bír. Igaz ugyan, hogy a Bodrog-

¹⁶ Fotó: Koncz Péter (2007. okt. 23.); középen a református templom, jobbra a Kollégium Viola utcai csónakházának mólója.

¹⁷ Chyzer 1905, Egey 2002, Hegyessy 2003, Hargitai 1939; 1940a; 1940b, Koncz S. 2001; Tuba 1995; 2003.

part a Kalajka mentén nem védett, sőt ami azt illeti a legtöbb nagyfelbontású térkép beépített területként jelöli, de ez a rész mégis közel természetes állapotokat mutat. Azért olyan különleges, mert *az eredeti, ősi potenciális vegetáció (növénytársulás) borítja*.¹⁸ Ez nem azt jelenti, hogy soha nem lett volna bolygatva...

Valaha, a szabályozás előtt, a folyók jóval hosszabbak voltak, mint ma, s ezek mentét ilyen típusú, puhafa fűz-nyár liget erdős társulás kísérte. Ez a természeti látvány és az ezzel összefüggő gazdálkodási forma (árvízi-, fokgazdálkodás) hajdan oly jellemző volt az Alföld, illetve a Bodrogtörzs vidékéire. *A part mentén elhelyezkedő liget erdők, mint ökológiai folyosók is fontosak*. A tájak erdősültsége sokszor, többféle okokra visszavezethetően megváltozott.¹⁹ Kiemelendő, hogy *jelenleg az új Vásárhelyi terv éppen a korábbi vizes területek, vizes élőhelyek illetve a víz által befolyásolt és fenntartott területek visszaállítását irányozza elő*. A folyó természetes játéka ellen lehet küzdeni magasodó gátakkal, de nem érdemes. Ezeket a vizeket meg kell fogni, szét kell teríteni, gazdálkodni kell velük, jelen esetben pedig engedni kell, hogy az ingadozó vizek a Bodrog-partot övező természetes látképet fenntartsák. Éppen ezért a Bodrog miatt lenne érdekes ez a terület; *a folyó és környezete az a vonzerő, ami miatt érdemes oda látogatni*. Ezt a látványt a jelenlegi területkezelés sajnos nem képes fenntartani. Foghíjas lett a fásor a Bodrogtörzs partján, az üdülők övezetében, és foghíjas lesz a Vár alatt is. Ez a Kalajka területén még elkerülhető természetszerű kezeléssel!²⁰

A kezelés egyfelől magában foglalja azt, hogy hagyni kell az újulatot, tehát az utánpótlást felnőni. *A kezelés ilyen módja példa értékű lenne arra vonatkozóan, hogy miként lehet fenntartani egy vízhez kötött társulást városi szövetben*. Egyértelműen – pl. ízléses jelöléssel – elhatárolt területeken fel kell hagyni a kaszálással, hagyni kell, hogy kitermelődjenek a jövő parti sétányát övező fák. A fiatalost azért is érdemes a meglévő fák utánpótlásaként kinevelni, mert azok rendelkeznek a környezethez való genetikai alkalmazkodás képességével; szemben egy idegen, máshol nevelt hibrid fajjal. A part menti „ökoszisztéma” fennmaradásához elengedhetetlen, hogy azokat időszakosan víz borítsa el. Ez a megújulási folyamatokat is előidézi.²¹

¹⁸ Zólyomi 2000.

¹⁹ R. Várkonyi 2007.

²⁰ Mátyás 1996, Horváth–Borhidi 2002.

²¹ Természetvédelmi Hivatal 2004.

De konkrétan miből is áll ez az ökoszisztéma? Amit mi feltérképeztünk, az a vízparti környezet és a vízparti élőlények összekapcsolt rendszerének csupán egy kis szeglete. Józsa Árpád Csaba biológus kollégámmal 2007. július 28-án és 29-én több cönológiai („társulástani”) felvételezést és élőhely jellemzést készítettünk.²² A mellékletben a Bodrog part Kalajka területére eső növény fajainak felsorolását adom meg, némelyekhez megjegyzést fűzve. Összességében megállapítható, hogy a területen a puhafás (fűz-nyár) ligeterdő (*Salicetum albae-fragilis*) társulása található, melyben a lombkoronát és a cserjeszintet a fekete, fehér nyárak (*Populus nigra*, *P. alba*) a kecske, fehér és a csigolya fűzek (*Salix caprea*, *S. alba*, *S. purpurea*) képzik. A liget erdőt magas sásos, nádas, vízi és mocsár vegetáció övezi. Érdekességként itt még a „fátyoltársulás” is megemlíthető. Ezt az jelenti, hogy a különböző kúszónövények, mint pl. a komló (*Humulus lupulus*) a farkasalma (*Aristolochia clematitis*) és a sövény szulák (*Calystegia sepium*) felfutnak a fákra, bokrokra és egy nagy falat illetőleg több boglyára emlékeztető formákat, a fákkal együttesen galériaerdőt képeznek. Ezen a területen előfordul a védett Tiszaparti margitvirág (*Leucanthemella serotina*) is. Kevés egyedszámmal, ugyanakkor magas fajszámmal (5 db) előfordulnak itt az idegen (nem őshonos) fajok is. A zöld juhar (*Acer negundo*), a gyalogakác (ármorfa, *Amorpha fruticosa*) és az akác (*Robinia pseudoacacia*) ugyan „zöld” lombnak tűnik, ám irthatatlan, a talajt is lerontó, a helyi fajokat kiszorító növényekről lévén szó, gyérítésük indokolt. A Suta-patak menti kertekben, a felszántott területeken nagy mértékben felüti fejét a kanadai betyárkoró (*Erigeron canadensis*), mely tömegesen elszaporodó, adventív fajok (emberi tevékenység kapcsán elterjedt, behurcolt, idegen származású fajok, gyomok). Mindezek miatt célszerű elkerülni a talaj további bolygatását.

Érdekességként megemlíthető, hogy a Bodrogon is megfigyelhető időként a *tiszavirágzás*, bár nem elsősorban ezen a szakaszon. Azonban egy itt kialakított *tanösvény* felhívhatja erre a figyelmet. Arra is, hogy az olyan típusú öreg fákban, mint amilyenek a Kalajka mentén is megtalálhatóak, élnek a védett zempléni és ragyás futrinkák.²³ Kíváncsinos, hogy művészi, *vándálbiztos* információs táblák szolgálják a figyelemfelkeltést.

A területen található jelenlegi és jövőbeli létesítmények fűtésére a geotermikus energia megoldást nyújthat. Az ilyen energia hasznosítás a fürdő el-

²² Simon 2000.

²³ Hegyessy 2003.

folyó melegvizével vagy egy hőszivattyús berendezés alkalmazásával történhet. Ennek működtetéséhez vélhetően nem szükséges mélyre vezetni a csöveket. Balassa Iván idézi, hogy „könnyű észre venni, azt is, hogy a sárospataki Héceze (Hév-jó-ce) városrész nevében hé-Heu, azaz 'hő' víz (thermae) fogalom él...”²⁴ Mivel „a Suta-patak... meleg vizet szállított”, ezért a hőszivattyú számára szolgáló meleg közeg nem lehet messze. A hőszivattyú olyan, mint egy kifordított hűtőszekrény.²⁵

A növények telepítéséről

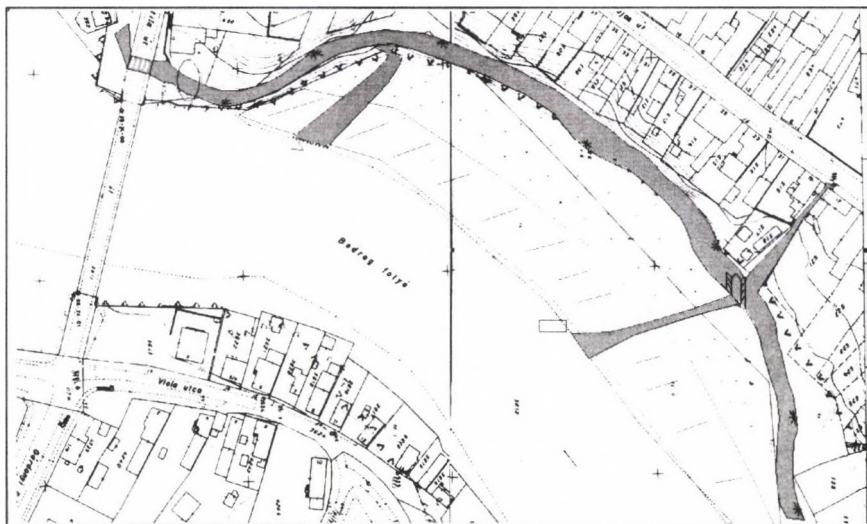
A telepítés lehetőleg őshonos, tájba illő, nem védett és gondozást alig, illetve keveset igénylő fajokkal történjen. A fentebb tárgyaltak értelmében célszerű visszaszorítani a nem őshonos fajokat, elősegíteni a védett illetve dekoratív fajok fennmaradását (pl. töosztásos szaporítással). A Suta patak befolylásánál számos virágzó mocsári növény található, köztük a gyógyhatású fekete nadálytő (*Symphytum officinale*); a jó illatú vízi menta (*Mentha aquatica*); a dús, lila színpompát adó réti fűzény (*Lythrum salicaria*) vagy pl. a sárga színű, egyre ritkuló mocsári nőszirm (*Iris pseudacorus*). Érdemes ezen fajok itteni meghonosításával próbálkozni. Ültethetőek ezeken kívül a liliumok, virágkákák, a sokáig virágzó nyári orgona és a rózsalonc dekoratív bokor egyedei. A sétány mentén idényszerűen, dézsában virágos növények helyezhetők ki. Hívogató különlegesség lenne pl. a *gránátalma*. A sétány itt utalna a Várral való kapcsolatára, ugyanis Lorántffy Zsuzsanna több fajjal, köztük a gránátalma nevelésével is kísérletezett a Várkertben.²⁶

A víz minősége Sárospatakon is „égető” probléma. A víz fürdőzés céljából értelmezett *jósága* bizony kivetni valót hagy maga után. Ugyanakkor a folyó városon történő átfolyása sem tiszta sor... A Kossuth utcai házak szennyvíz elvezetésének problémája ismert, megoldását a sétány kiépítésénél figyelembe kell venni. A fürdőből leengedett víz egészségügyi, víztisztasági szempontok szerinti vizsgálatát elviekben a fürdőnek kötelessége mérni. Jelenleg a fürdő fejlesztés alatt áll, a tervezők szándékában áll az elfolyó melegvíz fűtésekként való hasznosítása, (2007. júl. 28-án a kifolyó melegvíz pl. 36 °C-os volt, ami éppen 6 °C-kal magasabb a megengedettnél), az elgondolásban a biológiai víztisztítás is szerepel.

²⁴ Balassa 1994.

²⁵ Komlós 2007.

²⁶ Bakos 1950, Török 2000.

Vázlatos rajz a Kalajka területének rendezéséről

JELMAGYARÁZAT: szürke területek = járda, baba és tolokocsival, kerékpárral járható kiképzéssel; ferdén vonalkázott terület = a ligeterdő fenntartására kijelölt kezelés alatt álló terület; pöttyözött terület = nyírott rész; csillaggal jelölt elemekkel = pad, lámpa, szemetes, virágláda; téglalap = kajak-kenu-csónak kikötő hely; háromszög = vízi játék (pl. mini malom, csengettyű stb.)

Környezetvédelmi hatástanulmány

A beruházás méretéből (amennyiben nagyobb, mint 5 ha), ám elsősorban minőségéből (vízpartot érintő tevékenységek, esetleges duzzasztógát építése) adódhat, hogy *előzetes környezeti hatástanulmány* (EKHT) készítése szükséges, melyet a területi Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Vízügyi Felügyelőséghez kell elküldeni.²⁷ Az EKHT kivitelezése során érdemes – az eredményes együttműködés érdekében – felvenni a kapcsolatot a hatósággal. Amennyiben nem szükséges részletes környezeti hatástanulmány, attól még az egyéb környezetvédelmi jogszabályok betartása evidens. A sétány tervezett elvezetése a domboldalba magasan, alátámasztással bevágott éllel történhet. Ezzel megoldódik, hogy időszakosan legyen előntve a Kalajka területe (fontosságát lásd fentebb). Megoldódik a Kossuth utcai házak árvíz, illetve telekvédelme. Lehetőség nyílik a Bodrog parti „aktív elemek” megközelítésére is. Az ezekhez vezető

²⁷ 1995. évi LIII. törv., 152/1995(XII.12.), 20/2001. (II.14.), 314/2005. (XII.25.) Korm. rendelet; 1995 évi 85/337/EEC és 1997 évi 497/11/EEC Európa Tanácsi határozat; 97/11/EK irányelv II. melléklete.

út árvíz idején lezárható. A munkálatok nem duzzasztják vissza a folyót, ezért e fejlesztés nem jelent terhelést a hídra.

Egy másik lehetőség a Fazekas sor alatt található gát meghosszabbítása, a Kalajka közepén keresztül nagyjából a pöttyözött és a ferdén vonalkázott terület határán. Ez az elgondolás gyakorlatilag az előző terv part felé tolódásaként értelmezhető. A kiépítés szempont rendszerét, minőségét lásd a fentebb. A Suta patak torkolatától a fürdőig vezető sétány ökológiai és látvány tervével egy másik, most készülő tanulmányomban foglalkozom.

Érintettek, engedélyek

Az elsődlegesen érintett a terület tulajdonosa, az Észak-Magyarországi Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság. A terület rendezését ők is előírnyozták,²⁸ anyagi fedezet híján azonban a rendezés, fejlesztés jelenleg nem áll módjukban. Érintett a Vármúzeum és a műemlékvédelem is. Jósvainé dr. Dankó Katalin, a Rákóczi Múzeum igazgatója és dr. Tamás Edit főmuzeológus szintén jelezték, hogy készek tenni az ügy érdekében. A Sárospatak Végardói Termálfürdő részéről a fürdő fejlesztését tervezőkkel (Aquaprofit Kft.) is felvettem a kapcsolatot, akik jó ötletnek tartják a sétány kialakítását, elképzelhetőnek látják, hogy ez ügyben lépéseket tegyenek. Sárospatak Város Önkormányzata részéről Peremiczkiné Dobos Edina irodavezető készségesen, szintén messzemenően támogat minden kezdeményezést, ahogy György Zoltán csoportvezető is lelkes híve a változtatásoknak. Érintettek továbbá mindazok, aki szívügyüknek érzik a Bodrog-part fejlesztését, magán illetve egyesületi formákon keresztül.²⁹

Kapcsolódások, feladatok

Érdemes ellesni egy-egy ötletet; fontos tapasztalatot cserélni Szentendrével, Bajával, Gyulával vagy éppen Győrrel, „a folyók városá”-val, arra vonatkozóan, hogy miként lehet a vizet összekötni a városfejlesztési, rekreációs célokkal. A későbbiekben a „Malomkő tanösvény”-be³⁰ is be lehetne vonni a Kalajka-sétányt. Fontos feladat a további forrásgyűjtés és a szemlélet formálása. A hatékony és célravezető együttműködés érdekében szükséges a folyamatos egyeztetés a vízügyi és a városi hatóságok, a sárospataki intézmények, a lakosság és a helyi civil szervezetek között. Comenius, az Orbis

²⁸ Porembah Ferenc szíves tájékoztatása; ő az ÉKÖVÍZIG I. sz. szakaszmérnökségének főmérnöke.

²⁹ A sétány tervezésében nyújtott segítségért és munkájáért külön köszönettel tartozom Józsa Árpád Csabának (biológus) és Seress Lászlónak (logisztikus).

³⁰ Kiss–Barkó 2001.

Pictusban igen szemléletesen fejezi ki a nagyon egyszerű, mindazonáltal a parti látvány fenntartásához nélkülözhetetlen elvet: „*A magból plánta nevelkedik / A plánta tsemetévé válik / A tsemete élő fává lesz...*”³¹

MELLÉKLET

A Kalajka menti Bodrog parton fellelt növények³²

akác (*Robinia pseudo-acacia*) gyérintendő; aszat, szürke (*Cirsium canum*) fekete bodza (*Sambucus ebulus*) gyógynövény; nagy csalán (*Urtica dioica*) gyógynövény; nádképű csenkesz (*Festuca arundinacea*); csillagpázsit (*Agropyron repens*); fagyöngy (Loranthaceae) gyógynövény intenzív terjedése vizsgálandó; farkasalma (*Aristolochia clematitis*); díszes farkasfog (*Bidens tripartitus*) tovább szaporítható; csigolya fűz (*Salix purpurea*) megtartása fontos; fehér fűz (*Salix alba*) megtartása fontos; kecske fűz (*Salix caprea*) megtartása fontos; gyalogakác (ámorfa) (*Amorpha fruticosa*) ritkítandó; hídör (*Alisma plantago-aquatica*) (folyóban); kék ibolya (*Viola cyanea*); mezei juhar (*Acer campestre*); zöld juhar (*Acer negundo* invazív) ritkítandó; kakaslábfi (*Echinochloa crus-galli*); mezei katángkóró (*Cichorium intybus*) gyógynövény; csíkos kecskerágó (*Euonymus europaeus*); japán keserűfű (*Fallopia japonica*) adventív, irtandó; lapulevelű keserűfű (*Polygonum lapathifolium*); terjőke kígyószisz (*Echium vulgare*) gyógynövény; komló (*Humulus lupulus*) gyógynövény; mogorós lednek (*Lathyrus tuberosus*); lómenta (*Mentha longifolia*); Tisza-parti margitvirág (*Leucanthemella serotina*) védett; murek (*Daucus carota*); nád (*Phragmites australis*); fehér nyár (*Populus alba*); fekete nyár (*Populus nigra*) megtartása fontos; pántlikafű (*Phalaris arundinacea*); francia perje (*Arrhenatherum elatius*); süntök (*Echinocystis lobata*) adventív, irtandó; szarvaskerep (*Lotus corniculatus*); hamvas szeder (*Rubus caesius*); sövény szulák (*Calystegia sepium*) mocsári tisztesfű (*Stachys palustris*); fekete földi tök (*Bryonia alba*); fehér üröm (*Artemisia absinthum*) gyógynövény; fekete üröm (*Artemisia vulgaris*) gyógynövény, allergén; gilisztazűz varádics (*Tanacetum vulgare*) gyógynövény; orvosi ziliz (*Althaea officinalis*) gyógynövény

IRODALOM

- Bakos József** (1950): A Pataki múlt hétköznapijai, adalékok Sárospatak gazdaságtörténelméhez. Sárospatak. 35 p.
- Balassa Iván** (1994): Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században., Miskolc-Sárospatak, 290 p.
- Balassa Iván – Kováts Dániel** (1997): Sárospatak határának helynevei Sárospatak, 288 p.
- Chyzer Kornél** (1905): Adatok északi Magyarország, különösen Zemplén megye és Bártfa sz. kir Város flórájához. = Magyar Botanikai Lapok 4: 304-331. pp.
- Comenius A. J.** (1793): Orbis Pictus A' világ le-festve. Reprint kiadás. Bibliotheca Comeniana I. Sárospatak 1986.
- Csicsely András – Gál Ágnes** (1995): Bodrog jobb parti árterület rendezése, Sárospatak. Saviterv Sajó Vízügyi Tervező és Kivitelező Kft. terve.
- Déry Zoltán** (2006): Sárospatak Város Önkormányzatának Gazdasági Programja 2007. január 1-től 2010. december 31-ig terjedő időszakra, Sárospatak Város Önkormányzata, 25 p.

³¹ Comenis 1793. 24.

³² A felmérés időpontja: 2007. július 28.

- Domokos György, Kovács Ágnes, Makoldi Miklós, Szőrényi Gábor, Wolf Mária** (2007): Sárospatak középkori kutatástörténete. Pataki régészeti híradó, online régészeti folyóirat (szerk.) Ringer István. Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma. I. évf. 1. sz.
- Egey Antal** (2002): A Zempléni-hegység élővilága, védett természeti ritkaságai. = Zempléni Múzsza II. évf. 2. szám, 33-41. pp.
- Hargitai Zoltán** (1939): A Long-erdő és vegetációja. = Acta Geobot. Hung. 2: 143-149.
- Hargitai Zoltán** (1940a): A sárospataki előhegyek vegetációja. = Acta Geobot. Hung. 3: 18-29. pp.
- Hargitai Zoltán** (1940b): A Mandulás és növényvilága. = Tiszáninneni Református Egyházkerület Sárospataki Liceumának Évkönyve. 1939-40. 3-13. pp.
- Hegyesy Gábor** (2003): A Bodrog vízében és árterén található élőlények komplex felmérése. Zárójelentés a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium V. Országos Környezettudományi és Természetvédelmi kutatásfejlesztési feladatok pályázatához. Szám: K-36-02-00060H.
- Horváth Ferenc – Borhidi Attila** (2002): A hazai erdőrezervátum-kutatás célja, stratégiája és módszerei. Természetbúvár Alapítvány Kiadó, Bp., 289 p.
- Hörsik Richárd** (2007): „Bodrog partján van egy város...” Tanulmányok Sárospatak történetéből. Napkút Kiadó, Budapest, 225 p.
- Kiss Gábor – Barkó Orsolya** (szerk.) (2001): „Malomkö” tanösvény kirándulásvezető füzet Sárospatak-Hercegkút-Makkoshotyka.. 44 p.
- Komlós Ferenc** (2007): A hőszivattyú technológia szerepe a klímapolitikában, NÉS (Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia) szakvélemény, 94 p.
- Koncz Gábor** (2001): Sárospataki Eu-tópiák. = Zempléni Múzsza, I. évf. 1.szám, 38-45. pp.
- Koncz Sándor** (2001): A természettudományok művelői és oktatása a sárospataki Kollégiumban a 15-16. században. = Zempléni Múzsza, I. évf. 3. szám, 40-47. pp.
- Mátyás Csaba** (1996): Erdészeti ökológia. Mezőgazda Kiadó, Bp. 312 p.
- R. Várkonyi Ágnes** (2007): Táj és történelem. Osiris Kiadó. 371. pp.
- Simon, T.** (2000): A magyarországi edényes flóra határozója Harasztok – Virágos növények. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 976 p.
- A természetvédelem** erdészeti szakmai koncepciója és távlati fejlesztési feladatai [The forestry concept of nature protection and its long-term development strategy]. (2004). Budapest: Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, Természetvédelmi Hivatal.
- Török Péter** (2000): A pataki vár kertjei. = Történeti Kertek. Kertművészet - Műemlékvédelem. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet. Mágus Kiadó, Bp.
- Tuba Zoltán** (1995): Overview of the flora and vegetation of the Hungarian Bodrogház. Tiscia 29: 11-17. pp.
- Tuba Zoltán** (2003): A Zempléni-hegység növényzetének áttekintése. = Természettudományi Közlemények, 1: 235-242. pp.
- Zólyomi Bálint** (2000): Magyarország természetes növénytakarója. = *Hortobágyi, T., Simon, T.* (szerk.): Növényföldrajz, társulástan és ökológia. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 538 p.

KONCZ GÁBOR

Sárospatak: a köszönő város

Sárospatak nagy múltú, híres város; gyönyörű táji környezetben; hatalmas turisztikai, szellemi sőt gazdasági lehetőségekkel. *Ez így, együtt, idegenek szerint enyhe túlzás.*

Sárospatak megrekedt, rosszkedvű város; koordinálatlan intézményekkel; savanyú, gyanakvó, tüskés szóbeszédekkel. *Ez így, együtt, a helybeliek szerint alighanem túlzás.*

E két hangulati véglet között szükséges megtalálni a fejlesztés stratégiai céljait és eszközeit.¹ A stratégiai alapvetéseket újabban vertikális céloknak nevezzük.²

Javaslatunkban az 1. számú vertikális cél: Sárospatak, a köszönő város.³ Ez a komplex társadalmi cél több, egymástól elkülöníthető, ám szervesen összefüggő, szubordinált célok összefoglaló csoportja. Azt tűzzük ki átfogó célul, hogy Sárospatak lakosságának legyen határozott, explicit, ré-

¹ A szerző dr. Koncz Gábor Ph.D., egyetemi magántanár, a Magyar Kultúra Alapítvány igazgatója, a Magyar Comenius Társaság alelnöke, a Sárospataki Diákok Budapesti Egyesületének házigazdája. E-mail: mka@mka.hu, honlap: www.mka.hu. Ezen írás vázlata elhangzott Sárospatakon, 2007. november 12-én, a Magyar Comenius Társaság *Comenius előtt és után* című felolvasó ülésén; a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karán. Az előadás és a témakör közvetlen előzménye Dr. Koncz Gábor: Patak kulturális hozománya In: 150 éves az önálló sárospataki tanítóképzés. Sárospataki Pedagógiai Füzetek 25. sz., 2007. 79-85.

² Az elhangzott vázlat kiinduló pont volt a *Sárospatak város komplex városfejlesztési stratégiája és operatív programja (2007-2013)* című nagy munka egyik fejezetéhez. Ez a tanulmány időközben két kötetben elkészült. Készítette: Stratégiakutató Intézet. Projektvezető: Varga Csaba. Generál szerkesztő: Koncz Gábor. Helyzetkép szerkesztő: Czene Zsolt. Stratégia szerkesztő: Ugrin Emese. Olvasószerkesztő: Csörgő Zoltán. Kutatási menedzser: V. Csorba Éva. Írta: Balácsi Károly, Bánati Ferenc, Beke Pál, Czene Zsolt, Koncz Balázs, Konz Gábor, Seress László, Ugrin Emese, V. Csorba Éva, Varga Csaba, Volentics Veronika. Az itt közölt részlet a szerző munkája és véleménye; tehát nem feltétlenül azonos a hivatkozott nagyobb tanulmány szerzőinek vagy a megrendelőnek az álláspontjával. A teljes anyag, reménység szerint, 2009-ben társadalmi vitára kerül.

³ További vertikális célok a hivatkozott anyagban: Sárospatak: a turizmus városa, a kulturális, a tudás, a gazdálkodó, a rehabilitált, az e-kormányzott város.

tegenként, csoportonként differenciált, ám jól definiálható, a táji, történelmi, kulturális örökségre alapozott, ugyanakkor nyitott és jövő-orientált társadalmi öntudata. Tehát legyen működő társadalmi tőkéje, amely az optimista életmódot, életvezetést formáló, erőforrásként érvényesül.

Az intézményvezetők, a hangadók, a civil szervezetek, a vállalkozók, a lakosság aktivizálását, bevonását *a modern közgazdasági gondolkodás kulcsfogalmának értelmezésével segítjük elő, tehát a társadalmi tőke felismerésére és alkalmazására van szükség!* Fukuyama írja: „A társadalomtudósok... a társadalom közös értékeinek összességét újabban *társadalmi tőkének* nevezik. Akárcsak a materiális tőke (föld, épületek, gépek) és az emberi tőke (a készségek és ismeretek a fejünkben), a társadalmi tőke is értéket hoz létre, s ennél fogva kézzelfogható haszonnal bír egy nemzetgazdaság számára. Amellett előfeltétele bármilyen csoportos tevékenységnek, amely egy modern társadalomban végbemegy, a sarki csemegebolt vezetésétől kezdve a kongresszusban való lobbizáson át a gyerekevelésig. Az egyének megsokszorozzák saját erejüket és képességeiket, ha követik az együttműködés szabályait, amelyek korlátozzák ugyan választási szabadságukat, de lehetővé teszik, hogy kommunikáljanak másokkal és összehangolják tevékenységüket. ... A *társadalmi tőkét* egyszerűen úgy definiálhatjuk, mint azoknak az informális értékeknek és normáknak az összességét, amelyeket egy csoport tagjai követnek, s amelyek ezáltal lehetővé teszik az együttműködést közöttük. Ha a csoport tagjai bízhatnak benne, hogy a többiek megbízhatóan és becsületesen viselkednek, akkor *bizalom* köti össze őket. A bizalom olyan, mint a gépolaj, amitől bármely csoport vagy szervezet simábban, hatékonyabban működik... A közös értékek vagy normák megléte önmagában még nem hoz létre társadalmi tőkét, mert lehetséges, hogy nem a megfelelő értékek vannak jelen...”⁴

A társadalmi tőke megteremtése és ténylegesen *működő tőkévé* szervezése érdekében, a *köszönő város* átfogó célból az alábbi, kiemelt fontosságú feladatok, programok következnek:

- A múlt üzenetének erőforrássá szervezése.
- A koordinációs módszer átfogó alkalmazása; ezzel a polgárosodás, a középosztály és a vállalkozói réteg megerősítése; az ifjúság aktivizálása.
- Az akut problémák explicité tétele.

⁴ Francis Fukuyama: A nagy szétbomlás. Európa Könyvkiadó, Bp., 2000. 30., 33.

A múlt mint erőforrás

Sárospatak intézményrendszere és társadalma köszönjön a saját múltjának – tehát *tudatos, szervezett, átélt és innovatív módon, erőforrásként használja az örökséget*. A kolerajárvány emléke is lehet erőforrás. Egyrészt: azok maradtak meg, akik foghagymát ettek... A hulla szállító csőrös emberek csőrében fűszerek voltak, ezen át szívták a levegőt. Másrészt: „Az első, Magyarországról megjelent cikk az amerikai sajtóban egy 1831-ben a Szepes- és Zemplén vármegyékben pusztító kolerajárványról számol be...”⁵ Az idézett szerző a Kongresszusi Könyvtár (Washington) magyar gyűjteményének beszerzési osztályvezetője volt. E járványveszélyes világban e mondatra hivatkozva is lehet kapcsolatot építeni; mit tettek akkor a Zemplénben; van-e mai tanulság...

Azért ezt a meghökkentő illusztrációt választottuk, hogy rámutassunk a jövő-orientált, összefoglaló, felmutató kutatások fontosságára. Ugyanakkor az *aktuális hasznosítás* kimunkálását is szorgalmazzuk. Sárospatakon rendkívül gazdag a történeti, néprajzi stb. múltkutatás. Sok-sok témában számtalan tanulmány, szakdolgozat készült, a környező települések helytörténete is jórészt feldolgozott. *Ámde: háttal megyünk a jövőnek!* (Dr. Kovács Géza jövőkutató, egyetemi tanár híres figyelmeztetése az 1970-es években.) Alig-alig van olyan elemzés, amely merne a jövőre nézve konkrét következtetéseket megfogalmazni. Holott a fejlődéshez, fejlesztéshez éppen erre van szükség. Az alábbiakban egyrészt mélyen tudományos, összefoglaló programokra teszünk javaslatot, másrészt viszont az eszközzé szervezés (az aprópénzre váltás...) lehetőségeit mutatjuk be.

A Pataki Iskola

Kozma Tamás elindította a Debreceni Iskola kutatását.⁶ Hozzánk ez úgy is kapcsolódik, hogy az általuk vizsgált pedagógiai-szellemi kör első nagy alakja, Mitrovics Gyula 1871-ben Sárospatakon született, édesapja itt volt református lelkész, neves teológiai tanár. A Tankó Béla, Szelényi Ödön, Karácsony Sándor, Kiss Árpád, Jausz Béla, Kelemen László és persze az említett nagy előd debrecenisége nemcsak földrajzi megjelölés,

⁵ Walpone Murray: Az ezredforduló Magyarországa. In: Batthyány Bálint (szerk.) [2002]: Az ezredforduló Magyarországa a világsajtó tükrében. 2002. 25.

⁶ Brezsnayánszky László – Fejő Imre: A Debreceni Iskola. Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék. Acta Paedagogica Debrecina. A Debreceni Egyetem Bölcsészkar Neveléstudományi Tanszékének Közleményei. 2004. Sorozatszerkesztő: Kozma Tamás.

hanem az életművek és irányultságok hasonlóságát és más életművektől való markáns szellemi különbségét jelenti.⁷

Sokan úgy véljük, hogy *volt Pataki Iskola*, amely a nagy elődökre és előzményekre építve az 1920-1951 közötti időszakban csúcsosodott ki, döntően a Református Kollégium és a Tanítóképző Főiskola intézményi bázisán, ám az egész város szellemi, közösségi életének fellendülését eredményezve. A Magyar Comenius Társaság munkája nyomán a comeniusi életmű és hatása folyamatosan a figyelem előterében áll. A teológiai gondolkodás története részben feldolgozott és a jeles évfordulók miatt újból és újból fontos művek jelentek meg.

A neves mai kutatók (pl.: Dienes Dénes, Hörcsik Richárd, Hoppál Mihály, Ugrai János, R. Várkonyi Ágnes, Kováts Dániel, Dankó Imre stb., stb.) igencsak színvonalas teljesítményekkel szolgálnak. *Tehát*: éppen ideje, hogy a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara, a Római Katolikus Tudományos Gyűjtemények, a Magyar Comenius Társaság stb. koordinált munkájával, az *önkormányzat szerepvállalásával* elindítsuk a Sárospataki Iskola kutatást. Ehhez az indításhoz kínálgató aporopó, hogy 2008-ban ünnepeljük pl. Harsányi István, Szabó Lajos, Bolvári Zoltán századik születésnapját, az elkövetkező évek is sorozatban kínálják a kerek évfordulós lehetőségeket. A Magyar Comenius Társaság 2008. szeptemberi ülésének éppen ez lesz a témája: *Sárospataki comeniusi szellemek...* Be akarjuk mutatni, hogy a mai egyesítő, metaelméletek egyik legjelentősebb gyökere éppen a comeniusi életmű, s a jövőnek elébe menő, szintetizált gondolkodás egyik fellegvára éppen az 1920 és 1951 közötti Sárospatak volt. Sőt: a ma élő jeleseken keresztül ez a szellemiség máig, megújulásra képesen hat. Nem sugallunk semmiféle erőltetett egyesítést, sőt azt javasoljuk, hogy a fő irányként ismert protestáns, tudományos, pedagógiai vonulat kutatását határozottan *ki kell bővíteni* a római és görög katolikus szellemiség, a hajdan jelentős zsidó polgári kultúra és a sváb hatások elemzésével. Fontos lenne a huszita, vallon és ruszin kapcsolatok vizsgálata is.

Tudományos és fejlesztési szempontból egyaránt feladat a *külső hatások és a belső erők, fogadó készségek dialektikájának megfigyeltése*. Hiszen Patak történetében többször előfordult, hogy a helyi vonzások hatá-

⁷ Lásd: *Kozma* i. m 226. és további oldalak.

sára bár, de külső szellemi erők (pl. Comenius vagy Klebelsberg) indítottak el egy-egy újabb fejlődési pályát.

A mai kulturális, tudományos túlkínálat, a publikációk áradata idején egy ilyen összefogó, összefoglaló, inter- és multidiszciplináris kutatásszervezés ismét Sárospatakra irányítja a figyelmet. Ezzel pályázati források és személyek is hozhatók a térségbe, akik egyben turisták, fogyasztók, és a megismert kínálat propagátorai.

Aktuális hozomány

Felelős intézményeket és felelős személyeket kell felkérni arra, hogy a mai és a jövőbeni turisztikai vonzás megalapozásához tekintsék át, foglalják össze a múlt élménnyé tehető hozományát. Kutatói és szakdolgozati orientációra van szükség, tehát nem alapkutatási, hanem felmutatási szándékkal.

Tudjuk, hogy Mefisztó tokáji borral kínálta Altmayert (Goethe: Faust); hogy A. Tolsztoj Első Péter című regényében sokszor említik a tokajit, hogy a végtelenségig lehetne sorolni „a borok királya, a királyok bora”-féle történeteket. De: nincs szisztematikus poén- és helységösszefoglaló, amelyre alapozva meg lehetne hívni a hajdani bor export célállomások képviselőit, turistáit.

Patakon, a térségben volt először címmel feldolgozást kellene készíteni, amely épp úgy kapcsolatszervezési bázis lehet, mint a személyek és események kerek évfordulóira való szisztematikus felkészülés, illetve a múzeumok, gyűjtemények kincseinek ilyen szempontú áttekintése. Az SRK Adattárának kötetei kínálják ezt a hasznosítási lehetőséget.

Hasonlóan aktualizálni, a jövő felé fordítani lehet a peregrinációs helyekben rejlő kapcsolatokat, a bilaterális testvérvárosi (testvér települési) gyökerek trilaterális (és így tovább) feldolgozását; a nagy emberek, jeles személyiségek származási helyének feltárását és az erre is épített turizmus-szervezést.

A helyi sajtó, folyóirat- és publikációs kultúra kapcsolata a helyi társadalommal ma még véletlenszerű és esetleges. Éppen Harsányi István 100. születésnapja lehet az apropó a „Péntek esték” újra elindítására úgy, hogy a középpontban a helyi sajtó egy-egy témaköre legyen. A fürdő fejlesztése erre kínálkozó lehetőség, hiszen a Zempléni Múzsza remek tanulmányt közölt a térség hajdani fürdőkultúrájáról. Továbbá: a hidakról, filmhíradókról... és ez a sorozat folytatható lenne számos, a térség mai

életében, turisztikai forgalmában igenis konkrétan felhasználható téma feldolgozásával és hasznosításával. Ide értve az ország és a diaszpóra mai neveseinek áttekintését, meghívását és aktivizálását. Halmy Róbert kitüntetése szinte elsikkadt; holott jelenlétéhez lehetett volna a Moziban attrakciót szervezni. De: R. Várkonyi Ágnes és Fésűs László akademikusok bármikor elérhetőek annak érdekében, hogy a múlt és a jelen tudománya szervezési, kapcsolati, piaci mozgósító erőforrássá váljon.

Koordináció és polgárosodás

Az elvi megközelítés az, hogy a Város és a Kistérség köszönjön a jelenlegi önmagának, tehát *barátságos, optimista, együttműködő társadalmi kapcsolatrendszer legyen a foglalkozási, lakossági csoportok között*. Ez a magatartás terjedjen ki a cigány lakosságra is.

Azt a javaslatunkat, hogy *köszönjön a turistáknak*, tehát ide látogatásra, az egy napon túli itt tartózkodásra, visszatérésre és a diaszpóra esetében a letelepedésre inspiráló kommunikációs és szolgáltató magatartást gyakoroljon.

A város (vezetése, intézményrendszere, nonprofit szektora) *köszönjön a problémáknak*, tehát alakuljon ki olyan társadalmi újratermelési mechanizmus, amely explicitté teszi és kezelni képes az akuttá váló és újratermelődő gondokat (mint például a cigányság, a slummosodás, a bűnözés, a szemetelés, az épületek vizesedése, a rendtelenség).

Köszönjön a jövőnek, tehát az oktatási, nevelési, közművelődési intézmények szakfeladataikon túlmenően, a város egészének „képesség-megtartó népességét és népesség megtartó képességét” szolgálják, ellátási és gazdasági munkájukat szervesen koordinálva egymással, a gazdálkodó és szociális ellátó szervezetekkel.

Végül de nem utolsó sorban *ez a lokalitás legyen sugárzó hatású jó példa* (best practice). Mint PR kommunikációs, generáló elem köszönjön a régiónak (a turisták, ezen belül különösen a hazajáró lelkek személyes közvetítésével) és mutasson fel követendő példát az ország ill. az Európai Unió vélemény-formálói számára.

De mit is érzekelnék mindebből a hazajáró lelkek? Balázs Károly szerint: „A Bodrogszati Athén és a Magyar Cambridge neobarokk fellejtéséről a porfelleget sóhajtó falu vigasztalan képéig, a vár poros kerete konkrét ítélet alkotásáig terjed a szentenciák és címkézések skálája. Vajon ugyanarról a településről, az önazonosságát mélyen érző ám oly sok-

féleképpen értelmező és megfogalmazó városról van-e szó? Szerintem nem, s talán ez lehet a félreértések oka. Kimondom világosan: *két Sárospatak van. Az egyik egy földhözragadt, nehézsorsú, észak-kelet magyarországi kisváros, a másik, egy félig felépített Templom.* A Vöröstorony mesebeli kincse. A többnyire képzeletbeli, olykor valóságosan felhalmozott és rendre szétszórattott aranytallérokkal. Illyés pontos szavaival: a Haza a magasban...”⁸

Volt keményebb folytatás is: „...Hogyan lehet egy nagyfényűnek álmódott város, múzsafiakat dajkáló bölcső és elvadult parlag egyidejűleg. A harcos protestantizmus bátyja és a mindenkori hódítók elé sóval, kenyérral járó szolgahad. Avagy tényleg a világítótorony árnyékában van a legnagyobb sötétség? Az örök város egy nagy talány. Megfejtethetlen, kibogozhatatlan rejtvény. Nincs az az elrugaszkodott fantasztá, vajákos léleklátó, idetévedt futóbolond, aki ne mondott volna valami érvényeset a pataki szellemről. Mert volt és van itt minden, mint a búcsúban. Cseréppel borított tetők fölé ágaskodó panelházak, ókollégium és szerves építség, ukrán piac és évente felszántott utak...”⁹

Most úgy látjuk, hogy nem kettő, hanem *négy* Sárospatak van. Egy *helyi szellemi*; amely ma a Református Kollégium, a Miskolci Egyetem részeként működő Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar, a Művelődés Háza, az egyházak, a Vár és a többi kulturális intézmény, az Árpád Vezér Gimnázium és az általános iskolák, az egészségügyi ellátás és a civil szervezetek intézményrendszerében él. Egy *politikai, igazgatási*; amely a pártok és az önkormányzat kereteiben létezik. Van aztán egy országos, sőt nemzetközi *szellemi ködvilág*; csillagok ragyognak át hol kedvesen átetsző, hol sűrű, novemberi jellegű gomolygásán. Ebből *hazajáró lelkek*; vágyó, csodálkozó, mérgeledő turisták; ráolvasók és programot szerkesztők bukkannak rendre elő. És vannak a munkahelyek, a házak, tanyák, háztartások. A lassan *újra polgárosodó lakosság*. Elviselő, vágyó lelkek; szívósan dolgozó, megkapaszkodó, befelé építkező emberek. És hiányzik az *ötödik dimenzió*: a négy lelket összekapcsoló lendület, hogy a padló és a plafon együtt emelkedjen.¹⁰

⁸ Balázi Károly: Nehéz örökség. Rekviem négy tételben = Sárospatak, 1994. június. Melléklet.

⁹ Balázi Károly: Az elveszett évtized = Patak és Vidéke, 1997. márc. 14. 6.

¹⁰ Utalás Németh László megjegyzésére, amely az 1970-es évek elején, az életszínvonal emelkedése kapcsán hangzott el, s arra utalt, hogy a padló emelkedésekor le kell hajtani a fejet, ha a plafon nem emelkedik.

Ehhez Eu-tópiák-ra van szükség! „Morus Tamás óta hosszú vita folyik Utópiájának lehetséges kettős értelméről. Au-topiára (sehol se lehetséges helyre) vagy eu-topiára (kiválasztott, jó helyre) gondolt-e? Mi itt félreérthetetlenül és nyomatékosan az utóbbit választjuk: a jó helyet, a jó társadalom célját, a *summum bonumot*, a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságát...”¹¹ *Fred L. Polak* harminc éve írt, „A célok célja felé” című, hosszú tanulmányának e rövid passzusához *Szelényi Iván* bővebb értelmezést fűzött: „...elméletileg, etimológiailag az utópia két kifejezésből vezethető le, s e kétféle etimológiai értelmezés az utópia két különböző felfogásának felel meg. Az utópia szó vagy az eu-tópiából vagy az au-tópiából származik. Az eu-tópia kívánatos helyet, az au-tópia viszont sehol sem létező helyet jelent. Az eu-tópia értelmében felfogott utópia nemhogy nem ellentéte a tervezésnek, hanem éppenséggel rokon azzal, hiszen a tervezett jövő is egyfajta kívánatosnak ítélt jövő. Míg a prognózis készítésekor a hangsúly a lehetőségességen van, addig az utópia a kívánatosságot mérlegeli elsősorban, tehát valami módon a kívánatosság kritériumát ugyancsak használó tervezés számára éppúgy nélkülözhetetlen, mint a prognózis. Másrészt a kívánatos jövő felvázolása nyilván nem független a lehetséges jövőktől, hiszen a lehetőségesség egyik összetevője éppenséggel a társadalmi akarat...”¹²

Eu-tópiához induljunk ki a tényekből. „Nem lehet úgy lovagolni, hogy nem ültök a lóra.” Egy éles eszű hölgy fogalmazott így 1990-ben, a kívülről jövő tanácsadók, segíteni akarás és a helyi érdekérvényesítés feszültségére utalva. Kétségtelen, hogy a helyi fejlesztés „sine qua non”-ja nemcsak a helyi erőforrások mozgósítása, de a *helyi mozgósítók léte és akarata*. Ám kell, hogy legyen (és van) módszer a négy lélek kapcsolatának szervezésére; a ködvilág csillagainak hasznosítására; a gazdaság és kultúra szinergikus szervezésére. Nem véletlen, hogy az ország számos településének fejlődését, a helyi programok kibontakozását *megvalósíthatósági tanulmányok* alapozták meg. Ezek bázisa, empirikus információk háttere a koordinációhoz szükséges erőforrás térkép.

Ami a technikai-szervezési módszereket illeti: a melléte-ellene, az üzleti portfólió, a személyi portfólió, az üzleti koordináció, a rendezvényszervezés 11 alapkérdése stb. eljárások *helyi alkalmazásának kialakítása*

¹¹ *Fred L. Polak*: A célok célja felé = *Szelényi Iván* (szerk): Társadalmi tervezés és szociológia. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1973. 149.

¹² *Szelényi Iván*: Bevezetés. Uo. 15-16.

kítására, megvitatására és a személyi felelősök megbízására van szükség. Ezek közül itt illusztrációként az üzleti koordináció lényegét vázoljuk, amely az önkormányzat, a városi intézmények hatékonyság-növelésének egyik alapvető eszköze, s a középosztály, a vállalkozói réteg kohézióját is jelentősen növeli.

A polgárosodás és a helyi belső piac bázisa, az ifjúság helyben tartása. Áttekintjük egy lehetséges projekt, a *Diaszpóra Központ* kialakításának menetrendjét. S végül a képzés, a minőségi szervezés egy lehetséges iskolájára, a falusi turizmus új szemléletű szervezésére mutatunk rá.

A koordináció értelmezése: együttműködés, az $1+1>2$; a szinergizmus gyakorlata.

Egy mást felkeressük, tájékoztatjuk, propagáljuk, reklámozzuk.

Egy másnak adunk megrendelést, kiegészítő programot, alvállalkozást, ötletet, megrendelőt, tanácsot, segítséget, (jutalékot).

Egy máshoz a megrendelőt orientáljuk, tovább küldjük.

Az erőforrás térkép

Az erőforrás térkép rendszerezetten, csoportosítva, egymáshoz viszonyítva tartalmazza azt, amivel rendelkezünk és azt is, ami ebből lehet. Ez a módszer egészen különböző dolgok egymás mellé állítására, áttekintésére szolgál. Alkalmazása során lehetőségünk van az érdekelt emberek összekapcsolására. A térkép elkészítése közösségi munka, tehát önmagában is szervező erő.

Meg kell bízni egy erre kiképzett szakembert az alábbiakkal: az önkormányzat rendelkezésére álló korábbi tanulmányok, különösen a kérdőíveinek újra feldolgozása és az összes térségi önkormányzat, intézmény és civil szervezet bejárása alapján készítse el *Sárospatak és a Kistérség erőforrás térképét*, illetve más szóhasználatban *értékkataszterét*. Ennek kidolgozásához vannak minták, sémák, ám ezek nem másolandók, hanem lényegesen tovább fejlesztendők. A hivatkozott példából hiányoznak a címek, elérhetőségek és a kataszter tartalma is bővíthető.

Egy másik megbízott gyűjtse össze és elemezze Sárospatak és a térség témájú *szakdolgozatokat* (Sárospatak, Miskolc, Eger, Nyíregyháza, Debrecen, Pécs... főiskolái és egyetemei). Ez akár maga is szakdolgozati feladat lehet. Vannak ezekben remek javaslatok, ám az igazi hozadék az, ha a szerzőket meghívjuk, hogy mondják tovább, kapcsolódjanak be... Itt az egyik hozadék nyilvánvalóan a bennük rejlő lehetőségek kibontása; ám fontos,

hogy az írásokat készítő személyeket és tanáraikat bevonjuk a munkába, ezzel is bővítve a szellemi hatókört, illetve a majdani fogyasztói rétegeket.

Ugyancsak szükséges feldolgoztatni a nagyrendezvényekkel, illetve a táboroztatásokkal kapcsolatos mérvadó pályázatokat, amelyek a Nemzeti Kulturális Alapnál hozzáférhetőek. A pályázatok, a beszámolók és a monitoring elemzések együttes feldolgozásából igen komoly módszertani tapasztalatokat lehetne levonni a térség fejlesztéséhez, nem is beszélve arról, hogy *számtalan* itt is megvalósítható ötletet lehetne kigyűjteni. Ez egyben szakmai bázist teremtené ahhoz, hogy a művelődésszervezői, rendezvény-szervezői, turisztikai menedzseri nyári szakmai gyakorlatok egy része a térséghez kötődjön.¹³ A városi élet, a városi hangulat elérésének, megteremtésének feltétele: *legyen ifjúság, legyen ott és legyen miért ott lenni!* Legyen ifjúság: tehát szisztematikus beiskolázási programokra van szükség, intézményenként. Arra is vannak tanulságos példák, hogy miként lehet megtartani és növelni a tanulói, hallgatói létszámot.

A Sárospataki Református Kollégium, a ME Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola, az általános iskolák és mindezek internátusai és ellátó rendszerei együttesen a kistérség (sőt: a térség) legnagyobb foglalkoztatói és fogyasztói. Csakhogy: *ez az ifjúság városi értelemben nincs ott.* Hétköznapiokon reggeltől estig be van fogva, hétvégén utazik haza; a pénteki és a hétfői nap fele „üzemi veszteség”. Nem csupán események kellenek, hanem olyan *átfogó program*, amely érdekeltté teszi a diákokat és a nevelőket, hogy az ifjúság csak havonta egyszer utazzon haza. Ha már az iskolák által szervezve ott maradnak, akkor *fogyasztóként is ott lesznek*, tehát érdemes és értelmes, színvonalas városi kínálatot kell szervezni, más városok példáit követve, *koordinált vállalkozói bázissal.*

Sárospataki Diaszpóra Központ

A polgárosodás elősegítésének, a térség fejlesztésének egy további lehetséges eszköze: a Sárospataki Diaszpóra Központ létrehozása. Mindezenelőtt vegyük észre: egyre több és több külföldi vesz nagy telket és épít nagy házat Magyarországon. Az idősebb amerikai és ausztráliai magyarok budapesti lakás vásárlása – mint évek óta tartó tendencia – közzismert. Köztudott, hogy baranyai falvakban számos finn család, Zalában

¹³ Azt, hogy mit lehet (kell) felmérni, megmérni, leírni, részletesen tartalmazza: *Beke Pál – Kovács Flórián* (szerk.): Ajánlások a községi és kisvárosi településfejlesztési koncepciók készítéséhez. Településfejlesztési füzetek 14. BM Kiadó, Bp., 1995. 59.

és másutt hollandok telepedtek le. Feltételezhető, hogy a hollandok itteni honfoglalását nagy távlatú előrejelzések is motiválják. Patak kitűnő kapcsolati lehetőségekkel bír az USA, Hollandia, Ausztrália irányából is.

Fontoljuk hát meg az alábbiakat. A Sárospatakon immár egyre gyakrabban emlegetett, „*hazatérő lelkek*” gondolkör keretében, már rövid távon gazdaságilag is számottevő projektekre teszünk javaslatot. Az elszármazottak hazalátogatásának szisztematikus szervezése mellett fontos az USA-ból, Kanadából, Dél-Amerikából, Dél-Afrikából, Ausztráliából, Nyugat-Európából és a Kárpát-medencéből *hazatérni szándékozók sárospataki letelepítése*. (A Magyar Kultúra Alapítvány Panoráma Hazatérők Világklubja rendezvényein egyre gyakrabban találkozunk olyan tehetős nyugati magyarokkal, akiknek Budapesten vagy másutt az országban van lakása.)

A hazatelepülők lakóház, ingatlan, vállalkozás vásárlásával tőkét hoznak a térségbe; családjuk és az őket meglátogatók fogyasztóként bővítik a termékek és szolgáltatások keresleti piacát; tárgyiasult szellemi termékeik, gyűjteményeik hazahozása gazdagítja a térséget és szolgáltatási kínálatát; szellemi energiájuk, szakmai tudásuk, fizetett illetve önkéntes munkájuk új erőforrás; pénzübeni, tárgyi és szolgáltatási adományaikkal illetve hozzájárulásaikkal serkentik egyes civil szervezetek működését; kapcsolati tőkéjük szisztematikus feltárása és hasznosítása tovaggyűrűző hatású; jelenlétük és részvételük (*access to and participation in...*) nem csak színfolt a térség életében, hanem tágabb és szűkebb értelemben kulturálisan pezsdítő jellegű és egyben reklám is.

Ehhez a projekthez szervesen illeszkedik a Tukacs Béla által felvetett és agilitása nyomán sokak által támogatott *Sárospataki Diaszpóra Központ* megteremtése. Sárospataknak van még élő és a leszármazottakban továbbélő diaszpórája; Sárospatakon, az SRK Adattárában található az egyik legnagyobb amerikai magyar gyűjtemény; a nyugati magyarság elöregszik, egyre több hír érkezik megszűnő gyülekezetekről, szervezetekről, eladott épületekről; az intézmények és családok iratainak, könyvtárainak, gyűjteményeinek egy részét szeretnék haza hozni.

A *Sárospataki Diaszpóra Központ* (SDK) mint szervezet és szervező erő integrálni vagy legalábbis koordinálni tudná a fentiekből fakadó lehetőségeket, melyek egy része szellemi kötelességnek is tekinthető. A koordinációban legalább az alábbiak vehetnének részt: Sárospatak Város Polgármesteri Hivatala, különös tekintettel a testvérvárosi kapcsolatokra is, az SRK és különösen az Adattár, a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, a sárospa-

taki öregdiák szervezetek, a Magyar Kultúra Alapítvány, amelynek keretében működik a Panoráma Hazatérők Világklubja, az Ausztrália Magyar Baráti Köre, a Magyar Emlékekért a Világban Egyesület, a Budapest Klub Alapítvány, a Barátság Nagykövetei Alapítvány stb. és amely évente kb. 150 rendezvényt szervez kárpát-medencei és más külföldi magyarok részvételével, a Lakitelek Alapítvány keretében működő Emigrációs Múzeum, a Országos Széchényi Könyvtár Hungarica Gyűjteménye, a nyugati magyarság kiemelkedő illetve emyőszervezetei.

Az SDK feladatainak egyik csoportja a fentiektől származó egyesített, de legalábbis koordinált címtárak és kataszterek kidolgozása és a kapcsolati tőke érdekében való működtetése. A feladatok másik csoportja a hazatelepítéssel összefüggő teendőket ölelné fel. A harmadik csoport a fizikai Diaszpóra Központ működtetése.

A különleges városi színter, történelmi értéket képviselő Fellegvár eladó. Az induló tárgyalási ár 40 millió forint. A héjazat és az esőcsatorna teljesen felújított. A telken a sufnik elbontandók, díszkertes üldögélő alakítható ki, szép kapuval benyitva a Mudrány felé is. A 25 négyzetméteres pincében exkluzív, a termelőknek reklámot adó, ám zártkörű borozó alakítható ki. A három darab, egyenként kb. 70 négyzetméteres (két szoba, fürdőszoba, előszoba, konyha) lakások apartmanként használhatók; esetleg az egyikből a fentieket szolgáló iroda-kutatóhely alakítható ki. A legfelső szinten lévő kb. 36 négyzetméteres volt vívóterem lenne a társalgó, internet szoba, folyóirat olvasó, kézikönyvtár. A padlástér raktárnak beépíthető. A megvételhez a Magyar Kultúra Alapítvány, a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány és az Önkormányzat szervező és anyagi erejét kellene koordinálni. A megvétel után az épület a felújításig stagnáltatható. A Bertalan Ház működtetésével összekapcsolva turista jellegű szállásként használható. Ehhez az átmeneti állapothoz a bútorok ingyen összegyűjthetők, ez is egy példa és gyakorló terep lenne a tárgyi adományok – az anyag más részében tárgyalt – szervezett átvételére! Az első lépés a jelen javaslat megvitatása és kiegészítése után az lenne, hogy együttműködési megállapodás keretében, megfelelő határidőt kitűzve, igyekezzünk minél gyorsabban összeszedni a pénzt a Fellegvár megvételére. Az árral kapcsolatos tárgyalást erre szakosodott profikra kell bízni. Határozottan törekedni kell a megvételre, nehogy elkeljen ez e kitűnő adottságokkal bíró épület. A vételár előteremtésével párhuzamosan dolgozni kell a tevékenységet finanszírozó források pályázati úton való előteremtése érdekében.

Akut problémák

A térségben sokan hangoztatják a *falusi turizmus* lehetőségét, ám ennek valóban hatékony gyakorlásához hosszabb időt igénybe vevő tanulási folyamatra van szükség. A módszertanhoz, a programozáshoz ezért ajánljuk határozottan a falusi turizmussal kapcsolatos korszerű tanulmányt, amelynek egyik alapgondolata szintén a koordináció.¹⁴

Az akut problémák egyike a *szemét*. Uniós előírás és egyben nevelő program a nyílt szeméttelpek felszámolása. Sárospatakon kiemelt cél legyen a Király-hegy alatti, cinegési szeméttelép betakarása, beültetése. A vidék egyik legszebb kilátása éppen az e felett lévő Lorántffy-teraszról nyílik; ma ez használhatatlan, rejtett kincs, mert alatta ott van a múlt vezetőit minősítő randaság. (Az ott lévő mostani építményben kígyók laknak, de ők biológiai módszerrel felkérhetők a távozásra...) A Kalajkába leöntött szemét, a kertek végén felhalmozódott lerakatok, az utak menti árkok ocsmánysága, a fákra ragadt nylon zacskók és papírok, a földút bejáratokra öntött mocsok – mind-mind a társadalom lelki és magatartási szétesettségét példázza.

Igenis legyen városi program az, hogy „*tirhuljon a szemét!*” Megint csak: az oktatás, közművelődés, civil szervezetek, az egyháziak világi tanításának részévé kell tenni a fizikai megtisztulást! Az elszemetesedés ugyanis összefügg a bűnözéssel. Mindezek előtt szükséges, hogy lefogjuk egymás szemetelő kezét, tehát oktatással, közművelődési programokkal, közös *takarításokkal olyan helyi légkört kell kialakítani, hogy figyelmeztetés, megvetés és kiközösítés legyen a renitensek osztályrésze.*

Szükséges ezt és a az udvariasan figyelő, odafigyelő, figyelmeztető magatartást (sőt a tartást) oktató helyi programokat szervezni a *rendőröknek*. Azt tudatosítva, hogy nem elnyomó perzekútorok, nem paragrafust végrehajtó kápók, hanem a helyi társadalom megbízott őrszemei és első-sorban a bizalom tarthatja őket posztjukon. Képtelen helyzet az, hogy nagyképű, arrogáns rendőrök órákon belül többször is igazoltatják a haza járó lelkeket, a sárospatakiakat, az ingyen segítőköt pöffeszkedve graszálnak az utcán, ám a Kossuth utcai új ereszcatornák összelapítói éppúgy szabadok, mint a tanyákra ismételten betörők. Képtelenség az, hogy a nyilvánvaló, tetten ért erdőpusztítók ellen az ügyészség nem indít eljárást,

¹⁴ *Bába Szilvia*: Külhoni falusi turizmus. Módszertani szempontok. Napút füzetek 14. szám. In: Napút 4. Partium számának melléklete, Bp. Napkút Kiadó, 2007. 28.

de még a figyelmeztetésüket sem engedi. Ez az igazi bűnözés, sőt *társadalmi felelőtlenség*, tehát pusztító hiba. A megoldást nem jögi, hanem helyi társadalom-lélektani eszközökkel lehet és kell elérni.

Sárospatak és a kistérség (sőt az egész Kelet-Magyarország) egyik legnagyobb problémája: *a roma kérdés*. Az éppen napjainkban is fellángoló politikai viták füstjében az integrált versus szeparált oktatással és a segélyezés versus munkára ösztönzéssel stb. kapcsolatos alternatívák még mindig nem eléggé kibeszéltek és nem kellően őszinték. Sárospatak legyen ebben is köszönő város, merjen nyíltan szembenézni és megoldásokat kezdeményezni: E téren is mást és másként (is) kell cselekedni. Javaslataink szerint a roma programnak hét eleme van: 1) megbeszélés, programozás, 2) foglalkoztatás, 3) lakhatás, 4) oktatás, 5) közművelődés, 6) egészségügyi-szociális beavatkozás, 7) kommunikáció.¹⁵

Nagyon fontos, hogy mindezeket mint lehetőségeket kezeljék a mindenkori Comenius felolvasó ülések résztvevői is és különösen a főiskolai hallgatók; *köszönjünk hát bátran a jövőnek!*

¹⁵ A komplex tanulmány a továbbiakban részletezi ezek tartalmát.

II.

Irodalom és művelődés

A tanítóképző főiskola és a Művelődés Háza

BALOGH ISTVÁN FELVÉTELE

FEHÉR JÓZSEF

Miért „szent” a széphalmi Mester?

(Költő-utódok Kazinczy sírjánál)

Tisztelt Konferencia!

Kedves Barátaim!

Petőfi Sándor 1847 júliusában járt a Hegyalján, Patakon és Újhelyben is, és nem tudta megállni, hogy fel ne keresse Kazinczy Ferenc sírját Széphalmon. Július 11-én keltezett levelében ezt írta barátjának, Kerényi Frigyesnek: *„Újhelytől félórányira éjszak felé esik Széphalom, Kazinczy Ferenc egykori lakása. Nevét megérdemli, mert festői szépségű táj. Különben pedig szent hely, szent az öreg miatt, kinek ott van háza és sírhalmja. Kötelessége volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében legalább egyszer odazarándokolnia, mint a mohamedánnak Mekkába...”*

Magam is szentül meg voltam győződve arról, hogy a „szent” jelzővel először Petőfi illette a széphalmi Mestert. Kiderült azonban, hogy ez nem így van, nem ő e felmagasztaló jelző első alkalmazója. Hát akkor ki? Erről majd később. Előbb nézzük, mit látott még Petőfi Széphalmon! Idézem tovább a fent említett levelet: *„... jobb, ha nem mentek oda, mert nagyon erőslékűeknek kell lennetek, hogy azon sírhalomnál meg ne esküdjete, miszerint a hazáért soha, de soha egy lépést is tenni nem fogtok. Én voltam ott, láttam a pusztulás és feledés legszívzaggatóbb, legelkeserítőbb képét, és letérdeltem a sírra és már fölemeltem a kezemet, hogy megesküdjem... ekkor szerencsémre vagy szerencsétlenségemre megfogott jó vagy rossz angyalom, és elvezetett onnan, minekelőtte kimondtam volna az esküt.”*

Ugyanekkor íródott a fiatal költő-zseni *Széphalmon* című nagy verse is, melyet teljes egészében ide lehetne idézni a levélbeli sorok illusztrálására. A talált állapotokat nemzeti hálátlanságnak, a nemzet-szegyeny Káinbélyegének láttatja, hiszen Kazinczy egykori lakása ronda lommal van tele, feleségének, „a szentek szentének” szobájából kamra lett, a tető sza-

kadozik, a kert elvadult, a sírokon fű és gaz terem. Olyan szívszagató az egész, mint egy „megörült szép leány”.

Hasonló állapotokat talál Széphalmon Arany János is nyolc évvel később, 1855 szeptemberében. Az ő sorait is ideidézem: „... útba ejtettük Bányácskát, azaz Széphalmot, a Kazinczy Széphalmát, hol újonnan elavult, soha teljesen ki nem épült, s már rozszant – félig füstös szalmával félig mohos zsindegyel földött, különben úri szabású házában épen zsidó zsinagógát találtunk, de azért bementünk; három szobája volt csak kész, egy akkora ebédlő, mint Balogh Péteré, abból nyílt a K. dolgozója, s aztán könyvtára, kicsiny szobák. A kertben, melynek akárczait maga ültette, áll szürke gránit síremléke, – sírján a zsidó pulykái legelnek. Az elhagyatottság szomorú képe az egész Széphalom; fájdalmas érzettel távoztunk onnét.”

Mind a két költő-utód tehát a saját szemével látja, tapasztalja azt az égbekiáltó ellentmondást, amely a nagy magyar költő érdemei és az utókor hálátlansága között feszül. Petőfi – versében – ezt meg is fogalmazza, a következőképpen:

„... mit tett ő a házáért?
 Miatta hét esztendeig szivá csak
 A börtönök dögvészes levegőjét,
 És csak fél századig
 Tartá vállán, mint Atlasz az eget,
 A nemzetiségnek ügyét.
 Magyar nemzet, most nem volnál magyar,
 Ő akkor volt az, midőn senki sem volt,
 Midőn magyarnak lenni
 Szégyen vala.
 És te hazám, te így fizetted őt!”

És így tovább... Egészen addig, hogy a költőt „szent halott”-nak nevezi.

De azt mondtam, hogy nem Petőfi volt az első, aki Kazinczyt „szent”-nek nevezte és tartotta. Hát akkor ki? Térjünk ide vissza!

Másodszorra azt hittem, megtaláltam a megoldást. A kolerajárványban 1831. augusztus 23-án elhunyt Kazinczy felett az emlékbeszédet Kölcsey Ferenc tartotta a Tudós Társaságban (az Akadémia közgyűlésén), 1832 szeptemberében. Ebben az emlékbeszédben – nem számoltam

meg, pontosan hányszor, de – jó néhányszor előfordul az apoteózisszerű „szent” jelző, már az első mondatban is: *„Mi szép az emberi élet, midőn a mindennapiság parányi köréből kiemelkedik; s magát valami nagy, és szent, és milliomokat érdeklő cél után intézi!”*

És utána milyen szövegszövegekben! Ezekből idézek:

„Azok közt állok, kiknek szent kötelességek, minden egyebet félre tévén, a haza dicsőségét eszközteni”; „magát feladván, hazájának szentelvé mindenét”; „Neki nem volt elég lelke minden erejét, és szíve minden érzelmét a nagy célra szentelni...”; *„Nyelvünk bajnokává szentelvé magát”*;

„hol a hála, mit a hazától érdemlétek? hol a könny, melly szentté tené a sírdombot, mit hamvaitok felett a mindennapi szokás szűken hánnyalt?”; *„véráldozatnak képzelém el a szent öreget, melly a nép bűneiért utolsó hörgései közt vonaglik”*.

A *Himnusz* írója azonban nemcsak halála után, de már életében is szentnek tartotta Kazinczyt és munkálkodását. *Kazinczyhoz* című versében Széphalom szent énekesének, szent hevületben munkálkodónak, szent tűzűnek, szent szavúnak nevezi, akinek szent nevére meg kell tanítani az országot minden vidékeit.

Kölcseyen kívül már életében is többen voltak – a legnagyobbak közül is – azok, akik látták, érezték, tudták vállalkozásának, céljainak szentséges voltát. Így Berzsenyi Dániel, aki az ész és erkölcs (azaz a tudomány és az erkölcs) megtestesülését látta alakjában. *Kazinczy Ferenchez* című verséből azt a szakaszt idézem, amelyben ugyan nem fordul elő a „szent” jelző, de tanulságos és megfontolandó lenne napjainkban is:

*„A fényűzés és bujálkodás
A nagy polgártestben lassú méreg;
De ily csekély népben, mint a magyar,
Nemcsak betegség az, hanem halál.
Más nép erős temérdekségében,
Ezt a fekvés, amazt kereskedés
Gazdaggá és hatalmassá teszi:
De nekünk részünk mindezekben nincs.
Mi az hát, ami a magyart emelheti?
Valóban nem más, mint az ész s erkölcs:
Csak úgy állhat meg a mi kis testünk,
Ha az lélekkel s erővel teljes.”*

S hosszan idézhetném még a költő-utódokat Tompa Mihálytól Weöres Sándorig. Közül csak egyet: Juhász Gyulát, akinél a legtökéletesebb az intuíció, a beleélés-átélés képessége (és nemcsak Kazinczy szerepébe):

Kazinczy

*A szent előd ő, a fennkölt magyarság
apostola, ki tömlöc éjjelén,
mint hálóját a pók, szövé a nagyság
ábrándjait s éltette hő remény.*

*Hét esztendő váltotta sorra egymást
s ő bizton hitte a föltámadást,
a szép és új ígéretek lelkesen várt,
mint az, ki a megnyílt egekbe lát,*

*Mert porkolábja a boldog vigasz volt,
hogy majd a nemzet szebb lesz és dicsőbb,
hogy kopogtatnak az újult idők,*

*Mert kilátása a gazdag tavasz volt,
hol is a honi nyelv ezer virága
pompázva tárja ékeit világra.*

Visszatérve-leereszkedve a földre a költői régiókból, még befejezésül feltehetnék egy prózai kérdést: *vajon szent életű és jellemű volt-e Kazinczy Ferenc, az ember?* Egyáltalán: ki a szent? Milyen tulajdonságok jutnak eszünkbe, ha *szent emberről* beszélünk? Sorolok néhányat: alázatos, önfeláldozó, istenfélő, jámbor, tiszta, minden földi dolgokon felülemelkedő, istennek tetsző, aki életét is képes adni felebarátaiért stb. Ilyen volt-e Kazinczy Ferenc, az ember és az író?

Ha egyenként megfontolnám ezeket, kiderülne, hogy egyik sem igaz rá, sőt, sok esetben éppen az ellenkezője. Ha egyet-egyet példaként most kiragadok, jól szemlélhető ez.

A szent *alázatos* – mondtam. Kazinczy pedig kifejezetten *öntudatos* volt. Ezernyi bizonyítékot tudnék hozni erre életéből, gyermekkorától öregkoráig. Álljon csak itt egy mondata, egy leveléből, Bölöni Farkas Sándornak írta: „... annak, aki magát becsüli, nem kell függeni másoknak itéletétől.”

Jámbor volt-e? Lehetett-e jámbor (tehát engedékeny, azaz szelíd, békétűrő) az, aki ilyen sorokat ír például a *Tövissek és virágok* epigrammái között? Az *Epigrammai morálban* olvassuk:

„Bántani mást vadság...” – *S más a lélektelen Író?*
Azt hozzád s hozzám nem köti semmi kötél.
Csípő, döfő, rúg, valahol kapod a gaz latrot! Az ilyet
Ütni, csigázni, s agyonverni (nevetve) szabad.

És mégis, és mindezek ellenére *szent volt* a széphalmi Mester. Logikusabban talán igen, de költőibben senki sem tudta jobban megfogalmazni, mint Kölcsey, hogy miért?

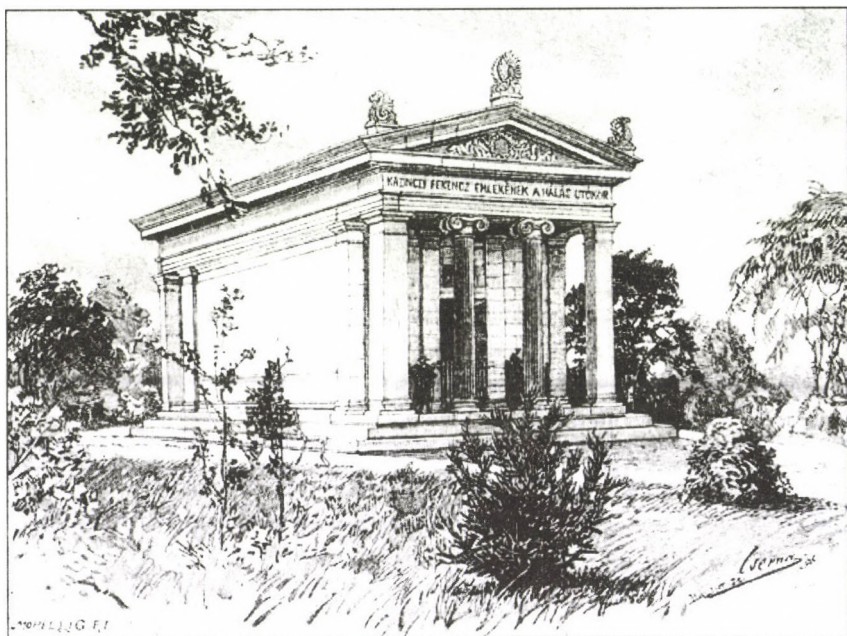
„Kazinczy, mint hiszem és tudom, a nemzeti nyelvet és honát tiszta szerelemmel ölelte által: mily könnyen kellett neki gúnyt és megtámadtást tűrnie, midőn az ellene szánt csapások által a nyelv feledése nagy munkáját elősegítetteti szemlélté!”

„... gondolkodom a népről... melynek kebelében az ötvenhat évet szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és holt. Ő szép reményekre születve, sokat ígérő ifjúságot élve, hirtelen a sors által levertetett; s midőn előtte minden pálya a literátorin kívül bezáródék, ez egyetlen egy pályán közönségünk elvoná kezét a magát neki áldozó elől, hogy tévelyegjen elhagyatva, küzdjön nem segítve, s arca izzadását és szeme vérkönnyeit hagyja jelül kézíratain, s árva gyermekein inségét. Két rendbeli folyóirásai részvétlenség miatt, mindjárt kezdetben, elakadtak; nyomtatott számos művei tizenegy millió népesség közt vevőt nem leltenek; legnagyobb becsü kézíratainak nyomtatót nem talált; s haláláig tartott fáradozásai jutalmát nem arathatta az országban, hol anyagi idegen gazdag táplálást nyert magának...”

Kazinczy – később – különlegesen nagy tiszteletben részesült az utókortól. Ahogy a *Zemplén* című lapunk írta 1886. október 31-i számában, amikor a széphalmi mauzóleum ünnepélyes megnyitására készülődtek: „Üljön ünnepet az egész ország; zendüljön meg a Sátorhegy orma... Te pedig „szent öreg”, szellemeddel virrassz és örködjél nemzedet álmai fellett, s eszközözd onnan égi hazádból, hogy nemzedet boldog, művelt, minden rétegében magyar legyen és nyelvében éljen az idők végeiglen!

Úgy legyen! *Amen.*”

Köszönöm figyelmüket.

A széphalmi emléksarnok
(A XIX. sz. végén)

KOVÁTS DÁNIEL

Szemere Miklós költői útja

Sárospatak művelődés- és irodalomtörténeti emlékeinek gazdagsága olykor háttérbe szorít egyes alkotókat, árnyékba kerülnek olyanok is, akik pedig kétségtelen értékei a magyar kultúrának. Úgy érzem, közéjük sorolható az életével szinte teljesen Zemplénhez kötődő *Szemere Miklós* is. Most – 205 évvel születése után – irányult rá némi figyelem, miután a Herman Ottó Múzeum *Fehér József* által szerkesztett „Poétai gyűjtemény” című, ízléssel gondozott sorozatának ötödik darabjaként megjelent „A vadon költészete” címmel válogatott verseinek 53 költeményt tartalmazó kötete. Ideje volt a megjelenésnek, hiszen Szemere verseivel legfeljebb antológiákban találkozhat a mai olvasó; 125 évvel ezelőtt jelent meg költeményeinek utolsó (és egyetlen) teljességre törekvő gyűjteménye.¹ A költő maga sem törődött igazán kéziratai sorsával, az utókor pedig az irodalmi égbolt ragyogóbb csillagaival volt elfoglalva.² Inkább csak a helyi hagyományban próbálták ébren tartani emlékét.³ A magyar líra reprezentatív antológiája, a „Hét évszázad magyar versei” két versét közli csupán.⁴

¹ *Szemere Miklós* összegyűjtött munkái I–III. Payzsoz Andor előszavával. Nemzeti Könyvtár. Szerkesztette *Abafi Lajos*. Bp.–Sátoraljaujhely, 1882.

² A halálát követő években *Abafi Lajos* (1881 és 1892), *Reviczky Gyula* (1883), *Tóth Lőrinc* (1885), *Váczy János* (1888), *Szász Károly* (1897) méltatta Szemere költői pályáját.

³ Pl.: *Borúth Elemér* nekrológia. = Hátrahagyott művei. Próza. Bp., 1887. 115–121. – *Paszlavszky Sándor*: Három Zemplén vármegyei költőről. Szemere Miklós, Borúth Elemér, Darmay Viktor. Bp., 1889. (Különnyomat a Figyelő XXVI. kötetéből. Szemere Miklósról a 6–22. oldalakon.) – *Perényi József*: Szemerei Szemere Miklós életrajza. A sátoraljaujhelyi kegyesrendi gimnázium értesítőjében. Sátoraljaujhely, 1897. 3–82. Ezt a tanulmányt különösen becsessé teszi, hogy szerzője felhasználhatta a család által megőrzött levélhagyatékot. – *Perényi József*: Szemere Miklós és Tompa levelezése. = Nagykanizsai Főgimn. Értesítője, 1902 – *Uő.*: Szemere Miklós irodalmi hagyatéka. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1905.

⁴ Harmadik, bővített, átdolgozott kiadás. E korszak szerkesztője *Pándi Pál*. Bp., 1966. I. k. A két vers: A lukai pap (1091–1092.) és A vadon költészete (1093–1093). Születési évét hibásan adták meg.

Irodalmi lexikonunk így ítélkezik a költőről: „Egyéni hangú, sajátos színezetű verseit a kortársak elismeréssel fogadták, ám írói attitűdje mindvégig az elsősorban saját gyönyörűségére verselgető dilettánsé maradt.”⁵ Az akadémiai irodalomtörténet egyetlen bekezdésben értékeli Szemerét mint külön poétát, „aki inkább csak néhány sikeres versével, mintsem vérbeli tehetségével írta be nevét az irodalom történetébe”, de költészetében „néhány valóban szép darabját találjuk a hangulati lírának”.⁶ Korabeli elismertségét jelzi, hogy az Akadémia levelező tagságával (1863), a Kisfaludy Társaság tagságával (1865) tisztelték meg, néhány műve franciául és németül is megjelent. Borúth Elemér találóan jegyzi meg: „a dalisten különös ajándékaul mégis csak azon hatalmas erőt bámuljuk nála leginkább, mely páratlan humorában oly megkapó közvetlenséggel nyilatkozik; ... poézisában azon műfaj ragad meg bennünket legellenállhatatlanabban, mely a pajkos szerelem és öröm olympi ital mellett való megéneklésével, Anákreontól kezdve a költészet egy egészen különálló műfajának típusává vált”.⁷ Noha baráti köréhez jeles alkotók – Tompa, Erdélyi, Kazinczy Gábor – tartoztak, ő maga igazán nem vált az irodalmi élet bennfentes szereplőjévé, s ez a kívülállás is hozzájárulhatott, hogy kevesebb figyelemben részesült.

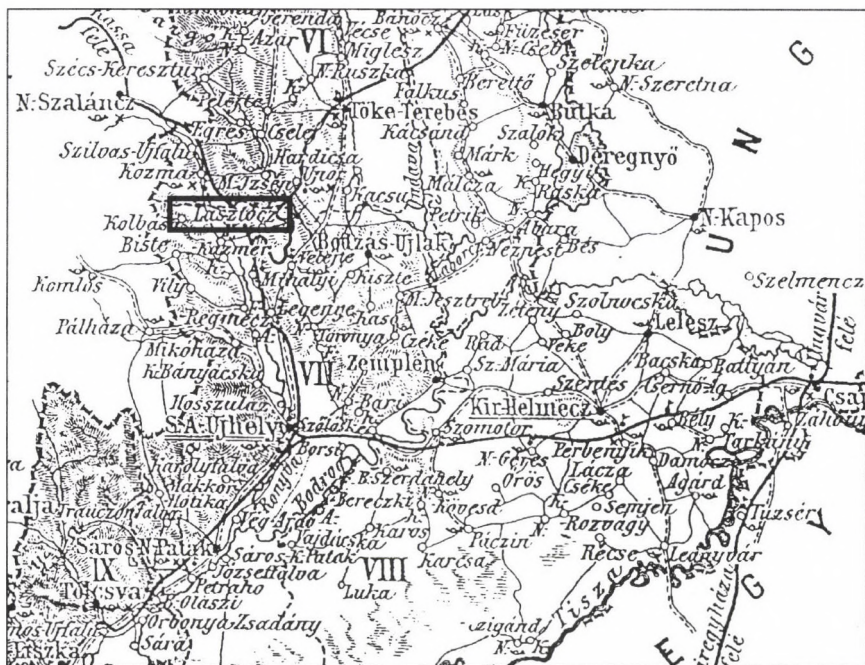
Szemere Miklós 1802. június 17-én Lasztócon, a családi kúriában született,⁸ s ott halt meg 1881. augusztus 20-án. A szűkebb pátria meg a család – ahová született – ösztönzést, követendő példát adhatott neki az irodalmi érdeklődéshez. Zemplénnek ez a középső része a két kulturális centrumtól, Sárospataktól és Sátoraljaújhelytől eltekintve is jeles irodalmi-közéleti szereplőkkel dicsekedhet. A térképre tekintve látjuk, milyen közel van Lasztóchoz Széphalom, ahol Kazinczy Ferenc 1806-ban letelepedett, a Nagykapossal egybeolvadt Kiskapos, hol Erdélyi János 1814-ben és Berettyó, ahol Kazinczy Gábor 1818-ban megszületett. Itt van a reformkor két jeles politikusának, Lónyay Gábornak (Deregyő, 1805) és Andrássy Gyulának (Töketerebes, 1823) a szülőhelye is, s nem messze esik Fáy Andrásé sem (Kohány, 1786). A család kapcsán pedig talán elég arra utalni, hogy Krisztina nővére is verselgetett (Képlaky Vilma álnév alatt), s sógora volt Szemere Pál, Kazinczy pesti triászának tagja.

⁵ Magyar Irodalmi Lexikon. Főszerkesztő: *Benedek Marcell*. III. k. Bp., 1965. 187.

⁶ A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Bp., 1965. 726. E rész szerzője *Fenyő István*. Sajnálatos, hogy itt is – hibásan – 1804 szerepel születési éveként.

⁷ *Borúth* i. m. 118.

⁸ Apja Szemere László Ung megyei követ, anyja Vattay Krisztina.

Zemplén vármegye térképe (részlet)

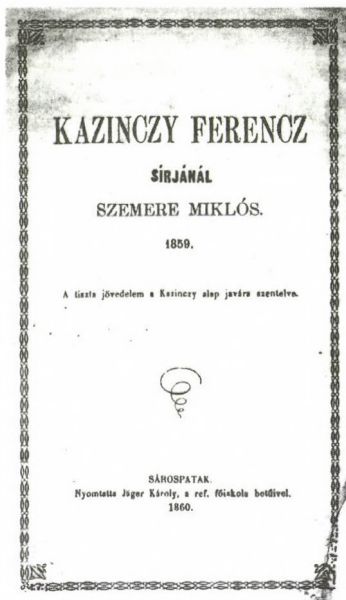
Nagy múltú birtokos nemesi családból származott, reá azonban inkább az egyszerű vidéki, természethez közeli életvitel volt jellemző. A feljegyzések szerint már gyermekként szilaj, féktelen fiúcska volt, lobbanékony-sága később nem egyszer konfliktusokba vitte, fizikai frissességét viszont idős koráig megtartotta. György bátyja, Krisztina és Teréz nővére mellett hétéves koráig nevelkedett a szülői házban, akkor apja beadta a sárospataki kollégiumba, ahol 1809 és 1812 között elemi tanulmányait végezte. 1813-ban aztán Eperjesre, majd Lőcsére küldték, hogy – a kor szokása szerint – a német nyelvet elsajátíttassák vele. Hogy ez szép eredménnyel járt, későbbi Goethe-fordításai igazolják. 1814 és 1824 között újra Patakon tanul, bölcsészeti, jogi, teológiai tanulmányokat végez. Jó képességeit, kivételes memóriáját említik forrásaink, az iskola eminens diákja volt. Kövy professzor tanítványaként, ő is részese lett az ún. Páncél vármegyének, amely keretet teremtett a jogi-közéleti felkészüléshez. Diákemlékeit „A pataki önképző társulathoz” című humoros versében foglalta össze; professzorai közül

Szemere Miklós alkalmi ódájának kiadása

Vályi Nagy Ferencet, Szathmári Paksi Dánielt, Kézy Mózeset, Nyíry Istvánt, Rozgonyi Józsefet, Szombathi Jánost, Kövy Sándort említi benne. A Patakon töltött hosszú időszak olyan szoros kapcsolatot épített ki a kollégiummal, amely tartósnak bizonyult élete későbbi szakaszaiban is. Szép példája ennek Kazinczy születése centenáriumának megünneplése Erdélyi Jánossal folyamatos együttműködésben.⁹

Tanulmányai végeztével joggyakorlat következett, kis ideig Szerencsy István ungi főjegyző mellett marad, majd Pozsonyban lakó nagybátyjához, Szemere István országgyűlési követhoz csatlakozott, ahol diétai írnok s a társasági élet közkedvelt szereplője lett. A könnyed szórakozás közben ügyvédi vizsgájára is felkészült, amelyet 1827 tavaszán sikerrel letett, oklevelét azonban nem hasznosította, visszatért falusi birtokára gazdálkodni. Igyekezett kötelezettségeit teljesíteni, de – amint azt versei is tükrözik – sok örömet nem lelt ebben, öngúnnnyal írt gazdaszerepéről.¹⁰ Már Pozsonyban érdeklődött az irodalom iránt, segített Szemere Pál Élet és Litera című lapjának terjesztésében, kisebb humoros írásokat küldött sógorának.

1832-ben Bécsbe indult, ahol csaknem három éven át a kiváló festő, Barabás Miklós volt a kalauza a művészeti gyűjteményekben, a művészet történetével való ismerkedésben. 1835-ben néhány hónapon át Észak-Itáliában utazgatott, gazdagította ismereteit. Pataki diákként tanult már festegetni, magánórát vett, különösen az akvarell-festést kedvelte meg, később faragással foglalkozott elmélyülten, amiről versben is vallott.¹¹

⁹ Erre az alkalomra írta „Kazinczy Ferenc emlékezetére” című ódáját; ezt Patakon 1860-ban kis 12oldalas füzetben kiadták, 20 krajcárért árusították, a tiszta jövedelmet a Kazinczy-alap javára fordították.

¹⁰ Önvallomás c. költeményének záró szakasza megnevezi új érdeklődési körét: „Gazda vagyok: ekém e toll, / A szántóföld: papirosom, / A pegazus: lovam, s egy-egy / Mély barázda minden sorom.”

¹¹ Kedvteléseim c. versét idézhetjük: „Felkapom vésőmet, s fúrom és faragom / Hangos kúrteimre vadász-képek sorát”.

Szemere Miklós arcképe

1835 végén ismét visszatért a lasztóci kúriába, miután nem vonzotta a jogi, hivatali pálya, ismét gazdálkodott. 1836-ban megnősült, Máriássy Annát vette feleségül. Élte a vidéki nemes mindennapjait: a gazdaság irányítását feleségére bízta, vadászgatott, s bekapcsolódott a megelevenedő megyei közéletbe. A gyűléseken a Vay, Lónyay és Kazinczy Gábor által vezetett ellenzéklet támogatta, s Kossuth mellé állt, amikor fellépett. Gúnyos politikai versekkel kezdte irodalmi szereplését. Szatirikus gúnyíra-

tot írt ilyen címmel: „Mixture, énekes játék. Készült és előadatott S.-A.-Újhelyben, nov. 14-én, 1839”. Szabadelvű barátaival létrehozták a „szegénylegények egylet”-ét id. Andrássy Gyula elnöklete mellett.

Otthoni magányában Goethe dalait fordítgatta, ezek közül néhány Szemere Pál közvetítésével az Athenaeum c. folyóiratban megjelent, Kazinczy Gábor¹² is versírásra biztatta, amikor folyóirat kiadását tervezte. Közel 40. életéhez az ő hatásukra kezdett versekkel jelentkezni. Ekkor került közeli barátságba Erdélyi Jánossal, aki bíráló észrevételeket tett Szemere verseire, s bizonyára hatással volt olvasmányainak megválasztására. Német, angol, francia, olasz szerzőket vett kezébe, kivonatokat készített, hogy tágítsa irodalmi ismereteit, esztétikai felkészültségét. A 40-es évek első felében sorra megismerkedett kora költőivel, Vörösmartyval, Bajzával, Kölcseyvel, Tompával, Petőfivel, Arany Jánossal, s ő is alkotó részese lett a megélénkülő irodalmi hullámnak.

¹² Kellér Andor (Író a toronyban., Bp. 1978. 221.) említi kapcsolatukat. Szemere Miklós rossz tapasztalat alapján unokaöccsét arra intette, hogy lehetőleg ne tegezödjék. „A poeta nagybácsi elbeszélte, hogy magázódott Kazinczy Gáborral, a forradalmi idők híres szónokával, aki 'ildomos, formás viseletű' férfiú volt. Egy napon összetegyeztek. Fél órára rá Kazinczy Gábor már leszamarazta.”

Hírlapi szereplésének egyik témáját a Petőfivel való konfliktusa adta. Szemere baráti viszonyban volt a költői pályáján akkor induló Petőfivel, anyagilag is támogatta őt, s részt vett azon a pesti búcsúlakomán, amelyet Petőfi barátai a költő 1845. tavaszi felvidéki útjára indulása előtt rendeztek. Sőt, másnap, április 1-jén együtt utazott vele a gyorsszekéren Miskolcig, ahol Petőfi csókkal búcsúzott tőle. Szemere azonban sértve érezte magát, amikor Petőfi úti jegyzeteinek elején arra utal: egy pár vidéki költőkollégája azért volt Pesten, hogy arcképüket a divatlapok számára elkészíttessék. Ezt Szemere sértésnek vette, s az Életképek mellékletében augusztus 2-án nyilatkozatot tett közzé, amelyben felszólítja Petőfit, adja magyarázatát, miért gyanúsította őt. Petőfi nem méltatta válaszra, ez sértette igazán Szemerét, aki ezután a Honderű c. lap Petőfit támadó hadjáratához csatlakozott, többek között más költőktől átvett remiszccenciák említésével plágiummal vádolva Petőfit. Elhidegülése végleges maradt, csak Petőfi halála után tör elő Szemeréből újra az elismerés hangja, méltatja szabadságszeretét, kegyelettel szól róla (Fülemiléhez):

*Sírasd meg daltársad, bokrok fülemiléje,
Holtra sebző rózsák mesés szeretője!
Őt is megsebzé a szerelem rózsája;
De felzúdult e vész s lángolóbb szerelme
A honé, borított sírhantot reája.*

A forradalom és szabadságharc eseményei Szemerét is kiragadták vidéki csöndjéből. Önkéntes huszárnak állt be, Bem tábornok vezérlete alatt vett részt a dési, a nagybányai és más ütközetekben. A bukás után zsandárok kutattak házában fegyverek után, letartóztatták, Kassára kísérték, ahol kis ideig fogva tartották. Hazatérve borúlátóan ítélte meg nemzete jövőjét, költői hangja is keserűvé vált. Szemerének nincsenek forradalmi költeményei, de vannak – nem kiemelkedő értékű – politikai versezetei, melyekkel Kossuth politikáját támogatta. A bukás után lasztóci otthonának ajtaja nyitva állt a bujdosók előtt.

Költői népszerűségét bizonyítja, hogy a szerkesztők szívesen közölték verseit, s különösen kedvelték őt olvasói szűkebb pátriájában. Munkatársa lett Arany János Szépirodalmi Figyelő című folyóiratának is, ott keveredett vitába az író és művei viszonyáról Salamon Ferencce, majd Brassai Samu-ellel, s amikor Arany, a szerkesztő egyik terjedelmes vitáirátának változtatás nélküli közlésétől elzárkózott, Szemere elhidegült kissé tőle. Írása végül Erdélyi János egyetértésével a Sárospataki Füzetekben jelent meg 1863

februárjában. A polémia elkedvetlenítette, majd még keserűbb lett hangulata az általa elfogadhatatlannak minősített 1867-es kiegyezés miatt. Kossuth és a 48-as eszmék melletti kiállása híveket szerzett neki: a nagyszalontai Népkör 1870-ben tiszteletbeli tagjává választotta, a nagyváradiak pedig 1872-ben a honvédemlékművükre tőle is kérnek emléksorokat. 1874 nyarán felkereste régi barátját, a száműzött Kossuth Lajost Baracconéban, három hétig időzött ott, fájó emlékekkel tért haza, levélben azonban tartották tovább a kapcsolatot.

73 éves volt már Szemere, amikor 34 évvel fiatalabb barátjával, dr. Chyzer Kornéllal, Zemplén vármegye tiszti főorvosával, a kiváló természettudóssal beutazta Görögországot, részben Törökországot, Szicíliát, Itáliát. Ekkor még kitűnő erőben volt, de 1879-től kezdve már gyakran betegeskedett. 1881-ben hónapokra ágyhoz köti szédülése, erőtlensége. Halála előtt néhány nappal írta meg „Rákóczi szelleméhez” című utolsó költeményét a Borsiba tervezett Rákóczi-ünnepély számára. Gálszécsen egy pusztá telken álló sírkertben temették el 1881. augusztus 22-én; nem emeltek hamvai fölé díszes emléket, sírját ma már nem is tudjuk fellelni. S nem készült el a Borúth Elemér által kilátásba helyezett lasztóci szobor sem,¹³ a Trianon után Csehszlovákiához került falu nem válhatott irodalmi emlékhellyé, egykori kúriájára az enyészet vár.

Versci önálló kötetben nem jelentek meg életében, a család költségén özvegye és veje által halála után kiadott háromkötetes gyűjteménye sem elég gondosan készült, nem hathatott igazán. Szemere Miklós költői termésének legjobb darabjai 1840 és 1860 között születtek, a költő azonban önironiával tekintett rájuk. Arany Jánosnak írta tisztességes önkritikával: „*olykor koldus condrában zarándokolnak köztetek azok az én verseim*”. A barát, Erdélyi János így nyilatkozott róla: „Eszméi ugyan vannak, de verselése fogyatékos.” Mégis kivívta kortársainak, Vörösmartynak, Aranyinak s különösen Tompa Mihálynak az elismerését, bizalmát. Beöthy Zsolt úgy ítélte meg: „Egész életét a szabad természetben töltvén, ennek derűjét és frissességét tükrözik vissza költeményei. Vadászkalandjai közt későn kezdte írni nem sok gondról, de annál jobb kedélyről tanúskodó tréfás élet-

¹³ Borúth írta Szemere halála után: „szobrot emelünk nevednek, ékes márványszobrot, hogy a nagyok porához zarándokoló honfiaknak ép úgy otthon lehess Lasztóczon, a mint hogy otthon van a kis Szephalmon halhatatlan szomszédod: Kazinczy Ferencz!” *Borúth Elemér* hatrahagyott művei. Prózai, Bp., 1887. 120.

képies versét.”¹⁴ Danielik József – még a költő pályája derekán – úgy látta: „Versei vajmi tarka pillangók a kedély világából, vígelem, humor, szélszély, ironia sokféleségeivel. ... Midőn Szemere írni kezdett, hangja elütő volt valamennyi akkori költőétől, de saját.”¹⁵ A halálát követő években is úgy látták, érdemes az utókor figyelmére „humoros bölcsészeti költeményeivel, a Hegyalját dicsőítő bordalaival és a költői levelek magyaros őszinteségéhez csatlakozó politikai irányú verseinek sajátos nyilatkozatával”.¹⁶ Emlékbeszédében Tóth Lőrinc¹⁷ rámutatott, hogy költészetében „az ősi vendégszeretet, a zengő hegyaljai szüretetek, a bércek s erdők árnyas zugait átriadozó vadászatok, a pásztortűz és furulyaszó” idilli hangjait közvetítette. Egyik követője így magyarázta költészetének hatását: „Szemere Miklós minden költeményében kacagva sír”.¹⁸ Az irodalomtörténész Váczy János pedig úgy látta: „senki sincs a magyar költők közt az egy Petőfit kivéve, aki oly derült oldaláról fogná fel az életet, mint Szemere Miklós, és senki sincs, aki annyira titkolná, rejtegetné fájdalmát, a legmélyebbet, leghevesebbet is, mint ő”.¹⁹

Amikor idén válogatott költeményeinek kis kötetét újtára indítottuk,²⁰ nem pusztán a kegyelet vezérelt bennünket, hanem az a meggyőződés, hogy legjobb alkotásaival helye van Szemere Miklósnak a magyar irodalom kincsesházában. 369 kötetbe gyűjtve reánk maradt verse közül 53 alkotást emeltünk ki, adtunk át a mai olvasónak. Ezeket a költőre jellemző főbb témakörök alapján öt ciklusban rendeztük el, noha a besorolás bizonyára önkényes kissé. Az alkotó ember belső világából (*Kedvteléseim*) kiindulva tágítjuk fokozatosan a látómezőt a másokhoz való viszony (*Memorandum*) és a környezete felé (*Dalvilágom*), hogy aztán eljussunk a természeti és a történelmi lét (*Éji vadásztüzemnél*), az életfilozófia problémáihoz (*Kandallómnál*) átéléséhez. Mindez, persze, egy sajátos személyiségen átszűrődve, a világlátás és a kifejezőkészség adott szintje szerint mutatkozik meg.

¹⁴ A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. 1877-79. II. k. 56.

¹⁵ *Ferenczy Jakab – Danielik József: Magyar írók. Életrajzi gyűjtemény.* Pest, 1858. II. k. 310.

¹⁶ Paszlavszky Sándor i. m. 5.

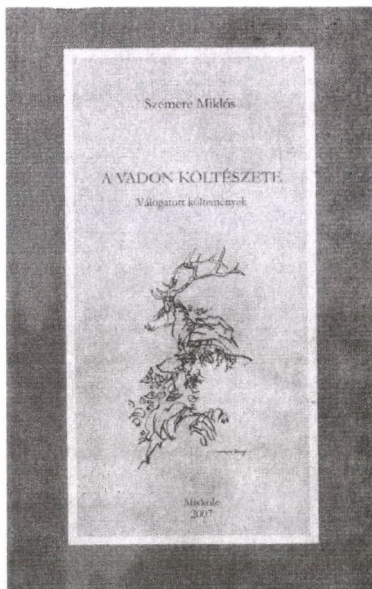
¹⁷ A Kisfaludy Társaságban 1883. március 28-án hangzott el.

¹⁸ Komócsy József 1867 márciusában írt levelét *Perényi József* idézi. I. m. 1897. 59.

¹⁹ Egyetemes Philológiai Közlöny, 1888.

²⁰ *Szemere Miklós: A vadon költészete. Válogatott költemények.* Mezey István rajzaival. A kötet anyagát válogatta és szerkesztette Kovács Dániel. Miskolc 2007. 96 p.

A gyűjtemény élére helyezett verstöredéket (Mi szívemen) jellemzőnek tartjuk Szemere költői magatartására. „Őszinte hű / Önvallomás minden dalom.” Nem dicsekvés, hanem önkritikus vallomás, amikor életigenlő hozzáállással említi érdeklődésének irányait: „Egy örömem van: a rózsá levele, / A tölt pohár, a lány fejlődő kebele” (Én nem lesem). Árulkodó metafora ez: „Az élet gyümölcsfa, mit nyúljak magasra? / Földig lehajolnak hozzám termő ági” (Kedvteléseim). A megvallott földhözragadtság verse a „Boldog vagyok”: „Boldog vagyok itt alatt, nem / Vágyom én magasra!” A fenn szárnyaló sas helyett neki a fülemile helyzete tetszik, mert annak a talajhoz közelebb van a tanácsa. S megőriz magában valamit a gyermek magatartásból (Vallomás). Hasonló kicsengésű „Dalvilágom” című költeménye: „Nem a csalogány röptül a / Csillaghoz magasra! / A csillag hull le a földre, / Hogy dalát hallhassa”. Ugyanez a „Küzdő férfi” című versnek a költő személyére vonatkozó következtetése: „Megszerette lenn a / Patakzajt s virágot, / Nem vágy a zivatar / Villámos honába”.

Méltán volt népszerű a kortársak körében „Bölcsődal” című kedves verse, benne az anyaföld ringatja a testéből sarjadó rózsabimbót. Ez a dallamosság jellemzi több szerelmes versét (A szerelemhez, Bárcsak úgy volna!), valamint „A csalogány halála” meg „Az én örömem” című remekét. Amikor a megnyugvás helyeit, helyzeteit veszi sorra (Menedékeim), akkor a rózsák kelyhére, a kunyhó homályára, pohara csöppjére, a bokor ágára, a leányajkakra gondol.

Versei hangvételében gyakori a gúny. Epigrammákat ír korának viszásságait karikírozva. A tétlen szél- és vízialalom látványa költőtársait juttatja eszébe, akiknek sóhajtásai és könnyei képesek lennének újraindítani a gépezeteket (Malmaimhoz), szatírára hajló kedve azonban önmagát sem kíméli (Avult csuha, Dalnoktársaimhoz, A falu, hol lakom, Önvallomás). Leghíresebb, legismertebb verse „A lukai pap”. Ez az anekdotikus kis történet talán tárgya, naiv és közvetett Habsburg-kritikája miatt lett népszerű,

de sikeréhez a jól alkalmazott népies verselés is hozzájárulhatott. Az ebből sugárzó humor Szemere bordalait is áthatja (Tolcsvai pincében, Bordal, Vitéz pap pincéje, A toronyai szüreten), bennük a kollégiumi diákdalok régi ízeit érezzük.

A mai olvasó érzékeny lehet Szemere Miklós természetszeretetére, s egyetértéssel olvashatja: „*Kalmár idők jönnek, kipusztult e korrall / A vadontermészet egyszerű barátja*” (A vadon költészete). S megértjük a kivonulás gondolatát is talán: „*Visszavágvik lelkem, visszatérek / Sátorodba lombos rengeteg. / Balzsamoddal, üde levegőddel / Jer, gyógyítsd meg sebzett lelkemet!*” (Költővé lett). Nem hagy érintetlenül „A vadon szeretője”, az „Éji vadásztüzemnél”, „A Földhöz” című verseinek szuggesztivitása. Az emberi lélek kettősségéről vall „Az én lelkem visszas festő, / Kedvét olykor abban leli, / Hogy a rózsát sötétre, a / Koporsót pirosra festi.” S kitekint azért a tágabb világra is: „A fecskéhez” című költeménye Tompa Mihályt, a „Késő fájdalom” Vörösmartyt, a „Fáy Andráshoz” című Arany ódáit juttatja eszünkbe, az 1848-ban írt „Induljunk!” pedig Petőfi hevét. Versvilága tehát szerves része a kor egyetemes magyar költészetének.

„Kandallómnál” kezdetű versének részleteivel zárom Szemere Miklós emlékét ébresztgető áttekintésemet:

*Kandallómnál ülök, ég a
Piros tűz benne ropogva,
Hol a költő, kinek lelke
Mindhalálíg így lobogna?!
Be szép élet, fényes élet!
Mint irigylem vidám lángját!
Hamar elhal, de amíg él,
Ragyogón éli világát.*

.....
*Hah, szép halál, fényes halál!...
A sors így engedjen halnom,
Mosolyogva lépnem sírba,
Haldokolva is lobognom!*

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Ősi gyökerek József Attila költészetében

Petőfi Sándor, Ady Endre és József Attila a magyar költészet három rendkívül nagy alakja, ha életidejüket összeadjuk, éppen száz évet kapunk. Ennyi időt élt meg József Eta, sőt valamivel többet is. Három nagy költőnk szűk korlátú földi tartózkodása is figyelmeztet arra, hogy a rendelkezésünkre álló napok, hetek, hónapok és a műalkotásban megörökített eszme, az örök időtlen mily különös kapcsolatban van egymással. Az írásban ránk hagyott örökség éltető forrás, és az marad a számunkra nemzedékről nemzedékre – az idők végezetéig, hogyha hűségesek maradunk öseinkhez, életigenlő küldetésükhöz.

Három nagy költőnket említettem a különös, kerek évszám miatt, de előre megfontolt óvatosság vezérelt abban, hogy nem használtam a felsőfokot, mert a legmagasabb csúcsokat fölöttébb kockázatos és önkényes mériskélni, még ilyen „nyilvánvaló” esetben is. Jóllehet, az ilyen minősítéshez bárkinek joga van. Ám ekkor a legtermészetesebben vetődik fel a kérdés: „Arany Jánosnak miért nincs helye ebben a hármasságban?” Van helye, és másokat is kellene említeni, sőt mindenkit, aki nélkül hiányos lenne a magyar irodalom. Maradjunk hát annyiban, hogy részemről ez a hármasság nem egy hajdani „oktatási elv” miatt került ide, hanem a száz év miatt, s ezzel épp azt akarom hangsúlyozni, hogy ez a három költő, vagy a szintén rövid életű Csokonai Vitéz Mihály hős sz volt – ősi görög fogalmak szerint. Úgy volt bennük valami isteni, hogy azt itt felragyogtatták nekünk, és túl korán lépték át a Hallgatás Kapuját. Amit megélték, átéltek, az lángeszük gyűjtőlencséjén át jutott el hozzánk. Valami hatalmasban, egyedülben részesültek rövid létidejük alatt, és hiányos minden megközelítés, ha abból kimaradnak ősi gyökereink. Ezek látása és láttatása is kell, mint sok más olyan tényező, amely világossá teszi költészetüket, nélkülözhetetlenül kell, mint sok más út, mely hozzájuk vezet.

Mindnyájuk esetében fontos szerepük van az ősi gyökereknek, ám Arany János költészetére azért jó egy szempillantást vetni a kezdet kezdetén, mert az ősi szimbólumokat; azok rendjét az ő alkotásaiból lehet a legközvetlenebbül, a legmeggyőzőbben kimutatni. Nem véletlenül hirdette a „Buda halálá”-nak az elején, hogy ő azt mondja el, amit az idő vén fájáról lehullott egyik levélen talált. Egy olyan szemlélet alapján szólalt meg tehát, amely szerint egy bizonyos művünk (őseposzunk) már létezett a múltban. Ő ezt „csak” leírja (lemásolja) a számunkra. Persze tudjuk, hogy mindez nemes szándék, valójában látszat, hiszen eleve ő szól hozzánk, de úgy, hogy az ő művészi tükrében egy hajdani világ úgy jelenik meg, mintha azt már abban a régi ellobbant időben egy költőelőd rögzítette volna.

József Attila Arany János iránti rokonszenvét „Arany” című versében fejezte ki, és azzal, hogy Dóczy Jenő „Arany János” című könyvéről írt. Követendő példának tekintette Arany nyelvét, népdalainkkal való kapcsolatát, nagyon tisztelte a magyar verselésről kifejtett gondolatait. Arany László Benedek Elek népmesei átírataiban, feldolgozásaiban helytelenítette azt, hogy a már nem népi nyelvezetű szövegben, hirtelen és indokolatlanul jelent meg, bukkant elő egy-egy tősgyökeres népi fordulat. A kétféle nyelvhasználat nem illett össze. Arany László szerint nem természetes keveredés jött létre. Arany János műveiben elég ritkán fordulnak elő közvetlenül átvett közmondások, szólások, mint például a következő: „Elég nekünk egy sütésből egy kenyér.” Annál gyakoribb az a jelenség, melynek az a lényege, hogy a költő eredeti mondatai hatnak úgy, mintha valójában közmondások, szólások lennének. A nyelv ilyen látása megvan József Attila alkotásaiban is. Például: „*Hátha kenyér nő idegen igán.*”

Petőfi Sándor a magyar népdal eszközeivel úgy élt, hogy azok népének és saját önkifejezésének egyszerre feleltek meg. Életművében egyén, magyarság és az egész világ csodálatos módon van együtt. Ady Endre a táltosok unokájának-utódjának tekintette magát. József Attila pedig a szépség koldusa volt, a való világ varázsainak a mérnöke. Egy velejéig romlott, elidegenedett korban keresett új harmóniát, rendet és törvényt. Ha a csillagos égre nézett, akkor is eszébe jutott, hogy börtönrácsok alól tekint a magasba, mégis a legszebbet hirdette meg: „*Ahol a szabadság a rend, / Mindig érzem a végtelent.*”

Ez a két sor töredék, mert valószínű, hogy a költő mást is el akart mondani, de modern felfogás szerint, külön versként is lehet értelmezni, oly módon, ahogyan Ungaretti, társaival együtt, az ötletvillanásokból költői forrást

tudott fakasztani. Nem véletlen, hogy a nagyon modern és az ősi olykor találkozik. Nagyon távoli múlt üzenetét olyan olasz közmondások is őrzik, amelyek épp ezekre a túl rövid, modern versekre emlékeztetnek. Például ilyen a következő: „*Harmatcseppben csillagfény rebben.*” Szabadság, rend és végtelen: a három kulcsszó. Méltán tekinthetjük ezt a József Attila-i költészet arkhimédeszi pontjának. Egyúttal épp az a pont van előttünk, amely az eddig említett másik három költő művészetének, emberi létének is sarkalatos eleme. A *szabadság* számukra nem elkoptatott köszönés, nem a tömegek megnyomorítására szervezett és megszerzett hatalomnak a hazugság-jelszava, hanem előttük ez a szó, ez a fogalom szent, olyan tiszta, mint amilyenek Ádám látta a világot emberi létre eszmélésének a hajnalán.

Miért létforrás nekünk ez a fogalom, miért oly szent a számunkra ez a szó? Egyszerűen azért, mert belénk ivódott. Őseink túl hosszú ideig élvezték az áldását. Hozzászoktak a napfényhez, és képtelenek voltak pincebogarakká változni. Ha valamit emberi méltóságunknak megfelelően ősi gyökereink közé kell „iktatni” (közöttük kell azt tudomásul venni), akkor az épp a szabadság, ennek a különös minősége a múltunkban. Ennek a történelmi különösségünknek, teljesen egészséges „másságunknak” az az alapja, hogy a mi őseink nem voltak senkinek se a rabszolgái, és egymást, testvéreiket nem alázták meg oly embertelen módon abban az időben, amikor az a nagy ókori és későbbi társadalmakban oly természetes volt.

Végtelenül csodálkozom tankönyveinkben fellelhető közönyön, felületességen. A fenti tény bennük szürke adatként szerepel, de emberformáló hatása, minőségi társadalmat létrehozó ereje kimarad. Pedig József Attila szerint az igazi társadalom nem mennyiség, hanem minőség. Szerinte a nemzet közös ihlet, csodálatos áramlás, mely nélkül szabadságküzdelmünket ugyanúgy nehéz elképzelni, mint Szent István „Intelmei”-t egy velejéig romlott rabszolgatartó társadalom tanításaként.

A szabadság elvesztését, ennek a keservét megismertük. Épp akkor, amikor a szerencsésebb sorsú népeknél egyre több szó esett erről a szent fogalomról. Innen van az a különös minőség, amelyről az imént beszéltem. Így érthetjük meg azt, hogy a rabság kénköves, tüzes esője sem tudta kiiktatni a szívünkől, az elménkől ezt a szót. Ha vérzivataros századaink során nem ragaszkodunk hozzá, akkor ma már a nyelvünket sem beszéljük, mert igaz, amit Ady állított: a templomot sem építettük fel, azt, amely megvédene minden veszedelemtől, jövőnket pusztító ordas átkoktól, de nyelvünkben, költészetünkben, költőink szókedrálisaiban, nagy művésze-

ink remekműveiben ott van az az erőforrás, amely hitet sugároz legnehezebb óráinkban is. Sorsunk komolyságát, jövőnk veszélyeztetettségét József Attila világosan látta. Szerinte ennek az egyik oka az, hogy a tömegeket lemondatták szellemiségükről. Tehát egyre kevesebbeknek marad csak meg az a szellemi erő, amelyre az igazi magyar jövő megteremtéséhez szükség lenne. Egy nép viszont nem a boldog kevesebből áll.

„Poeta natus est” (megszületett a költő) – adhatta volna hírül valaki, de ezt 1905. április 11-én senki sem tudta. A boldog apa, József Áron viszont, annyi lánygyermek után, szerfölött örült a kisfiúnak, magasba tartotta, és Attilának nevezte a tiszteletre méltó újonnan érkezett. Egy szappanfőző munkás kimondhatatlan örömeiben az Isten ostorára gondolt. Mit sem tudott, mit sem tudhatott arról, hogy Hunfalvy Pál már huszonkilenc évvel korábban „megfosztott” minket a mi Attilánktól, hazugoknak nevezvén középkori krónikásainkat. Hunfalvy nem tudta, vagy nem akarta tudomásul venni Arisztotelész tételét, mely szerint a hagyományt úgy kell elfogadni, ahogyan azt egy nép magáévá tette, és a hagyomány nem azonos a történelemmel.

Akiket fel akarnak számolni, akiket „beszélő szerszámmá” akarnak tenni, azoktól el kell venni múltjukat, művelődésüket, el kell vágni ősi gyökereiket. Jobb, ha nem munkát követelnek, hanem cirkuszt, mert a hatalom számára a nyers, a faragatlan tömeg hasznosabb, mert könnyebben gyúrható tehetetlen masszaként, mint az emberi méltóságához, szabadságához ragaszkodó nép. A hagyomány szétszakítását, pusztítását József Attila a saját bőrén érezte. Öcsödi eltartói, dolgoztatói szerint Attila név nincs, ezért nevezték Pistának. A szegény sorsú művészeink között is kevés van olyan, akinek gyermekkorá ilyen pokoljárás lett volna. Éhező, szenvedő testével, zaklatott lelkével kellett átélnie, megtanulnia azt, hogy „*aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni*”. Paolo Santarcangeli ezt a fontos kijelentést ragadja meg, mint meghatározó tényezőt abban, hogy műalkotás szülessen: a jelenségvilág kavargása, zűrzavarai, meghasonlásai, jó és rossz mozzanatai hatnak az ember lelkére. A benyomások, az élmények mélyre süllyednek. Ebbe a pokolba száll le a művész, és ha ott rendet teremtve, onnan vissza tud jönni, akkor mindaz, amit átélt, magasabb minőségű, műalkotássá válhat – azzá kristályosodhat. A lélekben olyasmi történik, mint a gyöngykalypóban: homokszem hull a testébe, és körötte kincs jön létre.

Janet Brooks Gerloff: József Attila (2003)

A névhez kötődő hagyomány és végtelen kitaszítottsága, a nélkülözés, az éhség hozza magával azt, hogy az átlagosnál érzékenyebb lesz a költő a még megmaradt tulajdonára: nevére. A művészi megszólalás és a név versben való hangsúlyozása ezért oly tanulságos az ő esetében: „... én, József Attila...” különös bemutatkozás, az amúgy is névhez kötődő alkotáson belül erős hangsúlyozást fejez ki. Épp ellentéte az ősi kultúrákból ismert „tükör-jelenségnek”. A tükör a régiek számára összefüggött a lélekkel. A tiszta vízben megjelenő arc titokzatos sejtelmeket ébresztett a tudatban. A név is így kötődött a lélekhez. Frazer „Aranyág” című munkájában több olyan esetről lehet olvasni, amelyben az idegen által megkérdezett bennszülött nem volt hajlandó elárulni a nevét, mert attól félt, hogy ily módon veszteség éri. Az emberi természet kettősségével, bináris természetével találkozunk ebben az ellentétben is. A végtelenül szegény költő a világ elé mutatja fel a nevét, mert a legszebb, legemberibb hódító útra indul: művészként akar jelen lenni az emberek szívében. A név felmutatása az élet tragikus végén is megjelenik. Ott van az „Íme, hát meggleltem hazámat” című költeményben is. Megglelte a hazáját, amelyben hibátlanul írják le a nevét.

Rövid és tragikus élet során létrehozott hatalmas életmű íve feszül elénk. Bennük az ősi gyökek szervesen vannak jelen, mint a fa gyökerei, ágai. Vers-erdőkön kellene végighaladnunk; rövid ideig menve vagy hosz-

szű ideig, mint az őseposzok hőseinek, és épp a gazdagság láttán kellene rádöbbenünk a parttalanság veszélyére. Épp ezért legyen vigasz egy török közmondás: „Allahdan gelene kul da rázi” (A szolga is beéri azzal, ami az Istentől jön). Világos, hogy a szolga is, mert a szabadság az Istentől van. József Attila istenkeresésével Hegyi Béla is foglalkozott, és Kroó György kutatásai alapján vont párhuzamot József Attila és Bartók Béla hite között. Nagy zeneszerzőnk III. zongoraversenyében a második tétel élén áll a következő felírás: „Adagio religioso” (Vallásos lassú tétel). Bartók zenéjében őszinte és mély fohász csendül fel, majd madarak dala, füttye hallatszik: felel a természet. Élénk és vidám (tréfás) a harmadik tétel. A zeneszerző boldog. Mi ennek az alapja? Közvetlen és meggyőző választ kért az Istentől. Ő szól a természet hangjaival is: „Zengd most már te helyettem az élet végtelen és szabad zenéjét!” Ez az egyik lehetséges értelmezés, ha szabad egyáltalában a zenét szavakra „lefordítani”. A többi a lángész titka. A „Bukj föl az árból!” című versében József Attila közvetlen jelet, megnyilvánulást kér az Istentől.

Ezt tette jóval korábban perzsa elődje, Omár Khájjám:

Csak villanna, s jelt, bármily picike

csak adna jelt a Sivatag Vize,

hogy éledjen az ájuló utas,

ahogy éled a Rét tiport Füve!

(Szabó Lőrinc fordítása)

A jel, a megnyugtató, biztos válasz az ember legtermészetesebb igénye, hiszen a bizonytalanság pokol Madách szerint. Bővebb részletezés nélkül is könnyű belátni, hogy ez a határozott kívánása, kérése, szinte követelése egy rég elveszett ősi, paradicsomi világ különös sugara, hiszen amit hajdan eleink megéreztek, azt a későbbi kor embere tudásával akarja megközelíteni. Továbbá a pogány hitgyakorlatban az természetes volt, hogy például a sámán parancsolt a szellemi lényeknek, a tételes vallások hívei ezt nem tehetik meg, hiszen épp az isteni akarat ellen véténének. Dante szerint a keresztény hit meggyőző, nagy ereje éppen abban van, hogy ilyen külön jelek, közvetlen csodák nélkül is tudnak hinni az emberek – elég nekik az Írás. (Paradicsom, XXIV. ének, 106-111. sor)

Az emberi lélek épp a hit által találkozhat a természetfölöttivel. Ennek a kegyelme nélkül megkapaszkodhat az anyagban, de onnan lehet továbbzuhanni, mégpedig a Semmibe. József Attila tudatában ez is kötődik lét-elemhez, hiszen ága van. Ez pedig az életfához kapcsolódik. Ebben a megközelítésben a halál pillanatnyi (és így mulandó) átmenete a létnek, szinte

egy pont, amelyben megszűnik az egyéni lét, de ezt nem a teljes megsemmisülés követi, hanem az újjászületés (Reménytelenül).

*A semmi ágán ül szivem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szelíden
s nézik, nézik a csillagok.*

Lükő Gábor ismerte fel ebben a gyönyörű képből őseink világlátását. Hoppál Mihály szerint eleink úgy vélték, hogy a lélek madáralakban hagyja el a testet. A tejút irányában halad északra. Akadály állja az útját, hallá változik, majd ismét madárrá. Így kerül fel az életfára, és várja, hogy újra megszülessen. Ehhez kell az anya és az emberi otthon, esetleg a tanya. „Mint a mezőn” című versében a költő ezt a két szót csendíti össze elemi erővel. „A bűn” című versben az „aranyát – anyát” beszédes rím szinte ellenpólusa a végtelenül komor gondolatnak, üzenetnek. A fenti és még sok más, itt nem említett költői remeklésben az ősi gyökerek és nyelv végzetes összefüggését kell látnunk. Hajdani szabadságunk örök napfénye lobog ebben a nyelvben. Ha erről lemondunk, ha megengedjük, hogy elvegyék tőlünk, örökre rabszolgák leszünk. Nyelvünk szabadságunknak a letéteményese, emberi méltóságunk alapja.

József Attila alkotóműhelyében jelentős helye volt mindannak, amit nyelvészeink leírtak nyelvünk múltjáról, jelenéről, annak tisztaságáról. Solyomossy Sándornak „Névmágia”, Zlinszky Aladárnak „A névvarázs” című tanulmányait csak azért emelem ki, mert ezekkel lehet árnyalni, még inkább alátámasztani azt, amit fentebb a névről, a szóhasználat varázsos erejéről elmondtam. Továbbá így lesz világosabb az is, hogy költőnk számára a nemzet közös ihlet, a társadalom nem mennyiség, hanem minőség: olyan szellemi kapocs, amelyet gazdasági tényezővel – végső soron nem lehet kifejezni, és főképpen tilos értékelni, mert az ilyen minősítés magát a lelket, az emberi méltóságot sérti. Nagy, de lelküket, szellemiségüket elvesztett birodalmak összeomlottak, ezernyi átok sújtotta kicsi népek viszont csodával határos módon megmaradtak. Hány és hány nép tűnt el a Kárpát-medencéből! Mennyien megfordultak itt a Római Birodalom bukása után! Ősi hagyományaink nélkül mi sem maradtunk volna meg. Egykori erőforrásunk legfőbbképpen a nyelvünk, művelődésünk, és mindez most is megvan. Ha nem engedjük, nem vehetik el tőlünk. A „Ki a faluba” című tanulmány élén Fábián Dánielnek és József Attilának a neve van. Ez az egyetlen olyan tanulmány, amelynek élén költőnk neve egy másik szerző társaságában szerepel. Ebben

követelésként jelenik meg jövőnkhez való jogunk, mégpedig az, hogy idegen nacionalisták ne pusztítsák el a magyar faj igazi értékeit.

Költészetünkben ember voltunk teljessége, legmagasabb minősége van jelen, ott van ez a társművészetekben is. József Attila szerint a szó keletkezésekor költemény volt, hatása, varázsereje hasonlított ahhoz a titokzatos áramláshoz, amely egy elidegenedett kor ritka, ünnepi pillanataiban a nemzetet a maga tudatára ébreszti. A társadalmi élet – a gazdasági és politikai csatározások ezt zilálják szét: meghasonlásunknak ez az alapja. Ám eredeti művészetünk újra egyesít, hiszen a nemzet közös ihlet. Azzal, hogy a tömegek lemondatták szellemiségükről, illetve azok lemondtak róla, maguk, a közösség tagjai sem vették észre, hogy „beszélő szerszámok” lettek. Nem véletlen, hogy a nemzeti tudat egyre fakul, pusztul. A kívülről elindított összeomlás belső katasztrófaaként folytatódik.

Apai öröm – boldog születés. A gyermek Attila – olyan név nincs.

Távirati stílusban így lehetne jellemezni a mi történelmünket, hervadó nemzeti tudatunkat, megvakított közművelődésünket. A legtöbb gyermek bölcsőjénél ott az isteni remény, de az egykori gyermek felsír egy Semmi-lehető éjszakán: „*Nincsen apám, se anyám*”, mondja. Mindent megtagad, mert tőle is megtagadott mindent az élet. „Ne anam, ne atam” (Se anyám, se atyám), hirdeti egy török népdal. „Hatást” keresek? Nem! Hiszen ez itt szinte lehetetlen. Omár Khájjám esetében sem a hatást kutattam, bár annak ott lehet némi alapja. Ám szerintem a filológiai vizsgálódások mellett az emberi szellem nagy öröme, rendkívüli ünnepe a hasonló zengés, lélek-rezdülés, a legmagasabb szintű részesülés. A hatás lehet gépies is, utánzás, de a fenti rezgések, szellemi „tektonikus” mozgások ember voltunk ritka pillanatai. Ünnepről, beszélek akkor is, ha mindkét költeményben végtelen elkeseredésről van szó, mert aki a legmélyebb lelki pokolból is vissza tudott jönni, és elmondta, amit ott látott, s azzal, amit elmondott, ahogyan ábrázolta, bemutatta mindazt, amit átélt, azzal minden időben erőt ad át, mert feloldotta a benne lévő feszültséget, és legyőzte a félelmét. Az emberi szellem ilyen találkozásai más minőségnek számítanak, mint a hatás. Végső soron az idegenséget oldják fel. Az egyénnek, a nemzetnek, a jobb jövőt remélő egész emberiségnek mutatják meg, hogy van remény.

A népiesek és urbánusok vitájában irodalmunk magzatburka hasadt szét. A politikai nézetek úgy belecették magukat az irodalmi, művészeti gondolkodásba, hogy művészeket és alkotásaikat lehetett csak azért lejáratni, gyalázni, mert magyar értékeket akartak megmenteni, népüknek életet

kívántak. Ez épp elég volt ahhoz, hogy nacionalistáknak nevezzék őket. Sőt hivatalos moszkvai nyilatkozatban még József Attilát is képesek voltak gonosz emberek fasisztának nevezni, és a gátlástalanság netovábbja volt az, hogy a költő halála után, évtizedekkel később Hidas Antal derűsen háritott el magától minden felelősséget. Joggal kérdezhetem: neki volt-e lelkiismerete? József Attilának ugyanis volt. Utolsó éveiben oly nagy büntudat gyötörte, hogy több soha el nem követett vétket is magára vállalt, talán úgy érezte, hogy ily módon jut el a teljes megtisztuláshoz. A megtisztulásnak ez a nagy igénye, hallatlan kultusza egy kristálytisztá, eszményi múltba visz vissza. Ebből is következik, hogy József Attila számára a hajdani világ nem olyan erőforrás volt csupán, amelyet jól lehet hasznosítani a modern korban, hanem az az eszményi ősi kor, amelyben a költészet megszületett világlátásának, szemléletének is az alapja volt.

Megtisztulás-igényét akkor tudjuk igazán értékelni, felfogni, ha arra gondolunk, hogy a huszadik és a huszonegyedik század legborzasztóbb rémtetteit azok követték el, akiknek nem volt vagy nincs lelkiismeretük. Tudom, hogy az itt emlegetett büntudatot elég régóta az elemzők egyértelműen freudi „hatásnak” tekintik. Nem vitatom, a híres lélekbúvár tanítása, gondolatai, egy időben fontosak voltak József Attilának, és épp akkoriban került költészetének a központjába a bűn kérdése, de egy eredeti tehetség kapcsán furcsa a külső hatást, késztetést nagyobbban tekinteni, mint a belsőt. Lehetett volna akár száz Freud is, ha ez a belső mozgatóerő nincs meg a költőben, akkor azt mindegyikük elmélete hidegen hagyta volna.

Benedetto Croce József Attila egyik anya-verse kapcsán ismerte el költőnk tehetségét. Maga a költő Crocét ernyedetlen szorgalommal tanulmányozta. Bizonyos korszakában, magát emésztve úgy ásta bele egész valóját ezekbe a tanulmányokba, mintha az egész élete függött volna attól, amit sikerül végül kiderítenie. Vitathatatlan, hogy a költő világlátásában minden ilyen jellegű szellemi utazásnak megvolt a maga szerepe. Régi és modern gondolkodók költészetére is hatottak. Ám erről itt most azért főleg beszélnem, mert tisztázott, alaposan ismert kérdésről van szó, olyannyira ismertről, hogy ennek az olykor mesterségesen táplált „lángját”, „lobogását” nem árt „takarékra” venni. Hiszen voltak olyan évtizedek, amelyekben a gyanútlan diákok jókora kelepcebé sétáltak be: sokan elhitték, hogy József Attila azért nagy, mert bizonyos filozófusok gondolatait versbe szedte. Persze nem Crócéról volt szó. Rá akkoriban a moszkvai esztéták átkot szórtak, mi több, még azokat is csúfolták, akik műveit olvasták. Ő kibírta, József

Attila sem a moszkvai rágalmakba roppant bele, bár az nagyon bántotta... Itt elég leszögezni azt, hogy József Attila több tudós elméletét nagyon alaposan ismerte, de se a filozófiának, se a lélektannak sohasem volt a „bűvészsége”, hanem óriási költő volt, és világlátásában meghatározó szerepük volt ősi gyökereinknek.

Témánk leginkább tisztázott területe az az új jelenség, amely Erdélyi József költészetében, Bartók Béla és Kodály Zoltán zenéjében jelent meg. A XIX. századi tudósok, népdalgyűjtők és művészek művelődésünknek egy bizonyos rétegéig hatoltak le, illetve eredetiség dolgában volt bizonytalanság. Visszafelé haladva az időben a szálak összekuszálódtak, elvesztek. Előfordult, hogy azt is eredeti magyarnak gondolták, ami nem volt az, ami pedig a legősi réteg volt, az távoli kunyhókban rejtőzködött. Ismeretlen régi dalaink szellemi fénye nem ragyogott fel, még láthatatlanul pislákolt, mint utolsó gyertyafény.

Ez a fény bizony homályban maradt ebben a korban. Olyannyira, hogy a művelődések „vetélkedésén” a germán és a latin zene „ellentéte”, küzdelme került előtérbe, jöllehet a zenei nemzeti törekvések is ekkor indultak – több nép esetében. Minden előjel nélkül – és a későbbi tragikus fejleményeket nem érintve – megemlítem, hogy Wagner épp a saját művészetének a bővületében, egy színházban jelentette be a német zene kapcsán, hogy az „über alles” (mindenek fölött). Bartók lángelméje kellett ahhoz, hogy a népdalban felfedezze ugyanazt az értéket, amely a nagy klasszikusok műveiben van jelen. Ily módon vált világossá, hogy minden népnek van emberei méltósága a művészetekben is. Irodalmi és több más területen ez az eredeti gyökér társul az immáron közössé vált ókori görög-latin örökséghez, és ehhez kapcsolódhat több olyan nagy műveltséggel rendelkező nép elsőrangú alkotásaival, amelyek ihletik művészeinket, de eredeti gyökereink nélkül aligha születhet nagy művészet.

Erdélyi József, Bartók Béla és a Kalevala jól ismert ihlető forrása József Attilának. „Medvetánc”-a a testvérműzsák remek találkozás. Ősi kultúránk az ő szemléletében is úgy van jelen, mint a Bartók Béláéban. Maga a nagy zeneszerzőnk tiltakozott a „folklorista” elnevezés ellen. Ő nem valami népi „mázt” vett magára, hanem világlátásának, önkifejezésének volt az alapja a népművészet. Ebben Arany Jánosnak is a szellemi utódja, azzal a természetes eltéréssel, persze, hogy egy nagyon más, a korábitól sokban különböző társadalom életérzését fejezte ki. Olyanét, amelyben a előbbinél nagyobb volt a feszültség, az életre is nagyobb ordas erők sandítottak.

A népünk által megélt ősi kor az élet törvényeit szentesítette. József Attila viszont látta a jelen és a jövő között tátongó óriási szakadékot (Hazám):

*Az erőszak bűvöletében
mit bánja sok törvényhozó
hogymint pusztul el szép fajunk.*

Léthiány a magánéletben, ugyanez a társadalomban. A hatalom sötét árnyéka vetül minden reményre. Ebből fakad a korábbihoz nem hasonlítható, új minőségű félelem. Ezt is le kell győzni, mert ez az a Gonosz, mely eltávolítja az embert az Istentől, önmagától, az egész teremtett világtól. A hagyományokat szülő múltban az életnek az ereje volt a nagyobb, a halálé a kisebb. Ősi felfogás szerint a kettő közel áll egymáshoz, az átmenet lehetni az egyéni lét szintjén, de a közösség, a törzs, az adott nép létfolytonosságát biztosítani kell. Ez törvény, ez parancs. Ez ellen a folytonosság ellen fellépni (ennek a létjogosultságáról szavazni) tilos.

A haza szent, szülőföld, anyurt (anyai otthon) törökül, és ugyanezen a nyelven az alkotmány „anyatörvény” (anyasa). Aki ezeknek a szavaknak eredeti értelmét felfogja, s ennek ellenére ezeket a szent és tiszta fogalmakat életellenes döntésekkel szennyezi be, az elárulja népét, erkölcstelen és becstelen ember, hatalmát parazitaként élvezi és gyakorolja.

A magánélet az esendőség, a véletlen területe, olykor iszonyú játéktere. A művészet a végtelen, az időtlen megvalósulása a szűk korlátú létkeretben. A kettőt nem szabad összekavarni, egyiket a másikkal kijátszani. Fontos ezt hangsúlyozni, ha József Attila szerelmes verseire gondolunk. Itt is a rövid élet és a hihetetlenül nagy szellemi gazdagság áll előttünk. A „Mikor az utcán átment a kedves” ifjúi csodálata, szinte áhítata és a „Gyermekeké tettel” sikolya, léthiánya között szintén óriási ív feszül.

Témám szempontjából a végeredmény a fontos: József Attila az életet szolgáló szerelem mellett tett hitet: „*méhednek áldott gyümölcse legyen*” (Óda); ezen a helyen a tankönyveknek és egyéb elemzéseknek a szerzői siklórepülést végeznek, villámsebesen száguldanak el a szavak fölött, nehogy valamit észre kelljen venni, meg kelljen érteni – ki kelljen mondani: költőnk a legszentebb imák egyikével tesz hitet az anyaság mellett.

Normális körülmények között az „Óda” tárgyalását, sőt József Attila szerelmének bemutatását ezzel kellene kezdeni, ehhez a fő kérdéshez kellene visszatérni. Minden életrajzi zűrzavaron túl, a hiány forgószelének, huzatának minden gyötrelme fölött tündöklök a remény. A végső válasz, az összegezés, a lényeg így világos és egyszerű, de nagyon is eredeti és bátor,

hittel telített jelenség, mert egy világnagy méretű, örült zenekar ennek épp az ellenkezőjét harsogja. A költő nem mond mást, mint eleink, de ez a kijelentés épp e miatt a kakofónia miatt új.

Az életet szolgáló szerelemnek, a családnak a kultusza volt jelen őseink életében akkor is, amikor a Római Birodalomban az erkölcs helyére a züllesztés került, amikor a családot lejáratták, szétzilálták. Amikor a központi hatalom képviselői a legfurfangosabb módon csak az adók növelésén törek a fejüket. Virágkorában 65 millió lakosa volt a nagy és híres birodalomnak. Ez a szám a vergődés, a haláltusa idejére 15 millióra zsugorodott. Újjászüllesztésre volt szükség, mert ezt a haláltáncot már nem lehetett tovább folytatni. Isten ostora kellett, Attila, hogy megfenyítse az emberi életrendből kikökönt társadalmat.

Ez a küldetés vésődött azoknak az emlékezetébe, akik hagyományuk szerint úgy tartják, hogy Attila örökösei: a nagy hun király isteni rendeltetést, küldetést teljesített. Valami ebből a múltból fénylett fel József Áron agyában is. Miért nem Árpád? Talán épp a fentiekért. Persze használjuk ezt a nevet is, de a mi hős vezérünk a folytonosság volt. Isteni küldetésünk már korábban elkezdődött. A változás, a honalapítás boldogító változás volt, leginkább folytatás, mert biztos erőforrásunk volt. Nagy fejedelmünk családjából több szent és boldog származott, mint Európa bármelyik más középkori királyi házból. Árpád vezérünk ezeregyszáz évvel ezelőtt halt meg. Legalábbis Anonymus így tudta. Vannak, akik vitatják ezt az adatot, de ez nem lehet arra ok, hogy ne idézzük emlékét mostanában.

A költő utolsó versében („Íme, hát meglettem hazámat”) a megtalált hazához fordul:

*Íme, hát meglettem hazámat,
a földet, ahol nevemet
hibátlanul írják fölébem,
ha eltemet, ki eltemet.*

Végzetes és végtelenül szomorú ez a találkozás, hiszen a név (nevemet) és a temetés (eltemet) csendül össze, mégpedig beszédes rímben (olyan egybehangzásban, melyben a zene és az üzenet lényege, fő pillére egyszerre van jelen). A honfoglalók leglényegesebb követelése, létalapja is megjelenik: jog, föld, de „Törvényünk háborús még...” A magányt oldani akarókról az ősi verselésünk betűrímeivel mondja a következőket: „bár velük voltam volna én boldogan”. A szokásos „lettem volna” alak helyett figura etimologica áll (voltam volna), ez tudatunk mélyén oly húrokat pendít meg,

hogy talán a „Halotti beszéd”-et is felidézi bennünk: „halálnak halálával halsz”. Ám meddő játékot játszottak vele, ezért kell szembenéznie a tartalmatlan, a semmit ígérő jövővel: „*s már halálon is hasztalan*”. A szerelem halottait Dante forgószeiben ábrázolja. József Attila is úgy érzi, hogy ő abban élt, abban próbált megállni a helyén. A szerelmi hiányt korábban így fogalmazta meg: „*Hiányod átjár, mint huzat a házon*.” Mint valami ősi díszes szökökút, jelenik meg az utolsó versszak. Megnevezi a költő a négy évszakot, és itt is elárulja rokonszenvét a tél iránt. Pedig a vas-idő, a tört emelő ág, a páncélos fagy megkínozta őt is. Életének ez volt a része. Szenvedésének korát a bankárok jégszíve határozta meg. Itt már nem gondol rájuk. Emberi és költői nagysága végső akkordjaként a remény jelenik meg: tűzhely és család – mások számára:

*Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél,
annak, ki tűzhelyet, családot
már véggépp másoknak remél.*

Már beszéltem arról hogy a huszadik (és a mostani) század legnagyobb rémtetteit olyanok követték el, akiknek nem volt lelkiismeretük. József Attila velük ellentétben bűnösnek tartotta magát. Olyan vétkeket is magára vállalt, amelyeket nem követett el. Sivatagos lét vette körül. Megtisztult végképp. Szívében múlt, jele és jövő kavargott. Korán lehullott az életfárról, de reménye, szeretete örökre velünk maradt.

„*A föld befogad, mint a persely*” – mondja a költő. Mily természetes megállapítás ez annak, aki a gyakorlatból jól ismeri a „persely” szót. Ám korunk társadalmi gyakorlata azzal jár, hogy sokaknak fogalmuk sincs arról, hogy ez mit jelent, és ha netalántán a véletlen úgy hozza, hogy szemtől szemben találkoznak a persellyel, akkor jeles bizonyítékát látják annak, hogy a hit emberei sem jobbak másoknál: a lélek kincsiről beszélnek, de közben kell nekik a pénz. Kell!? Hit és földi lét útvesztőjében nem itt kell eltévednem, de épp költőnk miatt érdemes egy pillanatra visszafutnunk Ábelhez és Káinhoz. Ők az áldozatot azért mutatták be, mert az Istentől elismerést vártak. Minden hitgyakorlat mélyén az van, hogy elsősorban nem az Istennek van ránk szüksége, hanem nekünk órá. Következésképpen a hozzáfűződő szellemieket nem lehet anyagiakkal „megfizetni”. A vashatos vagy akármi, amit ilyenkor ad a hívő, csekély és szimbolikus viszonzása annak, amit már kapott, illetve a kérés képletes megerősítése, nyomatékosítása.

József Attila értéktelenné vált vashatosra és minden egyéb szerény kincse nem kerülhet bele abba a perselybe, csak saját maga. Az értelmetlen, hasztalan halál ellenére valami mégis jut ebbe a perselybe. Ezt komolyan kell venni. A lét záróakkordja még a legegyszerűbb lény esetében is tiszteltet követel. „Non omnis moriar” (nem hal meg minden) – mondta Horatius, és kései utódja átélte, megszenvedte és tudta, hogy a világunkat rákként elemésztő pénzből, tőkéből neki nem jutott annyi, amelyet méltóképpen abba a perselybe tehetne, maradt tehát önmaga.

„A kozmosz éneke” nagy világvégi képében még minden eggyé lényegül. Az ifjú, túlságosan fiatal költő az elmúlás mindenség-erejéről, nagyságáról szól. Életútja megtanította arra, hogy a rák elpusztíthatja az embert. Világnagy pénzkór változata egész fajunkat veszélyezteti, de ember voltunk egyik igen szép megnyilvánulása az, hogy nem azonosulunk ezzel a daganattal. A saját vallásában papot találó, de hitet nem lelő művész élete végén így tér vissza a hitgyakorlat – sokak számára nagyon is banális eszközhöz, mert azt a földdel azonosítja, a befogadóval, amely hazájának része. Ebben a költeményében háromszor említi a földet. Haza is és végső nyughely is ez immár a számára. E remekmű középpontjában magányáról vall. Az aranymetszési pont a tizenhetedik sorban van. „Így éltem s voltam én hiába...” Iszonyú felismerés. Főöslegességének tudata élete utolsó szakaszának egyik fő gyötrelme volt. Itt, ebben a versszakban (az ötödikben) halála haszontalanságáig jut el. Ez a végső reménytelenség. Magával kapcsolatban minden fény kihuny benne, de ezen a létkárpiton, bakacsinos éji leplen mégis megjelenik egy sugár, és ez nem magáért van, hanem másokért.

Ady Endre „A föl-földobott kő” című versében a hazaszeretetet és a tömegvonzást kapcsolja össze. Ugyanez a természeti törvény van jelen József Attila következő soraiban: „*Minden mosolyod, mozdulatod, szavad / őrzöm, mint hulló tárgyakat a föld*”. (Óda)

Rosszul értelmezett emberi szabadság – szabadosság és a természeti törvény ütközik össze „Budai Ilona” című balladánkban. Ennek a főszereplője sok mai hölgynek az előképe. Gyermekleinél jobban szereti kincses ládikáját. Magukra hagyja őket a rengeteg erdőben. Amikor megjelenik előtte egy bivalytehén, és a nőnek látnia kell, hogy az milyen buzgalommal menekíti a kicsinyeit a vész elől, csak akkor döbben rá szörnyű vétkére. Visszamegy hát két gyermekéért, de nem találja őket, csak hangjuk szól, mint végső ítélet: „Nem voltál az anyánk”. Az állat ösztönei szerint él, követi a természet rendjét, parancsait. Az ember szabad. Megtagadhatja a szerelmet, gyermekeit,

hazáját, de ekkor a halált választja. Itt már nem a szabadságról van szó, hanem olyan szabadosságról, amely a halál diadalához vezet.

József Attila hetven évvel ezelőtt halt meg, de talán sohasem volt annyira időszerű, mint ma. Ha a balatonszárszói állomás közelében robog velem a vonat, úgy érzem, testi közelségbe kerülök vele. Itt az állomás, megállunk. Egy jégbe fagyott este döbbenete szorítja szívemet. Ott a közelben egy sovány, összeroncsolt test. Rajta Magyarország iskolai térképe. Hazám, a szellem napvilágát egyre inkább elzárják előled! De a térképen át fénysugarak lövellnek. Ő jön, hogy minket tanítson. Ő felépítette a tempelomot. Életművét a művészet csillagfényű sugárzása veszi körül. Olyan gyógyás, amelyet semmilyen ádáz hatalom sem tud kioltani. Egykori meghamisítói, félremagyarázóí nehezen viselik el, hogy ő sose lódított, mert becsületes magyar ember volt. Egy vas-világban is tudott költő lenni. Örök erőt adott át olyan korban, amikor a tömegek elvesztették szellemiségüket. Életműve hatalmas bizonyíték arra, hogy nem lehet tőlünk mindent elvenni. Földünk a miénk. Az persely, és abban ott van a költő is, egész csodálatos életáldozatával.

Hitt ősi gyökereinkben. Sokan nem ismerték fel, hogy ezernyi bajunknak, megosztottságunknak épp ezek által lehet vége. Nem lehet a ház alól az alapot kirángatni. Azt onnan nem szabad ellopni, nem szabad megsemmisíteni. Farkasvakságban szenvedők, gyökereinket szaggatók sandán tekintettek (és tekintenek) rá, de nem csupán vele cselekedtek (és cselekszik) ezt, hanem minden olyan jelenséggel, amely a mi megmaradásunkat hirdeti, ahol megtartó, erős, ősi gyökereink bukkannak elő.

A Comenius Társaság 2007. őszi felolvasó ülésén

RÉPÁSZKY ZOLTÁN

Képek a Mezőkövesd környékén élt szellemi nagyjaink életéből

Mezőkövesd és környéke nem adott az országnak olyan sok híres embert, mint például a Tokaj-Hegyalja. Azért mi is büszkélkedhetünk sok-sok irodalmárral, képzőművésszel, tudós szakemberrel, orvossal, pedagógussal, akik a nevüket beírták a magyar szellemi élet nagy albumába. Ebben a tanulmányban négy neves emberről kívánok írni, akik pályájuk elején vagy végén éltek és alkottak Mezőkövesd környékén. Nagyon eltérő családi, társadalmi háttérből indultak ők. Egyben azonban megegyeztek: mindannyian elhivatottan dolgoztak a magyar nép szellemi felemelkedéséért. Érdekes megvizsgálni, hogyan kerültek négyen ide e tájra. Részben a Bükkalján fekvő települések, részben az ettől délre fekvő Mezőség adott otthont nekik hosszabb-rövidebb időre.

Miért is vagyunk mi büszkéek ezekre a nagy alkotó emberekre? Válgatjuk őket az alkotó szellemi munkájukért, mellyel hozzájárultak a korabeli magyar művelődés színvonalának máig ható emeléséhez.

Geleji Katona István

„...neved ma is él, emléked hiven őrzi e nép.”

Geleji Katona István a török hódítás poklát fiatal gyermekként megismerte. 1659-ben született Gelejen, és hétévesen a törökök rabszíjra fűzték. Az anyai szív tudta nagy anyagi ráfordítással kiváltani a törökök karmaiból Szolnok városában. Így lehetett ő janicsár katona helyett Erdély püspöke. 1649-ben hunyt el Gyulafehérvárott. Geleji Katona István emlékét a kis szülőfalu szeretettel őrzi utcanévvel és a református templomban egy emléktáblával.

Geleji Katona István születésének 350. évfordulóján
állította a Geleji Református Egyház 1939-ben.

„Kicsiny voltál még, s elvittek messze.

Visszahozott anyád szerelme.

Nagy lettél később, neved ma is él.

Emléked hiven őrzi e nép.” (NS)

A verset Nagy Sándor geleji lelkipásztor írta 1939-ben.

Kiváló tanulóként végezte el az iskoláit (Gönc, Abaújszántó, Sárospatak) egészen a teológiáig. Közben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem udvari papja volt. Éppen az ő pártfogásával jutott ki a heidelbergi egyetemre, ahol magába szívta a református ortodoxia szellemiségét Ilyen szellemiséggel érkezett haza, és kapott a gyulafehérvári főiskolán tanári állást. Felkészültsége alapján lett Erdély püspöke, akinek nagy szerepe volt a református felekezeti iskolák kialakításában, az ott tanított tananyag meghatározásában. Ortodox nézeteit dogmatikai műveiben és prédikációiban egyaránt terjesztette.

Itt kapcsolódik össze munkássága egy másképpen gondolkodó paptanárral, Apáczai Csere János tevékenységével. Ő egy nyugati egyetemen a puritanizmussal ismerkedett meg, mely éppen az ortodoxia ellen harcolt. Hirdeték a gyülekezetek nagyobb függetlenségét, a presbitériumok öntevékenységét, az iskolai tanításban – korabeli szóhasználattal – a világi tudományok oktatását is. Így harcot kezdtek az államegyházzá szervezett református egyház irányítása ellen. S ezt a hazatérő Apáczai hirdette is. Így került szembe püspökével, Geleji Katona Istvánnal, aki néha bizony az erőszaktól sem riadt vissza. Ő szerkesztette meg 1646-ban az ún. Geleji-kánonokat, az egyházi törvénykönyvet. Itt felhasználta a korábban Sárospatakon tanító Comenius tankönyvét, aki szintén e szellemben tanított már. Ezért kellett neki Kolozsvárra átmenni és ott lett a református kollégium igazgatója.

Geleji Katona István korának nagy tudósa volt. Megírta a *Magyar grammatikátska* c. munkáját. Nagymértékben hozzájárult nyelvünk stilisztikai és nyelvhelyességi kérdéseinek feltárásához. Számos új nyelvtani kifejezést honosított meg így hazánkban. A kör aztán itt bezáródik. Apáczai megírta az ifjúság nevelésének színvonalasabbá tételére a puritanizmus szellemében a *Magyar Encyclopaedia* c. művét, melyben a Katona István-féle munkából nagyon sok fogalmat átvett. Tehát a nagy reformációt érintő ellentétük ellenére munkásságuk mégis összekapcsolódott, hiszen mindketten egyet akartak: a magyar tudomány fejlődését.

E nagy szellemi ütközést már megelőzte Comenius munkássága, így természetes, hogy a sárospataki iskolából kikerült iskolamesterek és se-

gédtanítók (praeceptorok) is a puritanizmus gondolkodásával kezdték el munkájukat Sálytól Tiszatarjánig és Tiszadorogmától Cserépfaluig. Erre utal néhány településünk már megjelent monográfiája (pl. Cserépfalu, Vatta, Tiszadorogma). Gelejen az általános iskola 1997-ben felvette a nagy előd nevét. Az emléktáblára írt szöveget megtanítják a gyerekekkel. Az iskola egyik nevelője, Kispálné Bordás Magdolna Geleji Katona István életrajzáról színdarabot írt (2004), melyet évente bemutatnak a rá való emlékezés alkalmával.

Báró Eötvös József

„A néptanító hivatott a nemes magot a csemeték közt elhinteni.”

Báró Eötvös József 1813-ban született Budán. Jogot végzett, de íróként, államférfiként, művelődéspolitikusként, vallás- és közoktatásügyi miniszterként vált híressé. Nagypapjának, Eötvös Ignácnak volt Sályban birtoka és kastélya. Az unoka e kastélyban élt 1839 és 1841 között és 1845-ben. Ebben az időben írta meg a *Karthauzi* és *A falu jegyzője* című regényeit. Közben-közben átrándult Vattára és Tiszatarjánba is. Mindhárom település büszke rá, s egy kicsit magukénak tartják a regények megszületését. Sajnos, azok a hatalmas fák, melyek alatt Eötvös József írt, már egyik településen sem élnek. Kiszáradtak, kivágták őket. A tiszatarjáni kúria udvarán élt öreg gesztenyefát még magam is láttam az 1980-as években. Érdekessége volt, hogy egyik évben az egyik fele, másikkban a másik fele virágzott. Nevét Sályban faluresz őrizi: Eötvös-telep, Tiszatarjánban pedig Eötvös körút. Itt az egykori kúria – ma községháza – falán emléktábla hirdeti:

*Bizonyítják nekünk régi dicső holtak,
Hogy e kis nemzetnek nagy fiai voltak.
És ennek a nemes múlt időnek fénye,
Lehet csak jövőnknek záloga, reménye.
E vén gesztenyefa mindezekről beszél,
Letűnt nemzedékek emlékéül mesél.
Azt mondja, azt súgja lombja, koronája,
Valaha én voltam Eötvös József fája.
Mert ahol ma lakik a falu jegyzője,
Itt élt és dolgozott nagynevű szerzője.*

A tiszatarjániak is magukénak érzik tehát e regény születését.

Eötvös József

Eötvös József termékeny öt évet töltött Sályban. A ma is impozáns kastélyt nagyapja házasság révén szerezte meg. Az unokának benne és a kellemes parkban, irodalmi, politikai dolgozatai, megemlékezései születtek. Csak azokról szólok, melyek ide köthetők. A falu jegyzőjében egy Bárd nevű faluról ír. Ez a falu egyértelműen Sály lehet. Íme:

„Ott, ahol a Kárpátok hegysora lejjebb és lejjebb szállva, végre zöld dombokon ereszkedik Magyarország nagy rónaságára, két hosszan elnyúlt halom között, melyeknek egyikét sűrű tölgyesek, másikat szőlők fedik, fekszik Bárd helysége. Szegény külsejű magyar falu, melyet – az országúttól távol, mintegy elrejtve fekvén – még közeli szomszédai is alig ismernek, de melyhez az, ki egyszer ott volt, nyájás fekvése miatt szívesen visszatér.”

A *Karthauzi* című regényét írta meg először. Talán nem véletlenül, hiszen Sálytól nem is oly messze több szerzetesrendi kolostor volt a középkortól kezdve. Felsőtárkány mellett éppen a karthauziak, Bélapátfalva Bél-háromkútnál a ciszterek, Kácson a bencések, aztán Szentléleknél pálosok éltek. Ezek fél-egész napi járásra vannak Sálytól.

A kastély parkjában ma is áll egy síremlék hatalmas obeliszkkel a tetjén. Erre többek között rá van írva e két szó: *Memento mori*. S ha kézbe vesszük a regényt, az első oldalon is ezt lehet olvasni. De van rajta egy máig megfejtetlen, ősi magyar rovásíráshoz hasonló felirat is. Sokan szerették volna megfejtetni, így például Vámbéri Ármin híres keletkutató.

A mezőkövesdi főgimnáziumban tanított az 1910-es évek végén dr. Kémenes Antal, aki a székely rovásírásnak volt nagy tudora. Könyvet is írt a rovásírásról. Sajnos, neki nem sikerült a megfejtés. Későbbiekben megállapították, hogy nem rovásírás. Gárdonyi Géza is foglalkozott ezzel, s azt írta róla: *„A halál épp oly megfejtethetlen titok, mint ez a szó.”*¹ Mármost ami rá van vésve a kőkoporsóra. A síremléken levő felirattal kapcsolatban 1958-ban László János a következőket írja: *„A felirat, mint a héber írás, jobbról balra olvasandó, és ezt a szót adja ki: ALUSZIK.”*²

¹ Mezőkövesd és Vidéke, 1921. nov. 20.

² Irodalomtörténeti Közlemények, 1958. 57-63.

Íme a megfejtett titok. De továbbra sem lehet tudni, hogy ki, miért, kinek az emlékére készítette az emlékművet.

Eötvös másik regénye *A falu jegyzője*, mely részben szintén itt született. Tanulságos korrajz ez a regény, tele nagy társadalmi ellentmondásokkal, melyben Eötvös igencsak negatív jelzőkkel illette az uralkodó nemesi világot. Volt ehhez sok helyi tapasztalata, példája. Egyes kutatók a közigazgatási visszasságokat a mezőkövesdi életből vett példákban vélik felismerni. A regényben végigvonul a betyárrá lett Viola életútja. A *Mezőkövesd és Vidéke* című újságunkban 1921-ben arról olvashattak, hogy Violának szeretett búvóhelye volt a Szentistvántól délre fekvő, ma már elpusztult falu – Olaszi – csárdája. Ha ez igaz, akkor Violának bizony gyakran át kellett mennie városunkon is. Eötvös közeleti szereplése a faluban való tartózkodása közben sem szűnt meg. Eközben választották meg Borsod megye táblabírójává (1837). Mint főrend rendszeresen részt vett az országgyűlés ülésein. Számos barátja meglátogatta, mint például Trefort Ágoston. Több tanulmányt, emlékbeszédet írtak itt az árnyas fák alatt. Eötvösnek itt készült el a Kölcsény-emlékbeszéde, a börtönök állapotáról írt tanulmánya.

Eötvös szerette a falu népét. Gyakran találkozott az emberekkel, hiszen gazdálkodott is, ki-ki kellett járnia a szérűskertbe, a földjeire, így szóba elegyedett népével. Barsi Ernő írta róla: „nem egy alak előképe a sályi évei alatt ötlött a szemébe.”³ Az életrajzírói mindig kiemelik Eötvös Józsefnek az államférfiúi és művelődéspolitikusi jelentőségét. Ehhez kapcsolódik az is, hogy 1848/49-ben Mezőkövesd követe volt az országgyűlésben, ezen keresztül lett a független magyar kormány első kultuszminisztere. A családi hagyományokkal szembefordulva lelkes híve lett a reformoknak. A polgári reformok megvalósításában liberális gondolkodása sokat segített neki.

A szabadságharc után évekig élt Nyugat-Európában, ahol nagyon sokat tanult a feudális államhatalommal szemben előretörő polgári reformok társadalmi szerepéről. Itt, a dél-borsodi falvakban pedig szembesült a népoktatás szomorú helyzetével. Mindez a második kultuszminisztersége idején ismét előtérbe helyezte a népiskola reformját. Így született meg az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. Ez a törvény teljesen új alapokra helyezte a magyar népiskolákat. Néhány paragrafust kiemelek, melyhez mezőkövesdi példát tudok hozni a Mezőkövesd és Vidéke 1900-1940 közötti számaiból.

³ Barsi Ernő: Eötvös sályi évei. 562.

Milyen volt az oktatás helyzete városunkban? Hogyan tudta a város a feltételeket biztosítani az iskolai munkához a törvény szerint? Megállapítható, hogy sem a fenntartó iskolaszék, sem a községi képviselőtestület nemigen voltak a törvényre tekintettel. Gazdasági okokra hivatkozva többnyire a döntéshozók egyéni érdekei alapján szavazták le az iskolafejlesztést, mondván: „elég a parasztgyerekeknek a négy osztály, aztán már ők is dolgozhatnak a családi gazdaságban”.

A törvénycikk 1. §-a rögzíti a kötelező iskolába járást a 6-12 éves gyerekeknek. A 13-15 évesek részére más jellegű osztályokat kellett szervezni. Ha a szülő vagy a gyám az iskolába járást elhanyagolja, büntetni kell. Mi volt a gyakorlatban? Közismert a matyótság egy részének szegénysége, amin a summásmunkával próbáltak segíteni. Ez azonban azzal járt, hogy az 5-6. osztályosokat már vitték magukkal. Büntetni felesleges volt, nem tudták volna azt befizetni. Még az 1920-as évek végén is ez okozott gondot az iskolaszéknek, ezért szervezték meg itt a sajátos summásiskolát. Amikor ősszel hazahozták a gyerekeket, novembertől áprilisig végeztették el velük az 5. és 6. a osztályt. Az újság 1909. évi márciusi számában arról tudósítanak, hogy már nem szednek tandíjat. Oka, hogy ez tovább növelné a kimaradást és az analfabetizmust. Gazdasági és szociális tényezők miatt kellett a törvénnyel szemben dönteni. A 16. § szerint kellett volna az 5000 lakos feletti településen polgári iskolát szervezni. A törvény megszületése után 41 év múlva létesítettek egy magán polgári iskolát, mely aztán az iskolák államosításáig működött. Erről az 1909. év szeptemberi újságból értesülhet az érdeklődő.

A 30. § rendelkezik arról, hogy milyen taneszközökkel kell ellátni az elemi iskolai osztályokat; például földgömb, Magyarország térképe, természetrajzi táblák stb. Mezőkövesden 1922-ben indult a népfőiskola. Az első csoportban jelentkező Kovács Mátyás nevű hallgató idős korában írt visszaemlékezésében bizony arról ír, hogy csupasz, fehér falak fogadták a tanteremben. Olajos padlóról, kicsiny ablakokról szól. 1922-ben arról is olvashatunk az újságban, hogy Mezőnyárádon a tanulók még az ablakpárkányon is írnak. A 34. § szerint egy tanítóra maximum 80 gyerek juthat. Ezzel szemben 1904-ben egy tanítóra Mezőkövesden 111 tanuló jut,⁴ Mezőnyárádon is 100 gyermek van egy-egy osztályban. Azt írja a cikk szerzője, hogy ez a „népoktatás csődjé”.

⁴ Mezőkövesd és Vidéke, 1904. július.

A 35. § előírja, kiknek a kötelessége az iskolák fenntartása. „A községi népiskolák terheit első rendben a község viseli”. Évtizedekig igen lassú volt a fejlődés. Mezőkövesden a 20-as évek végére megépült két 10-12 termes iskola: a szép, emeletes Zárda-iskola és a Szent Imre iskola, valamint néhány 2-3 tantermes iskola is. Mégis maradt nagyon leromlott állapotú iskola, melyről azt olvashatjuk az újság 1938. évi júliusi számában, hogy a „László Károly féle és a Fötéri iskolákba beosztott nevelők büntetésnek veszik, ha oda osztják be őket tanítani”. Területünkön azt is láthatjuk, hogy 15 községben épültek a Klebelsberg Kúnó-féle iskolák az iskolaépítési akcióban. Ezek nagy része ma is hűen mutatja ezt a nagy iskolaépítési eredeti külső formájukkal, bár 2005-ben jó néhányukban a gyermeklétszám csökkenése miatt megszűnt a tanítás.

Az 50. § szól az ismétlőiskolák létesítéséről. Azoknak kötelező idejárni, akik 12 éves koruk után máshol nem tanultak tovább. Nos, nálunk 1898-ban az újság januári számában csak a szükségességéről tudósít a szerző, majd néhány év múlva meg is szerveznek egyszerre négyet a város tizedei, kerületei szerint fiú és leány csoporttal külön-külön. Bizony elmúlt 40 év, mire megszervezték ezt a sajátos iskolatípust. Későbbiekben gazdasági ismétlőiskola lett a nevük. Leányoknak elsősorban háztartási ismereteket, a fiúknak pedig mezőgazdasági ismereteket oktattak a közismereti tárgyak mellett.

A 124. § kimondja, hogy a tanfelügyelőket a népoktatási ügyek intézésére az igazgató-tanítók közül kell kinevezni. Mezőkövesden először 1907 januárjában írnak arról, hogy a római katolikus felekezeti tanfelügyelő Schimmer József igazgató-tanító lett. A későbbi években tudunk református igazgató-tanítók tanfelügyelői kinevezéséről is, így például Mizser Lajos cserépfalui és Barsi Lajos sályi igazgató-tanítókról. E tekintetben is eltelt néhány évtized 1868 óta, mire valóban munkába állhattak a tanfelügyelők.

A népoktatási hatósághoz tartozott az iskolaszék intézménye is. Mint érdekességet említem meg, hogy még 1921-ben is arról vitatkoztak a testületben, illetve az újságban, hogy mi a feladata az iskolaszékeknek. A tantestület hivatkozott az Eötvös-féle elképzelésekre, mellyel ellenkező gyakorlatot láttak itt megvalósulni. Ellenőrizheti-e egy iskolaszéki tag a tanító oktatói-nevelői munkáját? Ez volt a nagy kérdés az igazgató-tanító és a tanítók között. Az iskolaszéki tagok közül egyesek a tanórákon is részt kívántak venni, s véleményyt is mondtak. Az újság három számában megjelent vita után megegyeztek, hogy maradjon az iskolaszék csak iskolafenntartó és a tanítókat kinevező testület.

Eötvös mindig nagy szeretettel írt a tanítók munkájáról. A Néptanítók Lapjában ezt írta 1868-ban: „a tapasztalás igazolni fogja a néptanítókba helyezett azon bizalmamat, melyek népoktatásunk gyors emelkedését buzgóságuktól várom”. Újságunk 1921. évi novemberi számában hivatkoznak Eötvös egyik írására, amely szerint: „A néptanító hivatott a nemes magot a csemeték közt elhinteni.” Hogy az oktatási reformtörekvések elérjék céljukat, Eötvös javasolta a Népnevelési Egyletek létrehozását. Ennek sok feladatot adna át a kultuszminisztérium: az iskolák helyzetének felmérését, a tankötelezettség végrehajtásának ellenőrzését, a tanítók fizetésének rendezését, új iskolák létesítésére javaslattevőként. Területünkön 1899-ben tudósít az újság a Tanítói Kör megalakulásáról. Aztán semmi hír nincs a munkájáról, csak azt közlik 1911-ben, hogy feloszlatták a Tanítók Szabad Egyesületét. De ebben a cikkben olvashatunk arról is, hogy a tanítók kevesellték a fizetésüket, javasolják az iskolák államosítását. Hogy van-e kapcsolat a leírtak és a feloszlítás között, azt ma megállapítani nem lehet.

Eötvös József írói és művelődéspolitikusi nagyságát területünkön is számos utca és tér elnevezése örökíti meg. A Pedagógus Szakszervezet alapította a mozgalmi munkát kiválóan végzők részére az Eötvös József Emlékérem különböző fokozatait, ezeknek területünkön is több kitüntettje van. A szakszervezeti közösségek elismerését szolgálja az Eötvös Emlékplakett, melynek büszke birtokosa a Pedagógus Nyugdíjas Klub.

Gárdonyi Géza

„Gárdonyi a tanítók tanítója volt.” (Móra László)

Ziegler-Gárdonyi Géza apja lakatosként, gépészként vándorolt szerte az országban. 5-6 éves volt a gyermek Géza, mikor Sályba kerültek. Éppen abba az uradalomba, melynek tulajdonosa az Eötvös család volt. Elemi iskoláit itt kezdte meg abban az iskolában, melyben most falutörténeti kiállítás látható. Ennek anyagát a falu híres szülötte, dr. Barsi Ernő rendezte, gyűjtötte, benne egy régi kis elemi iskolai terem is be van rendezve. Malyáta Ignác tanító úr tanította, akinek sírját a falu temetőjében ma is gondozzák a sályiak. Ott van eltemetve egy Ziegler gyerek is. Ennek az iskolának a falán igen kedves szövegű emléktábla örököltette meg a gyermek Gárdonyi néhány iskolás évét, híres íróvá fejlődését.

Gárdonyi Géza

Ebben tanulta a betűvetést
és itt fejlesztette lelki gyökereit
GÁRDONYI GÉZA
az Egri csillagok koszorús költője
az 1870/71 – 1872/73-as tanévben Malyáta
Ignác Tanítómester iskolájában.
Második bölcsőd volt e kis ház
Harmadik pedig az egri vár
S Bebek tornyáról Bükk-aljára sűt
A glóriás fényű napsugár.
1926

Utcanév és az általános iskola neve örökítette meg emlékét.

Gárdonyi a Dunántúlon, Agárdpusztán született 1864-ben, s Egerben hunyt el 59 évesen 1922-ben. „Úgy ment el, mint a paraszthőse, Kevi Pál. Egyszerűen és bölcsen.”⁵ Egerben végezte el a tanítóképzőt, szerzett tanítói oklevelet. Répássy János és Malyáta Ignác mint pedagógus személyiség Gárdonyin keresztül vált híressé. Nyugodtan leírhatom, hogy nagyon sok egykori tanító hozzájuk hasonlóan dolgozott a néptanítók között. Az ő nevük egy lenne a sok között, de mivel Gárdonyi életében jelentős szerepet játszottak, így örökkévalóságot kaptak.

Répássy János paptanár Egerben volt Gárdonyi tanára. Később Alsóábrányban 20 évig volt plébános. Hernádnémetiben született 1844-ben. Főbb munkái, melyek jelentős részét Alsóábrányban írta: *Egyházi beszédeinek gyűjteménye*, *Bűnbánat szentsége*, *Iskola porából*, több iskolai tankönyv, számos vers. A kiválóan felkészült paptanárt talán túl kemény és szigorú pedagógiai magatartás jellemezte: Gárdonyit a tanítóképzőben irodalomból irgalmatlanul megbuktatta. Volt is Répássynak később némi lelkifurdalása, Gárdonyi azonban előregedett tanárát nagy tisztelettel támogatta írói munkáinak megjelentetésében, nyomorúságos helyzetének javításában. Az öreg Répássy is nagy tisztelettel nyilatkozott egykori diákjáról. Ezt üzenté Gárdonyi Gézának, mikor nem találta otthon: „Mondd meg fiam, itt járt az a szerencsétlen, aki őt megbuktatta magyarból. Életem legnagyobb gyalázata.”⁶ Gárdonyi temetésekor ezt írta: „Álmod legyen üdvös, régi jó diákom.” Répássy Jánosnak Bükkábrányban emléktáblát helyezek el:

⁵ Váth János: Gárdonyi Géza életrajza 1929. 24.

⁶ Gárdonyi József: Az élő Gárdonyi. A Répássy János című fejezetben.

Ezen a Plébánián buzgolkodott 1886-1906-ig
Foltin János régész utóda- a remete életű plébános és tudós író

RÉPÁSSY JÁNOS

Gárdonyi Géza egri irodalomprofesszora,
mint a nemzeti népoktatás bajnoka
(Itt egy lant rajza van)

„Szellemi kertjének ez volt sasfészke,
A muzsáit köszöntötte ablakán,
S dicsőségét zengik „Hárfahurjai,
Az ábrányi virágos kálvárián...”

Malyáta Ignác volt Sályban Gárdonyi első tanítója, aki előzőleg két éven át Bogácson segédtanítószkodott. A sályi ősi iskola falán levő tábla szerint az első három osztályban volt az ő tanítványa. 1921-ben a Mezőkövesd és Vidéke című lapnak az egri remetét felkereső tudósítója – Tóth Kálmán – ezt hallotta erről: „*Sályban három évig jártam iskolába... Ebben tanító Malyáta Ignác igen szerény, elhanyagolt körülmények között nemes, néptanítói szívvvel tanította tanítványait.*” Barsi Ernő azt írta róla: „A legnagyobb hatást az egyéniségéből sugárzó szeretet gyakorolta a kis tanítványaira. ... „a nemes szeretet virágzott ki tanítványaiban és ez teljesedett ki nagygyá tanítványa pedagógiai munkájában.” „Gyermekkori emlékeim” című könyvében Gárdonyi sokat ír a kis falusi iskoláról, amelyről az egykori osztálytársak Barsi Ernőnek így nyilatkoztak idős fejjel: „Olyan volt, mint egy falusi ház, csak épp faszindely fedte”. Gárdonyi írta, mondta: „Benne mindössze két pad volt. Egyik a fiúké, a másik a lányoké. Kabátos magam voltam”. Azt is írja, hogy „alacsony szoba, kis ablakok, földes terem”.

Különös melegséggel emlékezett meg *Az én falumban* Sályról. Itt tanulta a betűvetést, a visszaemlékezéseiben itt nyílik ki a lelke a legjobban a falusi élet iránt. Úgy látszik, ennek a kis falunak csendjében, egyszerű világában, virágos rétjein és apró, zsuppfedeles házai között volt igazán otthon. Ezt igazolja a következő sora is: „*Az iskolának az ablakai oly alacsonyak voltak, hogy az utcán hancúrozó kutyák bedugták rajta a fejüket.*” Hát nem idilli hangulat? Gárdonyi ebben a faluban találkozott először a magyar néppel. Számos regényalakja itt élt, róluk vett példát. Maga sorolta fel őket a már említett újságban;⁷ a *Falusi verebek*, a *Bor*, az *Annuska* című színdarabjai mellett Göre Gábor alakja is idesorolható. A *Gyermekkori emlékeim* és *Az én falum* számos története ide vezet vissza. A tudósítói kérdésére így mondta ezt: „Gyermekkori legkedvesebb emlékeim Sályból vannak, tehát nem fantázia”. Néhány osztálytársa nevét is emlegette, így pl. Krokos Lajosét, akit ké-

⁷ „Gárdonyi rólunk”. Mezőkövesd és Vidéke, 1921. 37-38-39. szám.

sőbb meg is keresett a faluban, írja Barsi Ernő.⁸ 1921-ben átutazott Mezőkövesden, s Tóth Kálmántól érdeklődött, hogy milyen a város kulturális, irodalmi élete, és azt üzent a kövesdieknek: *„Ne tegyenek mást, kövessék a helyes irányt, mert így jutunk a rendes kerékvágásba. Csak a magyar irodalmat pártolják!”* Hallott dr. Kémenes Antal főgimnáziumi tanár kutatásairól, melyet a titokzatos síremlék hieroglifáinak megfejtésén végzett.

Egy év múlva Gárdonyi nekrológiát olvashatjuk újságunkban:⁹ „Gárdonyi Géza irodalmunk már klasszikus alakja visszaadta nemes lelkét a Mindenhatónak! ... Nevén és a kereszten kívül csak e három szó fog állni: Csak a teste! ... Örökké élni fog közöttünk remekműveiben, melyek a magyar nemzeti irodalomnak legnemesebb gyöngyei.” S valóban Gárdonyinak csak a teste halt meg. Remekműveiből annyi élet ragyog ki, hogy nemcsak halála után, de a messze jövőben is világít azok számára, akiknek szavát meg tudja illetni az igazi érzés – írta ezt Benedek Vince 1936-ban. A jövőbe látott!

Van még egy Kövesddel, a matyósággal kapcsolatos emlékünks. 1896-ban volt a millenniumi megemlékezés, melynek fényében ragyogott az ország. Elkészült a Feszty-körkép a honfoglalásról. Utána javasolta Gárdonyi Fesztyéknek 1896. augusztus 27-én, hogy rendezzenek egy élőképet a Hadúr áldozatának emlékére. Ezen felvonulnának a kunok, csikósok, székelyek, matyók stb. a színpompás népviseletükben. Honnan ismerte a matyó népművészetet, népviseletet? Bizonyára a Millenniumi Kiállításán megjelent nagyszámú matyó ember láttán. Sajnos, ez nem valósult eztán meg. Erről írt fia „Az élő Gárdonyi” című könyvének a „Táltosok a Vérmezőn” című fejezetében. 25 év telt el azután, ekkor kereste fel a Xenophon álnéven publikáló Tóth Kálmán és készítette vele az interjút.

1923-ban ismét megjelent Gárdonyi szellemisége Mezőnagymihályon. Augusztus 23-án a Gárdonyi Géza Emlékbizottság összejövetelt rendezett e kis faluban a tanítógyűlés és a kultúrest keretében. Délborsodi tanítókat hívtak össze, Mezőkövesdről is többen elmentek oda. Ebben a Tanítóegyesület igen aktív mozgósító volt. A Gárdonyi Géza Emlékbizottság elnöke a névadójuk szellemiségének megfelelően nagy tisztelettel beszélt a magyar tanítóságról, Gárdonyi nagyságáról. A Gárdonyi Géza Emlékbizottság átalakult később Gárdonyi Géza Társasággá.

⁸ Matyóföld, 1976-78. 74-79.

⁹ Mezőkövesd és Vidéke, 1922. okt. 30.

Gárdonyi Géának a XIX. század végén és a XX. század első két évtizedében Mezőkövesden tanító Schimmer József igazgató-tanító osztálytársa és barátja volt. Erről fia – Schimmer László – szólt a visszaemlékezésében.¹⁰ A nála levő Gárdonyi-leveleket, melyeket édesapjának a hagyatékából örökölt meg, már átadta a Gárdonyi Géza Emlékház dokumentumtárának. Emlékezete szerint mintegy 60 eredeti Gárdonyi-levelelről van szó. Csak feltételezem, fiának közlése szerint, hogy elég sok iskolai élettel kapcsolatos információ is volt ezekben a levelekben. Bizonyára ezeket is felhasználta az iskolás gyermekekről szóló írásaiban. A két jó barát egy év különbséggel távozott az élők világából. (Schimmer 1921, Gárdonyi 1922). Schimmer József hosszú évekig volt tudósítója és vezércikkírója a Mezőkövesd és Vidéke c. újságnak, így a barátságot e közös tulajdonságuk csak elmélyíthette.

A sályi emlékei segítették Gárdonyi Gézát a novelláiban leírt természeti képek hű visszaadásában. Ezzel a növényekről, állatokról szóló írásai nemcsak jó megfigyelőképeségét igazolják, hanem természetrajzi tudását is. Végül meg kell említeni Gárdonyi Géza zenei tehetségét. Erre utal Barsi Ernő, aki *Muzsikáló Gárdonyi* címmel írt igen fejlett zenei képességeiről. Szólt arról is, hogy Gárdonyi írta és zenésítette meg a *Fel nagy öröme* című híres karácsonyi népéneket. Ezt erősítette meg a Mezőkövesdi Királyi Katolikus Szent László Gimnáziumban az 1930-as években tanító dr. Sándor István tanár, neves néprajzkutató:¹¹ „Balázs Ferencnek az 1890-es évektől működő mezőkövesdi nyomdája számos vallásos ponyvafüzetet adott ki, így a kömlői Szécsi Ignáctól, a jászladányi Orosz Istvántól. Ponyvára került kiadásban Gárdonyi általánosan ismert karácsonyi éneke is: «Fel nagy öröme, ma született» már az 1900-as években.”¹²

¹⁰ Iskolatörténeti Gyűjtemény hangtára.

¹¹ Ethnographia, 1993.

¹² További felhasznált irodalom: *Gárdonyi Géza*: Lámpás. Kisregény. - Kiss Gyula, Matyóföld 1959. 96. - *Dr. Barsi Ernő*: Sályi monográfiája. 1972. 22-23. - *Kápolnai Iván – Szlovák Sándor*: Országgyűlési képviselőválasztások és képviselők a mezőkövesdi térségben. 1991. 17-18. - *Hajdu Imre*: Irodalmi barangolások. 1991. 46., 132., 15. - Megyei pedagógiai körkép. Veszprém Megyei Pedagógiai Intézet, 1997. 37. - *Barsi Ernő*: A sályi iskola hatása Gárdonyi Gézára (kézirat). - *Barsi Ernő*: Eötvös József sályi évei. 1991. - *Benedek Vince*: Szemközt a „nagy magyar álmodozóval” az egri otthonában. Kézirat, 1938. - Köszönöm az anyaggyűjtéshez nyújtott segítséget: Acs László iskolaigazgatónak (Gelej), dr. Benke György ny. lelkesnek (Bogács), Gordos Attila lelkesnek (Egerlővő), Kiss Lászlónak, a Kistérségi Társulás vezetőjének (Mezőkövesd), Dudás László ny. polgármesternak (Bükkábrány), a Mezőkövesdi Városi Könyvtár dolgozóinak, Tóth Béla ny. iskolaigazgatónak (Mezőnagymihály), dr. Barsi Emő ny. főiskolai tanárnak (Győr-Sály), Simonyi Ágnesnek, az Iskolatörténeti Gyűjtemény vezetőjének.

SZABÓ IRMA

Karácsony Sándor, a gondolkodó ember

„Valami nem ugorhat ki a semmiből előkészítés vagy előkészület nélkül.”

Karácsony Sándor hatalmas életművet hagyott hátra, melynek jórészt már kritikai feldolgozásnak vetették alá.¹ Lendvai Ferenc Karácsony és tanítványai felszabadulás utáni politikai szerepét, filozófiai rendszerét értékelte.² Kontra György a pedagógiai alapvetését,³ Vekerdí László a tudománytörténeti jelentőségét rajzolta meg.⁴ Lányi Gusztáv többek között szabadművelődési korszaka, fejlődés-lélektani, szociálpszichológiai gondolatai objektív kritikáját készítette el,⁵ Fabriczius-Kovács Ferenc általános nyelvelméleti, szemiotikai és kommunikációelméleti újító gondolatait értékelte,⁶ Boros Dezső nevelési rendszerét – Durkó Mátyás szerint Karácsony fő értékvonalat – vette kritikai bonckés alá,⁷ Durkó Mátyás pedig a művelődéstörténeti, felnőttnevelési és szabadművelődési koncepciójáról értekezett.⁸

Ki volt valójában Karácsony Sándor? Pedagógus volt, akitől kulturális igényességgel lehetett tanulni, olyan pedagógus, aki pedagógiai rendszerét filozófiai alapokon fejtette ki. Rendszere jól tagolt, egyszerre filozofikus építmény és pragmatikus program, amely *„rendezi a világot körülöttünk, azaz megmutatja helyzetünket és helyünket a világban, és fel-*

¹ Az írás a Magyar Comenius Társaság 2007. november 16-án Sárospatakon megtartott tudományos felolvasó ülésére készült. A szerző, Szabó Irma PhD., az Oktatási és Kulturális Minisztérium Közművelődési Főosztályának osztályvezetője. E-mail: irma.szabo@okm.gov.hu

² Lendvai, 1981.

³ Kontra, 1981.

⁴ Vekerdí, 1981.

⁵ Lányi, 1984.

⁶ Fabriczius, 1980.

⁷ Boros, 1990.

⁸ Durkó, 1997.

adatunkat, amelyek reánk várnak."⁹ A magyar neveléstörténet és a tudományos gondolkodás klasszikus alakja ő, aki több tudomány terén nemcsak kora színvonalán állt, de többször még nemzetközileg is megelőzte azt, így több neveléstudományhoz kapcsolódó rokontudomány – mint a szemiotika, kommunikációelmélet, szociálpszichológia – terén e tudományterületek megindítója, első kidolgozója lett. „Ő neveléstörténetünk első alakja, aki egységes embernevelési rendszerébe szervesen beépítette a felnőttnevelést és az iskolán kívüli és utáni szabadművelődést, sőt ezeknek a gyermekneveléstől eltérő specifikumai elméleti kidolgozásában is jelentős eredményeket ért el.”¹⁰

„Karácsony Sándor *filozófiája, pedagógiája milliogyökerű*”.¹¹ Hova nyúlnak ezek a gyökerek? Karácsony Sándor már fiatalkorától kezdve eredetiben tanulmányozta Marx műveit és azokat a maga nézőpontjából méltányolta is. Több helyen leírja, hogy Marx történelemfilozófiáját éppúgy az egyetemes európai filozófia áramlatainak egyikeként ismeri el, mint Platón, Kant, Hegel vagy több gondolkodó művét. Filozófusi indíttatását még gimnáziumi tanuló korában kapta Debrecenben, legkorábban nyelvi, nyelvészeti és nyelvfilozófiai vonatkozásban Kulcsár Endrétől. Később a VII. és VIII. osztályban találkozott ismét a filozófiával – „bölcselet-előtan”-nal. Sinka Sándor volt a tanára, aki dr. Öreg Jánosnak Herbert Spencer első magyar fordítójának korábbi tanítványaként „kiváló philosophusoktól” származó szemelvényeket olvasott fel és olvastatott. Dankó Imre összegzése alapján tudjuk, hogy Karácsony „mint a filozófia iránt érdeklődő, a filozófiát a gondolkodással azonosító, a fogalmakat *saját gondolkodásával tisztázni, és szabotossá tenni szándékozó* fiatalember került a budapesti egyetemre.”¹²

Hasonlóképpen magával vitte az egyetemre a többé-kevésbé megszilárdult, sok részletében tudatos vallásosságát is, mely pályáját mindvégig meghatározó szilárd világnézeté formálta. Meghatározta tudományos tevékenységét és pedagógiai munkásságát anélkül, hogy a tudományt valaha is összetévesztette volna a hittel.

Karácsony Sándor vendéghallgatóként megfordult Genfben, Münchenben, Grazban és Bécsben. Ismerte Le Bon tömeglélektanát, megismerkedett Wilhelm Wundt néplelélektanával, s hatással volt rá Paul Hermann nép-

⁹ Lányi, 1985.

¹⁰ Durkó, 1998.

¹¹ Boros i.m. 24.

¹² Dankó, 1990.

lélektana is. Hallgatója volt Wundt tanítványának Streibergnek, akinek előadására félévig járt. Hálás volt Charles Ballynek, hogy megismertette Ferdinánd de Saussure nyelvészeti tanaival és a modern stilisztikával. „Társadalomszemlélete pszichológiai alapú: Wilhelm Wundt *Völkerspsychologie*-jének (Gombocz Zoltán fordította társas-lélektannak magyarra) nyelv-elméletén alapul. Történelemszemlélete abból indul ki, hogy a XVII. században törés történt a magyar fejlődésben. Pedagógiai nézeteit svájci pedagógusoktól vette. Mindehhez hozzájárul Karácsony *rendkívül intuitív és szubjektív szelleme*. Világnézeti alapja az ún. „magyar világnézet”.¹³ Hanák Tibor a szellemtörténeti irány „vitalizmusba átcsőző hajtás”-ának nevezte.¹⁴ A pedagógiai lexikon mint idealistát említi, akinek filozófiáját a kibontakozó egzisztencializmus hatása árnyalja, s eszméinek népies ihletettsége teszi egyénivé. „Nem volt marxista – írja Kontra György –, mint ahogy platonista, kantianus vagy hegelianus sem volt, de mint sokszor hangzott, ez is benne volt kultúrájában, mint annyi más irányzat”.¹⁵

Nem véletlenül nem sorolják be Karácsony Sándort egyértelműen egy-fajta irányzathoz sem, nem nevezték – mint másokkal gyakran szokás volt megtenni – egy filozófus, egy pedagógus vagy egy író követőjének sem. *Gondolkodó ember volt, akinek minden megnyilvánulása új, egyéni és saját, a tudomány eddigi eredményeire építve és továbbgondolva mindazt a hatalmas ismeretet, amellyel rendelkezett.* Saját értékelmétét a *Magyarok kincsében* fogalmazta meg.¹⁶

Karácsony Sándor egyetemi hallgatóként majd tanári pályafutása során nem kerülhette ki a század első felében fénykorát élő értékelmélet és az ehhez kapcsolódó világnézet elméleti és gyakorlati kérdéseit. A neveléstudomány alapkérdései között egyaránt szerepelt az axiológia és a világnézet.

Az axiológiát filozófiai kategóriává a német Lotze tette – számos olyan rendkívüli gondolkodó után, mint Plátón, Ricardo, Marx. Nagy hatással voltak fejlődésére a Husserl-i fenomenológia, majd Scheler, aki az érték alapján forradalmasította az etikát. Magyar nyelven Medveczky Frigyes írt axiológiát először (1889), majd Böhm Károly. Karácsonyra ezek olyannyira hatással voltak, hogy a való és a kellő világ hasonlóképpen

¹³ Bóka, 1949.

¹⁴ Hanák, 1993.

¹⁵ Kontra, 1995.

¹⁶ Karácsony, 1944a.

pen helyezkedik el értékrendszerükben. Az axiológiát a korabeli filozófia olyan diszciplinának tartotta, amely összekapcsolja a három értéktudományt: a logikát, az etikát és az esztétikát. Karácsony egy lépéssel továbbment, mert a fenti tudományokkal *a pedagógiát is integrálta*, s mindezt egy Mikszáth-tanulmány alapján.¹⁷

A polgári filozófiák különböző típusokba sorolták be az értékeket. Abban az időben népszerű tipológiák voltak Kierkegaard, Nietzsche típusai. Magyarországon a pszichologista, szellemtörténeti hatások rendszerei közül a Prohászka Lajosét és a Karácsony Sándorét emeli ki Boros Dezső.¹⁸ Karácsony Sándor rendszere Sprangerére emlékeztet: jogi, technikai, művészi, erotikus, tudományos, társadalmi, világnézeti és vallásos értékközpontról beszélt. Spranger típusai: teoretikus, ekonomikus, esztétikus, szociális, hatalmi és vallási. Karácsony értékrendszerében a felmerülő kérdésekre azért *tudott eredeti választ adni*, mert sok irányból közelítette meg azokat (nyelvészet, irodalom, történelem, néprajz, lélektan, pedagógia, zene, filozófia). *Több hatás szintetizálódott elméletében, átalakította azokat rendszer-alkotó elemekké, sajátosan Karácsony-féle rendszerre.* Az ő rendszerében *minden társaslélektani viszonyulásokon alapszik*, s más szociálpszichológiától *nemzeti jellegében különbözik*, ugyanis magyar életközösségben vizsgálta a társaslélektani jelenségeket általában a magyar nyelvből és az irodalomból kiindulva. Az okára megadja a magyarázatot a *Cinikus Mikszáth* Bevezetőjében is: „magyar filozófia is volt és van, hogynem. Csak éppen hogy nem a magyar tudomány területén van a lelőhelye, hanem a magyar klasszikus költészet egyes remekeiben. Két oka van ennek. Az egyik az, hogy tudományos téren eddig nem leltünk úgy magunkra, mint irodalmi életünk során.”¹⁹

Karácsony Sándor pedagógiaileg és pszichológiaileg igen művelt ember volt, korának egyik legmesszebbre látó embere. Műveiben az elméletet a gyakorlatban is megkísérelte alkalmazni. A magyar nyelv tanáraként keresni kezdte az anyanyelvi oktatásban, nevelésben is a kibontakozás útját. „Karácsony élő példája annak, hogy a tudomány fejlődésében haladás akkor következik be, amikor egy széles látókörű tudós megérzi a körülményekben a bekapcsolódás lehetőségeit, összegyűltek azok az erők, s együttesen koncentrálnak a tudomány előrehaladásának érdekében, mert

¹⁷ Karácsony, 1944/b.

¹⁸ Boros i. m. 3.

¹⁹ Karácsony, i. m. 97.

a megoldásnak az útjai azon a területen koncentrálódnak, s mindenki megkísérli, hogy részt vegyen a problémák megoldásában.”²⁰

Múlt századunk fordulóján a nyelvtudomány volt az, amely maga köré vont a tudósokat, s minden filozófus a nyelvtudomány vizsgálatával kezdte tudományos munkáját. A „másik ember” – ami egyébként a nyelvtudomány fejlődésében az elmúlt 60 évben jelentős szerepet játszott, s hozzá a pedagógia vitte el Karácsonyt – kulcs volt pedagógiájában, filozófiai és értékrendszerében a gyermeklélektanban. Ezt viszi tovább a relációelméletben; a kommunikációelmélet és a kibernetika is megjelenik töprengései között. „Ha az értelemre is akarok hatni nevelőleg, akkor a nevelésnek nyelvinek is kell lennie, mert a társas lélek értelmi funkció-ja egy jelrendszerben mozog, két ember munkája, s ezt nevezzük nyelvnek. A nyelvi nevelő ráhatás nem is lehet más, mint funkcionális, a nevelő és növendék beszélése formájában. Az élő nyelv, miközben él, hat, ha a beszélő két ember munkaközösségében az erő nem egyforma megosztású, termékszerűleg hat nevelően az erősebb felől a gyöngébb felé.”²¹

A *nyelvtudomány* problémáin való gondolkodása közben Gombocz Zoltán vezette el Wundt pszichológiájához, aki alaptételként fogalmazta meg, hogy az ember társ nélkül elképzelhetetlen. Innen indulva dolgozta ki Karácsony Sándor társaslélektani rendszerét. Wundt nyomában hangsúlyozta, hogy az emberek közötti kapcsolatoknak az eszköze a nyelv, mely jelek összessége, s mint ilyen jelentést hordoz. A jel és a jelentés elszakíthatatlan egymástól, s mind a kettő a nyelv pszichológiai állagához tartozik. Ebből az következik, hogy a nyelvtudomány nem hagyhatja figyelmen kívül a lélektani szempontokat. „Nyelvi tartalommal sem lehet nevelni. A nyelv is csak mint forma, mint erő, mint erőhatás nevel. Azt jelenti ez, hogy a társas lélek értelmi vonatkozásában csak abban az esetben nevelődhetik, ha a nevelő és a növendék társas érintkezésében a nyelv, mint élő nyelv támad. A nevelő és a növendék beszélnek. Ez a tényleg beszélt nyelv, ez nevel. Az, amit beszélnek, csak azzal hat nevelőleg, hogy beszélnek. A növendék nyelvi nevelése akkor kezdődött meg és ment végbe, és csak akkor tekinthető befejezettnek, ha egyéni képzet- és gondolatvilága kifelé hatni tud a másik emberre, befelé pedig képes állandóan gyarapodni a másik embertől nyert képzetekkel és gondolatokkal. A nyelv az a jelrend-

²⁰ Boros i. m. 4.

²¹ Karácsony, 1938.

szer, amely ezt a kölcsönhatást közvetíti.”²² Wundt, a pszichológus és Soussure, a nyelvész ismerték fel, hogy a nyelvi folyamatok lélektanához az individuális szemléletű lélektanon túl szükség van szociális szemléletű és metodológiájú lélektanra. Ezt hazánkban egyedül Gombocz Zoltán vallotta magáénak, s Karácsony volt egyedüli követője, ha nem is nyelvi, de pedagógiai vonatkozásban. Egyetértettek abban, hogy szükség van társaslélektani kutatásokra. Kiépített nálunk egy sajátos társaslélektani rendszert, amelyben következetesen alkalmazta annak szemléletét és módszerét. Később Karácsony Sándor is elismerte, hogy Wundt felett eljárt az idő, a forrás mégis csak ő volt.

Karácsony Sándor tehát egy világfolyamatba kapcsolódott be, sőt továbbvitte a gondolatot. Megfogalmazta, hogy a pedagógiának tétje van. Ugyanis, ha nem sikerül kontaktust teremteni a tanítványainkkal, nincs pedagógiai kommunikáció. Én vagyok, a veled való viszonyban. Levésem lényege: a viszony – összegezhettük az alaptézist.

Karácsony pedagógiai rendszerének magva a *fejlődéslélektan*. Nincs olyan munkája, amelyben valamilyen formában ne említene ezt. Első magyar művelői közé tartozik a szociálpszichológiának. A lélektan számára a pedagógia segéd-tudománya volt, a maga társaslélektanát éppen a pedagógia miatt az általános lélektanval való harcban munkálta ki.

A Karácsony-féle fejlődési szakaszok eltérnek nemcsak a mai, de az akkortájban elfogadott felosztásoktól is. Karácsony Sándor Comeniusra, Rousseau-ra hivatkozik, de akár a görögökre is utalhatna. Rendszerébe a kezdettől fogva beleépítette a másik embert, s azt vizsgálta, hogy egyes életkorokban miként lehet úgy alakítani a nevelő és a növendék viszonyát, hogy hatással legyen a növendék fejlődésére. Karácsony azt is tudta, hogy a gyerek fejlődési szakaszai nem merevek, nem évhez, hónaphoz, naphoz kötődnek; hogy van kisgyermekkor, van nőgyermekkor, serdülő kor, van ifjúkor – mindegyik a maga sajátosságaival. S mindegyik korszakhoz más és más társat igényel a gyerek. „... együtt játszom a kisgyerekekkel, apja-anya tudok lenni a játékközösségben. Együtt dolgozom, együtt gyűjtök a nőv gyermekcsapattal, testvére, vezetője vagyok neki a munka közösségében. Együtt élem a törvényt a serdülők rendjében, mert tudom, hogy fogadalomközösségünkben óhatatlanul ideáljává kellennem. Végül együtt értékelem át vele a világot, ha adolezskál, mert én vagyok a barátja világ-

²² Karácsony 1938. XIV. p.

nézeti közösségünkben s befejezésképpen, ha megnő, vele együtt hiszek a problémává vált törvény új megfogalmazású érvényében, a reformban, mert ez az igazi nevelő, igazi viszonyulása az igazi növendékhez. Ez a mester és tanítvány életközössége: a társadalmi tett, a beavatkozás, a holnap felfedezése, manifesztálás és beiktatása a létezés örök ritmusának emberi jogán.”²³ Ez az új nevelés, a gyerek testi és lelki fejlődése törvényeinek tiszteletben tartása Comenius, Pestalozzi, Gröbel és Rousseau gyerek-tanulmányaiban gyökeredzik.

A társaslélektani alapra épített pedagógia lényegében *több tudomány integrálódásából született*. Allport szerint²⁴ gyakorlati és humanitárius okok játszottak jelentős szerepet fejlődésében, Karácsony Sándor munkássága pedig arról győz meg bennünket, hogy a pedagógia gyakorlati igényei működtek közre születésében. Karácsony azt mondja, hogy az ember tudatos életet él, s ehhez hozzátartozik, hogy az ember mindig másvalakihez képest viselkedik, beszél, cselekszik, szolgál, érzi jól magát. „... a nyelv, a művészet, a társadalom, a jog és a vallás csupa olyan vonatkozás, amely kettőnkön áll, az egyik és a másik emberen”.²⁵

A *szociálpszichológia* öndefiníciója Allport gondolata szerint „egyének gondolkodását, érzéseit és viselkedéseit miképpen befolyásolja mások tényleges, képzelt vagy mögöttes jelenléte”.²⁶ Karácsony Sándor vélekedése a következő: „Az egyéni lélek életérzése, érzelme, akarata funkcionálisan más volna, ha csupán egyedülálló lényként élne a világon. Lennének érzések, érzelmek, gondolatok, szándékok, ha nem élne az emberrel egy közösségben a másik ember. Éhségérzete volna akkor is, tulajdonérzete nem volna. Öröme, érzete volna, művelése nem. Képzelettel volna, nyelve nem. Tervei, szándékai, cselekedetei nem irányulhatván másik emberre, társadalmi gesztói nem volna. Jog, művészet, nyelv, társadalom, vallás mind az egyéni lélek funkciói, de csupa olyan funkciója, amely a másik embertől függően, ahhoz viszonyulva, azzal együtt lehetséges...”²⁷ Részletes összehasonlításukkor – bővebb kifejtésére itt nincs mód – a hasonlóság mellett különbség is észrevehető, melynek oka a két gondolkodó társadalmi háttere, az eltérő szellemi légkör. Az Allport-i értelmezés empirikus, úgynevezett értékmentes, Kará-

²³ Karácsony 1942a.

²⁴ Allport, 1982.

²⁵ Karácsony 1942b.

²⁶ Lányi, i. m.

²⁷ Karácsony 1938b.

csony Sándoré *határozottan értékorientált filozófiai kategória*. Mead szociálpszichológiájában is benne van a másik ember kérdésköre,²⁸ mint általában minden szociálpszichológiával foglalkozónak. Szerinte is a másik ember a tükör, melyben egyre többet fedezek fel saját tetteim jelentéséből. Az amerikai Baldwin is ezeket a gondolatokat fogalmazza újjá, amikor megállapítja, hogy ha beszélni akarok valakivel, bele kell élnem magam abba a viselkedési módba, amelyet az én magatartásom kiválthat a másik emberből.

Karácsony Sándor a nemzetközi fejlődéslélektani tanításokat *végig következetesen alkalmazta és végigvitte* a személyiség fejlődésének egész folyamatán. *Felnőttnevelését szervesen beépítette egységes embernevelési rendszerébe*, s korát messze megelőzve kidolgozta annak gyermekneveléstől eltérő specifikumait, felismerte az egyén fejlődése megrekedésének lehetőségeit. „Felnőttnek lenni minőségi váltás, ugrásszerű fejlődés következménye. Hadd tegyem hozzá: a minőségi ember felnőtt ember. Ne haragudjanak meg érte a többiek, ha emberkort értek is, bizony csak nagykorúak”, írta a kéziratban maradt utolsó, a *Nagykorúak és felnőttek* című kötete előszavában.²⁹ Herbarttól indulva következetes építkezéssel jutott el a fentiek megfogalmazásáig. Annyira új volt következtetése, hogy csak a 70-es és 80-as években vetődött fel hangsúlyosan a fejlődésben megrekedt felnőttekkel való foglalkozás kérdésköre, jóllehet egy-másfél évtizeddel utána többen is tanulmányozták e problémakört. A felnőttkor pszichikus sajátosságait kutató Szewczuk 1958-ban, Ananjev 1968-ban megjelent műveiben olvashatunk gondolatokat a fejlődésben megrekedt felnőttekről, Pöggeler pedig 1957-ben, egy tanulmányában azt bontotta ki, hogy „miben rejlenek azonban a pedagógiai és andragógiai tevékenység közötti mélyenszántóbb különbségek”. Thomae *A szakaszos fejlődés problémái a felnőttkorban* című tanulmányában több kutatási eredményt vet össze, ismertetve néhány kidolgozott modellt.³⁰

Karácsony Sándor a *felnőttek neveléséről* hat közleményben fogalmazta meg gondolatait, s ezek folytatásban az Új Szántás folyóiratban jelentek meg 1947-48-ban. Az ő felnőttnevelési koncepcióját – mely szerves része egész pedagógiai elméletének – az 1945-48 közötti Magyarország sajátos helyzetének ismeretében érthetjük meg, ha tudjuk, hogy az a „népi-polgári

²⁸ Mérei Ferenc ismerteti a Valóság 1974. évi 4. számában.

²⁹ Durkó M. 1997.

³⁰ Thomae 1956.

demokrácia” korszaka. Ebből a kettősségből következik, hogy felnőttnevelési koncepciója népi nevelési és liberális jellegű.

„A felnőtt-nevelés nem merülhet ki ... abban, hogy első néhány lépésként tudatosítjuk benne, hogy huszadik századbeli ember létére polgárból proletárrá kell fejlődnie ... Sokszor a nevelőnek nem is az a dolga, hogy modern emberekké emelje a múlt korszakban visszamaradottakat, hanem két-három korszak mélyéből kell embereit felhoznia, ha a ma színvonalán szeretné tudni és látni őket.”³¹ A felnőttek gyakran emlegetett közömbösségét a kollektív életérzés megrendülésében látja, melynek fészke „idegrendszerükben, ösztönéletükben, tudattalanunk felderíthetetlen legeslegálján” van. Éppen ezért „sorrend kérdése” és „nem rangkérdés”, hogy a világnézeti nevelés a szabadművelődés leghangsúlyozottabb kérdése. Világnézet-nevelés azok számára „akik szédülő fejfel még nem ocsúdtak rá, hogy a szabadság nem jelszó, hanem valóság, s nekik van joguk, éppen nekik, akiknek eddig nem volt ...”³²

A nevelés pszichológiai előfeltételeinek meghatározása közben Karácsony Sándor nem is sejtette, hogy a pozitív gondolkodásra való buzdítással megelőzte napjainkban oly sokat hangoztatott szemléletet. „Nagyon fontos ... minden nevelőnek jókedvre derítenie és jó hangulatban tartania a tanítványait. Csak azt tanulja szívesen az ember, ami tetszik neki és azt is csak akkor, ha kedve van hozzá ... tessék neki a kultúra és kedve támadjon tudni ... azért is rendkívüli fontosságú, mert a közösség múltját köti össze a jövőjével, hiszen egyik a másiknak csak szerves folytatása lehet úgy, hogy haladás legyen, ne stagnálás vagy visszafejlődés.”³³

Újat hozott Karácsony Sándor azzal is, hogy a *nevelhetőség előfeltételeit a növendékeken túl a nevelőkre is kiterjesztette*. „Átadó képessége csak olyasvalakinek lehet, akinek van mit átadnia ... kultúrája, jelleme, jövőbe vetett hite, egyszerűen annak 'akitől telik'.” Ezzel összefüggésben vetődött fel az „illetékesség” kérdése is. „Az az ember illetékes valamire, aki azzal a valamivel megbirkózik és elbír.”³⁴ Azt is megfogalmazta, hogy mi szükséges a nevelő illetékességéhez: „ne mint ifjúsághoz viszonyuljanak, hanem vegyék őket felnőtt-ember-számba, és úgy érint-

³¹ Karácsony 1947a.

³² Karácsony 1947b.

³³ Karácsony 1947c.

³⁴ Karácsony 1947d.

kezzenek velük, mint felnőttek a felnőttekkel.”³⁵ A felnőttek társa kell, hogy legyünk a nevelés folyamatában, a mellérendelés, a másik ember autonómiájának elismerése a fontos, s annak elismerése, hogy „a nevelés lehetősége csak azokon a pontokon elképzelhető, ahol az egyik ember egyedül éppen olyan tehetetlen, mint a másik.”³⁶

Karácsony Sándor gondolkodó ember volt. Ennek igazolására munkásságának mindössze néhány területére tértem ki. Módszerét átvéve nem bíráltam, nem értékeltem, egyszerűen csak megállapítottam a tényeket. Karácsony Sándor minden gondolata és cselekedete a „másik” emberért volt. „Azért közlöm veletek mindazt, amit én látok, és ahogy a tudomány mai állása mellett, jelenlegi eszközeivel és módszereivel az emberiség legjobbjai látják. Hátha ti tovább juthatnátok, ha egy kicsike kis lépéssel is, s bebizonyíthatnátok, hogyan és miben tévedtünk mi” – mondta a szárszói konferencián.³⁷ Pedagógiai koncepciójának, világlátásának kialakításában minden általa hozzáférhető ismeret birtokában volt, s nem mond ellent ennek az a tény sem, hogy azt használt fel belőle, amit jónak látott. Ravasz László szerint tekintélyeket romboló alak volt (Boros Dezső által idézett művében), aki kész volt eddig elfogadott tudományos tételeknek nemet mondani. „... kénytelen voltam – mint annyiszor már megint másképpen látni a dolgokat, holott legjobbjaink emígy, egyébképpen látják.”³⁸ Ez a másfajta látásmód a magyar valóságban gyökeredzett „filozófiai-logikai fogalomköre olyan modern gondolkodás eszköztára, amely éppenséggel összhangban áll korunkkal, s alkalmas problémáinak föltárására és kifejezésére. Ez a magyarázata annak, hogy pedagógiai eszméinek alapja, melyet ő következetesen társaslélektannak nevez, friss, hatékony, folytatható gondolatrendszer.”³⁹

„Valami nem ugorhat ki a semmiből előkészítés vagy előkészület nélkül” – állapította meg egyszerűen Karácsony Sándor,⁴⁰ s e véleményével azonosulva kerestem a „valamit”, a forrásokat, a gyökeret, melyből táplálkozva életművét felépítette. Olyan kiváló tudósok, pedagógusok voltak segítségemre írásaikkal, mint Boros Dezső, Durkó Mátyás, Heltai

³⁵ Karácsony 1948.

³⁶ Karácsony 1985.

³⁷ Karácsony 1985.

³⁸ Karácsony 1944b.

³⁹ Heltai 1991.

⁴⁰ Karácsony 1947e.

Miklós, Kontra György, Lányi Gusztáv – és folytathatnám a sort. Amit tőlük tanultam adott alapot ahhoz, hogy részese lehetek a hatalmas szellemi öröksége ápolásának, egyebek mellett azzal, hogy Karácsony Sándor szülőfalujának, Földesnek az általános művelődési központja 1990-ben felvette nevét, és a jelen nemzedékének állandó emlékkiállításra teszi hozzáférhetővé a nagy pedagógus, a tudós gondolkodó könyvekbe, újság-cikkekbe rögzített tanításait.

IRODALOM:

- Allport* [1982]: A modern szociálpszichológia háttere
- Bóka László* [1949]: Népiesség és népnevelés. Szikra, Bp., 31. p
- Boros Dezső* [1990]: Kísérlet Karácsony Sándor pedagógiájának rendszerezésére. = Acta Pedagogica Debrecina 92. sz. Debrecen 1-94. p.
- Boros Dezső – Durkó Mátyás* [1988]: Karácsony Sándor felnőttnevelési koncepciója. = Magyar Pedagógia 2. sz. 222.
- Bretter* [1973]: Nyelv és erkölcs. Párbeszéd a jelennel. Bukarest. 315-316. p.
- Dankó Imre* [1991]: A pedagógia filozófiai alapvetése Karácsony Sándor munkásságában = Karácsony Sándor öröksége DAB. Debrecen 17. p.
- Durkó Mátyás* [1997]: Karácsony Sándor művelődéstörténeti, felnőttnevelési és szabadművelődési koncepciója. = Debreceni Szemle, 2. sz. 274-294. p.
- Durkó Mátyás* [1998]: Bevezetés a felnőttnevelési kutatások történetébe. = A magyar felnőttoktatás története konferencia dokumentumai. Bp., 72-79. 75. p.
- Fabricsius-Kovács Ferenc* [1967]: Jelentés és másik ember. = Kortárs. 8. sz. 1273-1284. p.
- Frege* [1980]: Logika, szemantika, matematika. Gondolat, Bp.
- Hanák Tibor* [1993]: Elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében. Göncöl Kiadó, Bp.
- Heltai Miklós* [1991]: Aktuális örökségünk, Karácsony Sándor pedagógiája. = Karácsony Sándor öröksége. DAB. Debrecen. 160. p.
- Karácsony Sándor* [1938a]: Magyar nyelvtan társaslélektani alapon. XVI. l.
- Karácsony Sándor* [1938b]: XII-XIII. l.
- Karácsony Sándor* [1942a]: Ocsúdó magyarság. Bp. Exodus 542. p.
- Karácsony Sándor* [1942b]: A másik ember - A másik ember felé. Debrecen Exodus, 3-22.
- Karácsony Sándor* [1944a]: Magyarok kincse. Bp. Exodus
- Karácsony Sándor* [1944b]: A cinikus Mikszáth. Bp. Exodus. 111. p.
- Karácsony Sándor* [1947a]: Felnőttek nevelése. = Új Szántás.
- Karácsony Sándor* [1947b]: A magyar béke. Bp. Exodus 47. p.
- Karácsony Sándor* [1985]: Magyar nevelés. = Confessio 3. sz. 17. p.
- Kontra György* [1986]: A neveléstudomány társaslélektani alapjai. = Magyar Tudomány. 86-91. p.
- Kontra György* [1995]: Karácsony Sándor. Magyar Pedagógusok sorozat, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Bp. 67. p.
- Lányi Gusztáv* [1984]: Karácsony Sándor és a szabadművelődés. = Valóság. 4. sz. 53-68.
- Lányi Gusztáv* [1985]: Egy társaslélektani „nemzetkarakterológiáról”. = Világosság, 12. sz.

- Lendvai L. Ferenc* [1981]: Új Szántás. Karácsony Sándor és köre a felszabadulás utáni politikai életben. = Társadalmi Szemle. VII. 66-73.
- Mead* [1973]: A pszichikum és a társadalom. Gondolat. Bp.
- Pöggeler* [1957]: Az ifjúság és felnőttképzés főbb különbségei. = Durkó Mátyás (szerk.): A felnőttnevelés és népművelés pszichológiai és andragógiai kérdései. Szöveggyűjtemény külföldi szakirodalomból. Tankönyvkiadó, Bp. 25-29. p.
- Saussure* [1976]: Bevezetés az általános nyelvészetbe. Gondolat. Bp.
- Schaft* [1968]: Bevezetés a szemantikába. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Szewczuk* [1958]: A felnőttek fejlődésének lehetőségei és a felnőttkori pszichikus sajátosságok. = Durkó Mátyás(szerk.): A felnőttnevelés és népművelés pszichológiai és andragógiai kérdései. Szöveggyűjtemény külföldi szakirodalomból. Tankönyvkiadó Bp. 71-82. p.
- Thomae* (Erlanger) [1957]: A szakaszos fejlődés problémái a felnőttkorban. = Durkó Mátyás (szerk.): A felnőttnevelés és népművelés pszichológiai és andragógiai kérdései. Szöveggyűjtemény külföldi szakirodalomból. Tankönyv-kiadó. Bp. 45-52. p.
- Vekerdi László* [1981]: Az absztrakt filozófia és a nyelv. = Általános Nyelvészeti Tanulmányok XII. Bp. Akadémiai Kiadó.
- Werner* (Heisenburg) [1967]: Válogatott tanulmányok. Gondolat, Bp.
- Wesely Ödön* [1925]: Nagy pedagógusok. II. k. 86-87. p.

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

A művészeti felsőoktatás szervezeti átalakulása Fejlődéstörténeti vázlat

1. Az intézményalapítások kora (1863-1880)

A ma működő művészeti egyetemek jogelődjének megalapításához kedvező politikai környezet kellett. Bár korábban több ízben is kísérleteztek állandó művészeti iskolák létrehozásával, nem véletlen, hogy csak a konszolidáció kezdeteit jelentő 1860/61. évi országgyűlés s még inkább a kiegyezés után indult meg e folyamat. Elsőként a színészképzés kapott iskolát. Az 1863. május 10-én kelt királyi leirat a Nemzeti Színház utánpótlásának nevelése érdekében létrehozta az *Országos Színészeti Tanodát*, amely azonban ténylegesen csak 1865. január 2-án nyílt meg. A képzés drámai és operai osztállyal indult.

Az országgyűlésben először az 1872. évi költségvetés tárgyalásakor került napirendre az Országos Zene- és Énekakadémia létrehozása, ám az indítványt akkor elvetették. Az *Országos Magyar Királyi Zeneakadémia*, négyéves képzési idővel, csak 1875. november 14-én nyílhatott meg. A vallás- és közoktatásügyi miniszter alapította az intézményt, miután az országgyűlés a költségvetési vitában megszavazta a pénzügyi fedezetet. A képzőművészek oktatása 1871 októberében a miniszteri rendelettel 1871. május 6-án felállított *Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezdében* indult meg. A „művészeti iparosok” számára 1885-ig esti tanfolyamok is léteztek. Az 1877/78-as tanévben megindult a rajztanárképző. Az iparművészképzés nem önálló keretek között indult meg. 1880. november 14-én avatták fel a Mintarajztanoda és Rajztanárképezdén belül a *Magyar Királyi Iparművészeti Tanodát*, amely egyetlen egysegből, a Műfargaráztati Tanműhelyből állt.

2. Az intézményi integrációk kora (1880-1896)

A Mintarajztanoda és Rajztanárképzőben 1887-től már négy szakon lehetett képesítést szerezni: rajztanári, iparos tanonciskolai, rajztanítói és rajztanítónői szakokon. Minthogy az akadémia csak alapképzést nyújtott, a tanodán belül utóbb mesteriskolák létesültek. Az I. számú Festészeti Mesteriskola 1882-ben, a II. számú 1897-ben, a Szobrászati Mesteriskola ugyancsak 1897-ben nyílt meg. Ez az év egyébként is fordulópontot jelentett, mert szervezetileg teljesen különválasztották a rajztanárképzést a művészképzéstől. Az 1885-ben alapított Női Festőiskola 1891-97 között szintén a Mintarajztanoda egységeként működött.

Az Iparművészeti Tanodában 1883-85 között újabb öt szakosztály létesült. Az 1888/89-es tanévtől a végzett növendékek rajztanítói vizsga letételére jelentkezhetek. A Tanoda végül 1896-ban szervezetileg önállósult, *Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola* néven.

1887. július 1-jével a kormányzat integrációs lépésre szánta el magát: az (1885-ben felvett nevén) Országos Színész Iskola és a Zeneakadémia összevonásával *Országos Magyar Királyi Zene- és Színművészeti Akadémia* létesült. Ezáltal a színészképzés is felsőfokúvá vált. Az együttműködés nem volt előzmény nélküli, hiszen egy miniszteri rendelet már az 1884/85-ös tanévtől előfeltételévé tette a Színészeti Tanoda operai osztályának a zeneakadémiai magánének szak harmadik évfolyamának elvégzését. A szimbiózis hat éven át létezett. Eközben 1888-tól zeneakadémiai előkészítő osztályok indultak, majd 1891-ben a zongora szakon megindult a tanárképzés is, gyakorló iskolai tanfolyamokkal együtt. 1893-ban aztán ismét önállósult a két iskola. Az *Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémia* felsőfokú intézményként működött tovább. A Zeneakadémia visszakapta az egyesülés előtti nevét.

3. A szervezeti kibontakozás (1893-1919)

A Zeneakadémián az 1905-ben vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelettel jóváhagyott, majd 1909-ben átdolgozott Szervezeti és Szolgálati Szabályzat öt tanfolyamot sorolt fel (gyakorló iskolai, előkészítő, akadémiai, művészképző, tanárképző), s bevezette a magánvizsgázási lehetőséget az akadémián kívül felkészültek számára. A kormányzat az intézmény főiskolai jellegét külsőleg is elismerte azzal, hogy 1919. január 1-jei hatállyal feljogosította az *Országos Magyar Zeneművészeti Főiskola* elnevezés viselésére.

1908-ban a Mintarajztanoda és Rajztanárképezdéhez hozzácsatolták a korábban említett mesteriskolákat és a Női Festőiskolát, s az intézmény új neve *Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola* lett. Az összevonás azonban egyelőre csupán formai jellegű maradt, hiszen a Női Festőiskolából és a mesteriskolákból alakított Szépművészeti Akadémia továbbra is külön működött a Rajztanárképzőtől.

Az Iparművészeti Iskolában a tanulmányi időt 1904-től két éves előkészítő és három éves szakképzésre emelték, ez 1911-től három éves közép- és két éves felsőfokú szakképzéssé változott.

A Tanácsköztársaság alatt a Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. június 11-én Színművészeti Főiskola felállítását határozta el. A jogszabály szerint az intézmény 1919. szeptember 1-jén nyitja meg kapuit, a nyilvános és magán színiiskolák helyett, és képzési rendje felöleli a színművészet valamennyi ágát (drámai, énekes, táncos stb.), sőt a színházi rendező képzést is. A tanácskormány a többi művészeti ágban is tervezett intézményi átszervezéseket. A Képzőművészeti Főiskolán és az Iparművészeti Iskolában lecserélték a szakosztályvezetőket, és további teljes személyi átszervezést irányoztak elő. Az akadémikus előképzettségű képzőművészek számára mesteriskolákat állítottak fel. A Tanácsköztársaság bukása után e rendelkezéseket érvénytelenítették.

4. Az intézményi struktúra megszilárdulása (1919-1945)

A Képzőművészeti Főiskola 1908-ban elkezdett átalakítása az 1920/21-es tanévben fejeződött be. Az intézmény szervezetileg egységesült, a Szépművészeti Akadémia önállósága megszűnt. Az új szervezeti és működési, valamint az új tanulmányi és vizsgaszabályzat összevonta a tanár- és a művészképzést, bevezette a felvételi és rostavizsgákat, valamint a továbbképzési éveket. Az 1930. évi átalakítás során további jelentős fejlesztési elképzelések jutottak érvényre.

Új szervezeti, tanulmányi, fegyelmi és szolgálati szabályzatot kapott a minisztertől a Zeneakadémia is 1922-ben. Ez érvényben maradt 1949-ig. Az intézmény 1925-ben felvette első elnökének, Liszt Ferencnek a nevét, és Országos Magyar Királyi Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola-ként működött tovább.

Az Iparművészeti Iskola 1924-ben az addigi 2+3 éves helyett 3+3 éves képzést vezetett be. Végül 1929-ben alakult ki a háromszintű, akadémiai jellegű struktúra, amely egy éves alapozó, három éves szakképző

és két éves művészképző szakaszból állt. A IV. év végi bizonyítvány az iparigazolvánnyal, a VI. év végi (művészképzős) bizonyítvány a rajziskolai szakoklevéllel volt egyenértékű.

5. Egyedi átalakítások és az autonómia ígérete (1945-1948)

A második világháború befejezése után új társadalmi-politikai korszak kezdődött, noha ennek jelei az újjáépítés éveiben még nem voltak egyértelműek. A változások a művészeti felsőoktatást sem kerülték el, és kezdetben az egyetemi szintű autonómia körvonalait ígérték. Az Országos Magyar Iparművészeti Iskola régi vágya, a főiskolává történő átszervezés, sajátos módon valósult meg. Első lépésként 1946-ban az intézményt kettéválasztották. A Szépműves Líceum az általános iskola nyolc osztályát elvégzettek számára párhuzamos közismereti és művészképzést folytatott, és négy évfolyamos iskolaként végbizonyítványt adott. Ezzel egyidejűleg létrejött az Iparművészeti Akadémia. Az 1948-ben egységesen szabályozták a művészeti főiskolák tanárainak és oktatószemélyzetének fizetési osztályokba és fokozatokba való besorolását. A jogszabály első ízben említette „művészeti főiskolák” néven a négy intézményt. A rendelet az Országos Magyar Színművészeti Akadémia nevét Országos Magyar Színművészeti Főiskolára, az Iparművészeti Akadémia nevét Országos Magyar Iparművészeti Főiskolára változtatta.

1947/48 fordulóján a kormányzat végrehajtotta az 1919-ben már eltervezett, de akkor meg nem valósított elképzelést: az Országos Magyar Színművészeti Akadémiának színművészeti és filmművészeti főiskolává történő átszervezését. A jogszabályt 1948. január 16-án hirdették ki.

6. Az autonómia felszámolása és az intézményrendszer újjászervezése (1949-1950)

Az 1949-es esztendő alapvető változást hozott a művészeti felsőoktatás kormányzati irányításában. E terület felügyeletét az 1949. június 11-én felállított Népművelési Minisztérium vette át a vallás- és közoktatásügyi tárctól, s ez a szisztéma 1956-ig így működött. Az év utolsó harmadában egyszerre látott napvilágot a 4.304/1949.(XI.5.) M.T. rendelet a Magyar Képzőművészeti Főiskola, a 4.305/1949.(XI.5.) M.T. rendelet a Magyar Iparművészeti Főiskola, a 4.306/1949.(XI.5.) M.T. rendelet a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, és a 4.307/1949.(XI.5.) M.T. rendelet a Színház- és Filmművészeti Főiskola szervezeti szabályzata és tanulmányi rendje tárgyában. E jogszabályok lényegében felszámolták a korábbi autonómiákat.

A kormányzat a négy, azonos szerkezetű jogszabállyal maga alá gyűrte az intézményeket, és egységesen meghatározta szervezeti felépítésüket. A rendeletek hatályon kívül helyezték az adott intézményre vonatkozó összes korábbi, a jelen előírásokkal ellentétes jogszabályt.

Az 1950-es esztendő fordulópont a magyar táncművészképzésben: a művészeti ág állami iskolát kapott. 1950 szeptemberében ugyanis megnyitotta kapuit az Állami Balett Intézet, amely az Állami Operaház balettiskolájának (1937) és a Táncművészeti Iskolának (1949) egyesítésével jött létre.

1950-ben az Állami Artistaképző Iskola megalapításával a népművelési miniszter újabb művészeti ágat gyarapított oktatási intézménnyel. Bár az Iskola középfokú képzésre kapott engedélyt, Magyarországon a cirkuszművészet terén ennél magasabb szinten azóta sem folyik művészetoktatás.

7. A kézi vezérlés kora (1950-1956)

A művészeti főiskolákon 1949 után hamarosan további változások történtek. A Színház-és Filmművészeti Főiskolán elméleti jellegű kurzusként dramaturg-kritikus főtanszak, utóbb – táncrendezők képzésére – tánc főtanszak létesült. A Zeneakadémián – szemben azokkal a véleményekkel, amelyek az elméleti képzést az ELTE bölcsészkarán látták volna kívánatosnak – Zenetudományi Tanszéket alapítottak.

Alapvető jelentőségű kérdéseket érintett a zeneoktatás reformjáról szóló 1952. évi minisztertanácsi rendelet, amely a jövőre nézve az alsó fokú oktatást a zeneiskolákra, a középfokút a konzervatóriumokra bízta, azzal, hogy ez utóbbi intézmények ellátják az alsó fokú iskolák tanárképzését is. A konzervatórium mellett gimnázium működik. A felsőfokú zeneoktatást a rendelet a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola feladatává tette. A Magyar Iparművészeti Főiskolán 1952-ben tervek születtek a hat éves tanulmányi idő megvalósítására. Kísérleti jelleggel egy éves továbbképző tagozat is indult. A Magyar Képzőművészeti Főiskolán az 1954/55-ös tanévtől bevezették a hat éves képzési időt.

1956. február 8-án kihirdették a felsőoktatási intézmények szervezeti kérdéseiről szóló 1956. évi 4. törvényerejű rendeletet, amely először határozott meg egységes szervezeti elveket az egyetemek, főiskolák, akadémiák, karok számára. A tvr. az intézményalapítást a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, a tanszék létrehozását a miniszter, az új szakok indítását a minisztertanács hatáskörébe utalta. Az intézményvezetői kinevezéseket a kormány, a tanszékvezetői megbízásokat a miniszter feladatává tette.

8. A konszolidáció és a törvényi szabályozás (1956-1962)

Az 1956-os forradalom után a Kádár-kormány az értelmiség egyes mértékadó csoportjaival különösen erősen szemben találta magát. A konszolidációra való törekvés eszköze volt az ún. „felsőoktatási reform”, és eszköze volt az átfogó béremelés, amelynek a művelődésügy területén történő végrehajtásáról 1957-ben utasítás intézkedett. Ez utóbbi a művészeti főiskolákat is érintette. A miniszter új besorolási rendszert állított fel, amelyben a lehető legmagasabb szinten ismerte el a művészeti szakképesítéseket. Alighanem a művésztársadalom megnyerése érdekében egyetemi végzettségűnek tekintette mindazokat, akik művészeti főiskolán művészközlévelet, a Zeneakadémián tanári, illetve karvezetői oklevelet szereztek, sőt még azokat is, akik az Iparművészeti Iskolában hat év tanulás után szakoklevelet kaptak. 1956 után egyébként – a kormányzati központosítás jegyében – a művészeti felsőoktatási ügyek az 1957. január 1-jével létrehozott Művelődésügyi Minisztérium feladatkörébe kerültek.

A művészeti főiskolákat is érintő törvényi szintű szabályozás először a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről szóló 1961. évi III. törvénnyel történt meg, amelyet 1961. október 17-én hirdettek ki. Ez átfogóan rendelkezett az oktatás valamennyi területéről, és kimondta, hogy „a főiskolák feladata a művészeti ágak gyakorlati művelésére ... művészek, az alsó- és középfokú oktatás számára rajz-, ének-, zenetanárok ... képzése”. A tv. bevezette az „egyetemi jellegű főiskola”, mint intézménytípus fogalmát. A törvény végrehajtásáról – ami a szervezeti és irányítási kérdéseket illeti – az egyes iskolatípusok vonatkozásában külön törvényerejű rendeletek láttak napvilágot. A felsőoktatási intézményekről szóló 1962. évi 22. tvr. mellékletében felsorolták a felsőoktatási intézményeket és a képzési időket. Eszerint a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán négy, a Magyar Képzőművészeti Főiskolán hat (a középiskolai rajztanárképzésben öt), a Magyar Iparművészeti Főiskolán öt, a Színház- és Filmművészeti Főiskolán általában öt (a színházi főtanszakon négy) év a tanulmányi idő.

9. A funkcionális bővülés kora (1962-1971)

1963. szeptember 1-jén ismét új képzési rend lépett életbe az Állami Balett Intézetben. A balettművész szakra történő felvétel alsó korhatára a 10. életév lett, így az első balett-évfolyam az általános iskola ötödik osztályával esett egybe. Az Intézet általános iskolája tehát csak felső tagozattal működött tovább. Ezzel egyidejűleg két éves ún. „művészképző”

kezdte meg működését, amely a VIII. balett-évfolyamot elvégzett, tehát érettségizett növendékek immár felsőfokú képzését szolgálta.

A Magyar Iparművészeti Főiskolán és a Magyar Képzőművészeti Főiskolán 1964-ben négy évre csökkent az addig öt éves tanulmányi idő. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolára a középfokú zeneoktatási intézmények országos átszervezése kapcsán hárult szerep. 1966-ban a zeneművészeti szakiskolákat szakközépiskolákká alakították át, s az ezekben folyó alsó fokú zenetanár- és általános iskolai énektanárképzés feladatát átvette a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola. Így tehát a budapesti, debreceni, győri, miskolci, pécsi és szegedi szakiskola és szaktanárképzőből kiváltak a zenei szakközépiskolák, s létrejött a Zeneakadémia budapesti és öt vidéki tagozata. 1967-ben létesült az előkészítő tagozat, amelyre nyolc éves kortól vettek föl növendékeket.

10. Az egyetemi rang elérése (1971) és megszilárdulása (1986-1993)

Az 1971-es esztendő a jogállás szempontjából döntő változást hozott a művészeti főiskolák életében. A szeptember 8-án kihirdetett 1971. évi 20. számú törvényerejű rendelet a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolát, a Magyar Iparművészeti Főiskolát, a Magyar Képzőművészeti Főiskolát és a Színház- és Filmművészeti Főiskolát 1971. szeptember 1-jei hatállyal egyetemi jellegű főiskolává szervezte át. Tekintve, hogy az egyetemek és az egyetemi jellegű főiskolák között érdemi különbség nem állt fenn, a szóban forgó intézmények elérték a legmagasabb képzési lehetőséget. E művészeti főiskolákat 1971 óta főigazgatók helyett rektorok vezetik.

A kulturális miniszter 1975-ben jelentős módosításokat hajtott végre az Állami Balett Intézet szervezeti és tanulmányi rendjében. A balettművész-képzést kilenc éves tanulmányi idővel az Intézet fő feladatává tette, egyúttal kimondta, hogy négyéves tanulmányi idővel színházi táncművész, valamint néptáncművész szak is indul. Ugyanekkor a táncpedagógusok szakosító képzését is újraszabályozta, hároméves képzési idejű nappali és esti tagozat formájában. A jogszabály kimondta, hogy a képzés végén szerezhető, a szakirányt is feltüntető táncpedagógusi oklevél a Színház- és Filmművészeti Főiskola tánc főtanszakán szerzett oklevéllel azonos értékű. Az Állami Balett Intézet számára a teljes értékű főiskolai jogállást az 1983-as esztendő hozta meg. Az 1983. évi 18. tvr. az intézményt szeptember 1-jei hatállyal – nevének változtatlanul hagyása mellett – főiskolává szervezte át. Ezzel ötre nőtt a hazai művészeti felsőoktatási

intézmények száma. A tvr. kimondta, hogy az Intézet feladata balett-művészek, koreográfusok, táncpedagógusok és táncelméleti szakemberek, továbbá színházi táncművészek és néptáncművészek képzése, amelynek érdekében középfokú tagozat is szervezhető.

1980-ban a kulturális kormányzat az Állami Artistaképző Iskola nevét Intézetre változtatta. A rendelet kimondta, hogy az Intézet feladata az artistaművészek képzése és az artisták továbbképzése. A felvételt az általános iskola 5. osztályát elvégzett, de legfeljebb 13 éves gyermekek jelentkezhetnek. A szakmai képzés időtartama nyolc év, amelyből négy év az előkészítő-alapozó, további három év a speciális szakosító, és további egy év a művészképző szakasz. A képzés végén artistaművész oklevél szerezhető (amely középfokú szakképzettséget tanúsít, de Magyarországon e területen ma is ez a megszerezhető legmagasabb szakképesítés).

Huszonnégy évvel az 1961. évi III. tv. után került sor az oktatási rendszer átfogó újraszabályozására, amely jelentős mértékű deregulációval is együtt járt. A változások érintették a művészeti felsőoktatást is. Az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény 1986. szeptember 1-jén lépett hatályba. Ez alapján az 1986. évi 13. számú törvényerejű rendelet melléklete felsorolta a Magyar Népköztársaság felsőoktatási intézményeit, amelyben immár az egyetemek között szerepelt a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, a Magyar Iparművészeti Főiskola, a Magyar Képzőművészeti Főiskola és a Színház- és Filmművészeti Főiskola, s a főiskolák között az Állami Balett Intézet, amely 1990-ben felvette a Magyar Táncművészeti Főiskola nevet.

11. A valódi autonómia útján (1993-)

1993. július 13-án az Országgyűlés elfogadta a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvényt, amely első ízben szabályozta törvényi szinten a teljességre törekvő igényével a felsőoktatási szféra egészét, az állami és nem állami egyetemek és főiskolák vonatkozásában egyaránt. 2000. január 1-jén a négy főiskola néven működő egyetem felvette a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Magyar Iparművészeti Egyetem, Magyar Képzőművészeti Egyetem, illetve Színház- és Filmművészeti Egyetem elnevezést. (A Magyar Iparművészeti Egyetem neve 2005-ben Moholy-Nagy Művészeti Egyetemre változott.) A művészeti felsőoktatás intézményrendszerében már a 90-es évek közepétől átalakulások történtek. A Zeneakadémia vidéki intézetei a helyi egyetemekhez, főiskolákhoz csatlakoztak (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged), s vagy konzervatóriumként,

vagy művészeti karként működtek tovább. Nem állami felsőoktatási intézményként 2004-ben létrejött a Budapesti Kortárs Tánc Főiskola.

A később többször módosított, majd 2005. évi CXXXIX. törvénnyel újraalkotott, 2006. március 1-jétől hatályos felsőoktatási törvény biztosítja a felsőoktatási intézmények autonómiáját, a bolognai folyamathoz való igazodás része volt hazánk európai uniós csatlakozásának. Az autonómia immár visszavonhatatlanul a magyar felsőoktatás, s benne a művészeti felsőoktatás alapelemévé vált.¹

¹ A szerzőnek a témakörre vonatkozó, a felhasznált forrásokat is megjelölő írásai: 1) Egyetemi-főiskolai „reformtervek” 1957-58. Adalékok a felsőoktatás szervezeti átalakításának történetéhez. = Magyar Felsőoktatás, 1996. 3. sz. 2) Az Állami Balett Intézet létrehozásának politikai körülményei. = Kritika, 2000. 8. sz. 3) Az Állami Balett Intézet jogállásának fél évszázados fejlődése. = Jogtudományi Közlöny, 2000. 3. sz. 4) Művészeti felsőoktatás és autonómia 1945-1993. A művészeti egyetemek szervezeti fejlődése az autonómia ígéretétől a tényleges autonómiáig. = Zempléni Múzsza, 2001. 3. sz. 5) A művészeti főiskolák szervezeti fejlődése a második világháborúig. = Valóság, 2002. 1. sz. 6) Révai József és a Népművelési Minisztérium létrehozása = Zempléni Múzsza, 2002. 4. sz. 7) Az autonómia ígérete és felszámolása a művészeti felsőoktatásban (1945-1956) = Interdiszciplináris pedagógia és a tudás társadalma. szerk.: Kiss Endre. Debreceni Egyetem, 2003.

A Comenius Társaság 2007. őszi felolvasóülésén

VARGA CSABA

A metafilozófia lehetősége

1. (Új életérzés, új élettudás)

Az „új” életérzés: nincs érvényes jelen. Közeledünk viszont egy boldog szellemi-lelki állapothoz: *új univerzális helyzet- és tudatállapot* jön létre. Lényegileg nemcsak a csillogó újkapitalizmus önpusztító, hanem a számtalan fénytelen lélek is önemésztő. Nem lehet többé elkenni, elfedni, hogy az új ezredév nyitányán (is) tapasztalt és megfigyelt külső-belső világ *zsákutca, tévedés és így folytathatatlan*. Nem csak részleteiben, hanem teljességében is.¹

Ez az első axióma különösebb újabb indoklást nem követel, noha a poszt-modern filozófia még messze nem fejezte be az eddigi dogmák, illúziók és hazugságok filozófiai lerombolását. Az alacsony szintű egyéni és kollektív létezés brutális látszat-rendezettsége is tarthatatlan. A mediatizált látványkulisszák mögött a szétbomlás halad előre, a globális dekonstrukció makro-, mezo- és mikroszinten is *végleg megkérdőjelezi* a fennálló világ-struktúrákat. Az átfogó – és édeskés – kiüresedés pedig benyomul(t) a mindennapi lét legmélyére is, és a depressziós létviszonyok között őrlődő egyén egyre kevésbé kerülheti el a *szembesülést* a valódi igazságokkal.

A leépülő államok ideges-durva beavatkozása és az erre adott társadalmi reakciók miatt az egyén látszat-biztonságának hártájára végképpen elvékonyul, s az eddig tartósnak látszó személyes és kollektív önmegevesztések áttetszővé és észre vehetővé válnak. Az egyébként gyakran esztétikus *totális bizonytalanság és kibogozhatatlanság* szürke lepelként borítja be a személyes és kollektív tudatokat.

¹ A szerző szociológus, címzetes egyetemi docens, a Stratégiakutató Intézet elnöke (www.vargacsaba.hu)

A néhány évtizede még elképzelhetetlen kritika mind *élesebbé, pontosabbá válik*, s kiterjed minden irányba, közben a biztos kvázi-információk tartalma és ehhez kapcsolt magatartások megsemmisülnek; az eddigi tudás már nem puha paplan, amit magunkra húzhatunk védekezés-keppen. A személyes és kollektív tudatlanba préselt félelmek, zavarok, kiúttalanságok és az általuk kiváltott jajgatások *fel-feltörnek*. Nehezen vitatható már, hogy a régi-mai tudások napi, leegyszerűsített, elferdített alkalmazásai az igazságok elleplezéseit és kioltását szolgálják.

A régi létmagyarázat szintjén látható, hogy az egyén nem egyszerűen foglya a külső-belső világának, mert a külső valóság – mintegy láncaltapas traktorként – *belelapítja a valóságba*. Ez tehát nem pusztán virtuális börtön-élmény, hanem a börtön padlójába való belepréselődés tapasztalata. Látszólag nincs mód kiszakadni a valóságból, és nem lehet felülemelkedni a börtönön; alig van belső akarat és külső esély az Önvalóba és/vagy az Abszolútumba integrálódva a való világban cselekvő *tanúként létezni*. Az új létérzékelés és létértelmezés szerint viszont a virtuális börtön, a börtönre ereszkedő nyomás, valamint a börtön aljzatába való beleégetés csak *negatív-látszat*, félelem-kivetítés, hamis léttudás. Legalább is a kreált börtönfal akár papírból is lehet, s könnyen lehet, hogy a megszabadulás nem túlságosan függ a láncaltapok súlyától.

A rossz feltevés és a tényleges megtapasos is csupa *jó jel*. Látható válik, ami sokáig láthatatlan volt, vagy amit mostanáig kevesen láttak. És a leleplezés nem primitív kritika, nem elméleti ökölrázás, hanem egyre inkább megértés-központú *új felfogás és élettudás*. Az új gondolkodás azért hiteles, mert mögötte már az új élettudás és új életérzés húzódik meg.

Íme, az új és összetett helyzet, vagy óvatosabban: az *új helyzet derengése*. És íme: az új tudatállapot, vagy óvatosabban: az *új tudatállapot esélye*. A kettő kölcsönösen, de nem azonos erővel hat egymásra. Új és új életérzések nyílhatnak meg, mint a remény ajtói. A kiszolgáltatottak számára is *lehetőség teremődik* az új élettudások kamatoztatására. Az új tudás- és tudatállapotok nélkül a korszak emberei és közösségei persze soha nem tapasztalt mértékű külső veszélyek és belső tévedések²között vergődnek még. Csakhogy a hasznos-haszontalan vergődések egyúttal személyes és csoportos *zsilipekké válhatnak*: magasabbra, új csatornába, új folyókba

² Többek között Keresztes Szent János intelmei semmit nem veszítettek aktualitásukból. (Keresztes Szent János: Lobogó istenszeretet, Kármelita Rend kiadása, 1991). Ugyanígy nem véletlen például, hogy a Korán Nafse Ammarah-ról, a *rosszra bujtó énről* beszél.

emelhetnek minket. A zártnak látszó és jéggel borított jelennek a falán repedések látszanak, amelyek szempillantás alatt *új egekké* tágulhatnak.

2. (Új tudás, új tudomány)

A tudomány – mint intézményesített és rendszeresített gondolkodási műfaj – szükségképpen *korspecifikus* is. Nem öröktől való és nem örökké lesz. A tudomány: az ipari kapitalizmus és a kapitalizmus kollektív tudatállapotának *aktuális kivetülése*. Egyszerre haladás és helyben járás, egyszerre új gondolkodás és gondolkodási zsákutca. Egyszerre számos zseniális felismerés és nem kevésbé számos téves hipotézis. Az iparosított tudománygyártás mindig is a *korszellem foglya* marad. Ezért a mostani és a későbbi személyes és csoportos szellemi traumák – nagyon helyesen – mindig a korszellem (és az ehhez kötött tudomány) megcsontosodott dogmáinak újragondolására kényszerít mindenkit. Az előző századvég, vagy a kilencvenes évek még a redukcionista és a holisztikus tudományos megközelítések indulatos harcát mutatta, ám már akkor többen – például Michio Kaku elméleti fizikus – a két szemlélet *magasabb dimenzióban* való szintézisét javasolta. A kérdés persze még sokáig az lesz, hogy melyik ez az optimális magasabb szint és a szintézis eredményei mikor és hogyan fogadtatnak el.³

Közben az ipari társadalom gondolkodását és súlyos szellemi korlátait kifejező tudomány önfejlődése azonban *eljutott* a következő tudományfejlődési és a régi tudományon is túllépő lépcsőfokig. *Önfejlődés?* A tudomány újabb és ismét váratlan paradigmaváltása⁴ előtt vagyunk? Az általános tudomány-körkép nem fedheti el, hogy a hivatásos tudományon belül és a hivatásos tudomány mellett mindig voltak *idő- és tér felett gondolkodó*, a kor által nem befolyásolt, nem gúzsba kötött szellemi törekvések. Minden nagy gondolkodó részben vagy egészen *túllépett* az aktuális tudományon. Ez is hozzátartozik a tudományipar természetrajzához.

A tudomány megkövült dogmái most ismét – szokatlan intenzitással – *porladnak szét*. Ha volt valaha is váratlan és fénysebességgel haladó paradigmaváltás, akkor most van és még inkább lesz. Az ezredforduló tudományos paradigmaváltásai egybefonódnak a *megismerési módok és el-*

³ A szintézisről lásd: Kaku, Michio, 1994: Hipertér (Akkord Kiadó, 2006) Eredeti megjelenés: Hyperspace, Oxford University Press.

⁴ A paradigmáról lásd: Thomas S. Kuhn: A tudományos forradalmak szerkezete (Gondolat, Bp., 1984); Eredeti megjelenés: Kuhn, Thomas S., 1962, 1970: The Structure of Science Revolutions; Ziauddin Sardar: Thomas Kuhn és a tudomány-háborúk (Alexandra, 2003) Eredeti megjelenés: Sardar, Ziauddin: Postmodern Encounters: Thomas Kuhn the Science Wars. (Icon Boksks Ltd.)

járások ismételt kiterjedésével. A posztmodern korszak joggal és sokszor még mindig felületesen kérdőjelezte meg a nagy elméleteket, miközben teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a régi/új típusú *nagy, integrált elméletek hiánya* nyomasztóan akadályozza még a gyakorlati kutatásokat és fejlesztéseket is. Ha az egyik axióma az volt, hogy a felvilágosodással kezdődő modern-posztmodern korszak az önpusztító csődig jutott, akkor a másik axióma az, hogy ennek az első és egyben utolsó euroatlanti világmodellnek a gondolkodási modellje szintén elért a *végpont közelébe*. Örvendjünk: ez *fergeteges siker*.

Az *új tudomány* (ha lesz, ha lehet) egyik, alapvető iránya: az *egyesített tudomány*, vagy másképpen a metaelmélet, vagy ennek új metafizikai elmélete: a *metafilozófia*. Így a tudományfejlődés poszt-normál korszakában újra a végső válaszokat kereső *metafilozófia* születése várható. A metaelmélet tehát a *tudományok (1), teológiák (2), művészetelméletek (3) közös csúcselmélete (4)*, minimum onto-teológia.

Az elméletképzés minden szintjén egyesítés, ezért az alapelméletek (a), szupraelméletek (b), és legfelső integrált elméletek (c) egyszerre hierarchikus és horizontális elméletrendszere. Ám nem vagy nemcsak transzdiszciplináris tudomány, nem vagy nemcsak egyesített nagy elmélet, nem vagy nemcsak új metafizika, nem vagy nem csak normál és poszt-normál tudomány. Mindez együtt és mindezen túl is. Nemcsak Európa és Észak-Amerika filozófiája, egyúttal *posztkolonista* elmélet is, Kelet és Nyugat, Észak és Dél gondolkodásának *egyesítési lehetősége*; beláthatatlan lehetőség.

Abban érdekelt, hogy minden eddigi tudományos (és persze metafizikai) credményt *befogadjon, és magasra értékeljen*, s nem abban érdekelt, hogy akár csak egyetlen eredményt is ne vegyen észre, vagy felejtésre ítéljen. Az új tudomány befogadó, mert a befogadás által válik *integrációra képessé*. Nem eleve – feltételezett – új igazságokból indul ki, hanem „csak” kapukat tár ki, keres, nem fékez le az elme dogmáinál, lehetővé teszi az új ösvényeket, nem fél a korszellemtől, nem néz le senkit és semmit, nem fél a lehetetlentől, nem gyűlöli se a régi, sem az új zsáakut-cákat, érzelemmentesen halad minden irányba és dimenzióba.

A metaelmélet *új típusú, egyesített megismerés* elmélet is. Noha a gyakorló tudomány olykor tudománytalannak tartja, vagy nem érti a magasabb tudományos szintet, ám a régi-új megismerési készlet *bővebb és teljesebb*, mint az ipari társadalom racionális tudományának jelenleg elfogadott ismeretelméleti palettája. A metaelmélet legalább *kilenc-tíz meg-*

ismerési lehetőséget használhat, és egyúttal egymással kontrollálhat: a pre-tudomány (1), a (hagyományos, avagy normál) tudomány (2), a művészet (3), a poszt-normál tudomány (4), a (normál) tudományon túli tudományos megismerés (poszt-tudomány) (5), a személyes istentapasztalat, vagy (szűkebben?) kozmikus intelligencia tapasztalat (6), az egyéni és kollektív hit (7), a mesterséges intelligencia (8), vagy önmagában a metaelmélet (9). És a felsorolás folytatásra vár.

Mindenki annyi módszert vesz, vagy vehet birtokba, amennyit akar és elfogad; ám ne ítélje el azt, ami éppen kívül esik a módszertani horizontján, vagy gondolkodási gyakorlatán. Megismétlem: ha a tudomány ma már csak hipotéziseket kockáztathat meg, örvendhet, hogy az eltérő, akár egymást is kritizáló módszerekkel *kölcsönösen kontrollálhatja* az új feltevéseket. Ez önmagában egy *új módszer*. Ezért például ma az elméleti fizika, az elméleti biológia, a tudatelmélet és a filozófiaelmélet egy „szellemi bokr” négy ága. Ez a felismerés mind a négy tudományágban *kardinális új eredményeket* hoz.

A felsorolt egyik megismerési módszernek *sincs birtokában* - és nem is lesz - az igazság garantált megértési módja. Az elmúlt évezredekben mindegyik megismerési mód, így a tudomány is számtalan téves, megalapozatlan állítást produkált, miközben számos olyan felismerésig jutott el, amely sokáig érvényes hipotézist kínál. Szemléljük *előítéletek nélkül* a civilizációnk tudásállapotát, mert ez a feltétele annak, hogy a tudomány (és nem csak a tudomány) *haladjon tovább*.

Hogy *hova érhetünk el*? Ez még beláthatatlan. Ez talán még felfoghatatlan. Ez még majdnem reménytelen. *Nagyon jól van ez így.*

3. (Feltevések az új logikáról és a logikai térről)

Mi látható a csúcstalálóságról és csúcstudatról az egyébként láthatatlan legfelső szinten? A paradoxon *lényege* az, hogy *van/nincs Egy*; van végtelen, ami nincs, s nincs végtelen, ami van. Vagy: van a csend és nincs a csend. Ez még nem hang, nem fény, nem anti-anyag, nem gondolat, nem szó. Nem tér és nem idő. Aztán tetelezzük fel, hogy az Egy önkölcsönhatása szüli a szellemet, avagy a hangot és a szót, amelyet a holografikus tudat transzformál anyaggá, sokdimenziós téridővé, amely befelé szintén végtelen, azaz Egy. *Mindez együtt*: az Egész. Ami együtt van: az a valóság és a tudat együtt. Ha ez együtt van: ez a *teljes logikai tér*, avagy

logikai téridő. Először nézzük a háromdimenziós struktúrában a világ *alapvető szerkezetét és összefüggéseit*:

Első szint: az Egy (Abszolútum, vagy az, ami ezen túl van); *Második szint*: a szellem (bölcsség, ami több mint a tudás); *Harmadik szint*: az ember (az egyén és az általa teremtet világtudat); *Negyedik szint*: a természet (az anyag és a poszt-anyag). És akár megnevezhetjük az ötödik szintet, mert az anyag legbelül ismét szellem és az Egy. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nincs *minden szinten is* Isten, szellem, tudat és anyag.

Ha az Egészet akarjuk megfigyelni és megismerni, akkor felfedezni oda indulunk, ahol talán már a semmi gondolata nincs, és ugyanakkor a végtelenség között ott van a minden. Mindez a határtalan és a határozott együtt az Egész. Sokszor nincs támpont, nincs tudományos dogma, és a vallási szimbólumok sem igazítanak el. Amire most filozófiailag vállalkozunk, az ilyen szellemi *utazáson túli utazás és anti-utazás*. A fizika vagy a biológia új tudománya is csak az út elején ad tájékozódást, ám az alapkérdések adott válaszalternatívákról a fizikusok között sincs és nem is lehet egyetértés. Egyelőre hipotézisek ütköznek hipotézisekkel, és a többség mindig elutasítja az új hipotéziseket. Az új filozófia viszont *átléphet* ezeken a határokon, dogmákon, de a fizika a korlátozott határátlépéseket is csak akkor méltányolja, ha már maga is megtesz néhány újabb kvantumugrást. Ám az Egészről egy-egy tudomány *nem nyújthat* egészet, maga a filozófia sem, így az Egész újra összefonódik a semmivel. Miért lenne ez baj?

Nos, az egészelmélet magasabb szinten – mint jeleztük – szükségképpen filozófia és posztfilozófia, aztán lehetőségként *metafilozófia*. Az összes szint filozófiai elmélete külön-külön, majd minden szint együttes filozófiája és a szintek közötti váltások-emelkedések titkai. A semmi/minden filozófiai szintű elmélete/nemelmélete. Az új valóságból, avagy az új tudatállapotból új nézőpont. Az új kilátás a megfigyelő számára szükségképpen szintén megfigyelés, olvasás, modellezés és megfogalmazás. Valóságosan és jelképesen: először is mondatok olvasása a semmi/minden láthatatlan „faláról” és aztán mondatok leírása tudat-tollal. Miután erre most nem vállalkozunk, ezért egyelőre nem tehetünk mást s jobbat, mint magunk is tudás hipotéziseket kínálunk, nem tagadva, hogy a Megfigyelő most is csorbitja a Megfigyeltet (az Egyet, a Semmit, a Szellemet, a Tudatot vagy az Anyagot). Ha felfogjuk és átéljük ezt, borzongató érzés és tudat. Képzeljék el: *semmiként „lebegve” gondolkodás a semmiben*. Már az sem lenne ismert érzés vagy tapasztalat, ha valamiként valahogy töprengenénk a semmiben.

A logikai „lánc” és „szerkezet”. A rezgés, avagy a *Hang* az Egy (vagy például az Abszolútum) *első és eredeti megnyilvánulása*, de ekkor talán még fénytelen és halhatatlan. Ez szükségképpen megelőzi az *n*-dimenziós térben-időben létező hangot. A Hangot nevezhetjük információnak vagy anyag-előttinek, anti-anyagnak. Minden hangból majd egy-egy *fénykvantum* lesz, mert a hangrezgés világít a sötétségben. A hangok testet öltése a szavak, amelyek az írással *geometriai/matematikai formát* öltenek. A hangok/szavak/fogalmak sokdimenziós rendszere a filozófia, avagy a bölcsesség. Vagy másképpen a logikai tér. A filozófia a világ végső – lineáris és nemlineáris – oka és oknélkülisége, amely a hangok, fények, szavak, fogalmak többszörösen összefüggő, sokdimenziós rendszerének *teremtője és a teremtés megnevezése*. Ez a szellem ugyanúgy a világegyetem és a végtelen tudat alkotóeleme, mint egyik saját következménye, az anyag. Ok és okozat, ok-nélküliség és következmény-nélküliség egyszerre.

A rezgő hang fejezi ki a tértelen/időtelen világot, s később szüli azt a fizikai világot is, amelyet háromdimenziós térként élünk meg. A hang/fény hozta létre a hang- és fényuniverzumokat és a többszörösen összefüggő multiuniverzumokat, továbbá az általunk ismertnek tekintett egyéni és kollektív tudatok – sok jel szerint – szintén hang- és fényrezgésekből állnak. Minden hang és hangcsoport egy-egy téridő rezgés-együttes. A hang (vagy fény) hamarabb létezett, mint a tudatos ember vagy a háromdimenziós anyag. Az ember teste/szelleme szintén hangokból és energiacsomókból áll, és ezek a rezgő-fénylő hangok önteremtő képességgel rendelkeznek. Minden hang, függetlenül attól, hogy melyik nyelven mondják ki, vagy éneklik el, rögtön beleilleszkedik, és örökre megmarad a sokdimenziós téridőben. Szükségképpen akkor is, ha nem alkot fizikai anyagot, avagy nem koncentráliódik mikro, mezo- vagy makro-méretű bránban.

Ha minden fény s hang egy-egy téridő rezgés, akkor minden betű sem más, mint egy-egy *geometriailag megtestesült hangrezgés*. Szoros az összefüggés a hang rezgése és a hang betűformája között. A betű nem csak kifejezi, hanem elárulja a hang téridőben tetten érhető tulajdonságait. Ha minden betű csavart, forgó téridő-kvantum, akkor minden fogalom (magas szintű rezgésként) sokdimenziós térrezgés. Az is feltételezhető, hogy minden hang, minden szó, minden mondat, minden betű és minden filozófia minden időben és minden térben létezik, függetlenül attól, hogy tudunk róla vagy nem. Az általunk tapasztalt világot alkotó anyagok és kölcsönhatásaik mögött így

nem anyagok és nem anyagi kölcsönhatások is vannak. Ez a mögöttes pedig nem más, mint a szellem/filozófia, amely szerintünk a tudati folyamatok segítségével hozza létre az anyagot, de anyag nélkül nincs ember és elme, amely képes szellemmé-filozófiává válnia.

Ez az új, egyesített egészelmélet *három – más-más szintű - hipotézist* ismertet: 1. Az egyesített fizikaelmélet és az egyesített tudatelmélet előtt, mögött és után az egyesített filozófiaelmélet van, amely fényelmélet, hangelmélet, szóelmélet, s fogalomelmélet egyszerre. Magas rangú tudáselmélet, avagy: *új filozófia*. 2. Az egyesített metafizika – mint a teremtő és a teremtés elmélete – és az egyesített fizikaelmélet – mint a teremtetett világ elmélete – között a közvetítő és átváltó elmélet az *egyesített tudatelmélet*. A tudatelmélet nemcsak közvetít, hanem átölel, átfog, tartály a folyadéknak. 3. Az egyesített filozófia-, tudat-, fizika- és biológiaelmélet egyúttal egységes *logikaelmélet*.

Az Egy nevezhető meg leginkább Abszolútumként, s az Abszolútum „megrezdülése”, avagy megnyilvánulása: *Isten*. Az Isten tehát nem azonos az Abszolútummal és különösen nem azzal, ami azon túl van⁵. A Hang önkölcsönhatásaiból generálódik az időtlen-tértelen *szellem*, amely a tudat „felettes éne”, s amelyből táplálkozva a tudat gyártja az összes létezőt.

A tudat: a transzformációs váltás és a működés inspirálója. A tudat tehát minden szinten (minden dimenzióban, minden téridő szinten) jelen van és működik, ám lényege az, hogy a szintek közötti váltásokat/átalakításokat végzi el. Ha a tudatot úgy írjuk le, hogy a megfigyelés, a megfigyelés folyamata és a megfigyelés eredménye, ez csak legfeljebb az alsóbb szinteken igaz. Ez csak a Megfigyelő nézőpontjából látszik így. A tudat a megfigyelés „ablakán” keresztül tárul fel, de a magasabb szinteken már *a teremtés, a teremtés folyamata és a teremtés eredménye*. És a teremtés lényege: a holografikus transzformáció. Az oda-vissza váltás.

A kiterjesztett fizikaelmélet tehát nem csak tudatelmélet, hanem mindenekelőtt és mindenek után *filozófiaelmélet*, és a minimum három komponens sokszoros rendszere és nem-rendszere (valóságosan és szimboliku-

⁵ Ez a felfogás nagyon közel áll Sankara, a hindu gondolkodó véleményéhez, aki megkülönböztet magasabb és alacsonyabb brahmant, szerinte az alacsonyabb braman Ísvara, a személyes Isten, a világ teremtője, a magasabb braman viszont a mindenség tulajdonságok nélküli alapelve. Ezért tehát az Abszolútumnak két formája van: a szaguna, a tulajdonságokkal rendelkező, s a nirguna, a tulajdonságok nélküli braman. (Lásd például: Klaus K. Klostermaier, 1998: A Short Introduction to Hinduism, Oneworld Publications, England; magyarul K K. Klostermaier: Bevezetés a hinduizmusba, Akkord Könyvkiadó, 2001) pp. 143.

san több-központú és végtelenbe táguló sok héjazatú gömb) logikaelmélete, *a logikai tér (vagy téridő) elmélete*. Erre azonban sem a fizika, se más rész-elmélet, sem a normál tudomány nem képes és nem alkalmas. Egyfelől: a csúcselmélet együtt nem lehet más, mint az *Egészelmélet*, avagy meta-elmélet. Másfelől: elmélet-feletti, elméleten túli egyesített filozófia. De: az egészfilozófia nem csak valaminek a megnevezése, leírása, hanem ez a teremtés/nemteremtés maga – létezése, története is.

Az egészelmélet önmagában részben-egészében egyaránt jórészt leírható a fizika, a matematika, a tudat vagy a filozófiaelmélet nyelvén, ám a nyelvek piramis-szerkezetében, a magasabb szinteken szükségképpen *új nyelvet* követel, mert ez a legmagasabb létezősszint, létezésforma. Akár azt is mondhatjuk: *új nyelvi transzformáció* van szükség az Egy és a Tudat és az Anyag között. Az új nyelvnek még utána és előtte állunk; a következő években *kísérletet teszünk* az új (vagy nagyon is régi?) nyelv feltárására. Az új nyelv hiányában egyelőre a „meta” előtagot kötjük minden fogalomhoz (például metavalóság, metaember, metatudás, stb.), mert csak így tudjuk az új kategóriákat a régi fogalmaktól elválasztani. Ebben sincs új, hiszen Abraham H. Maslow már 1969-ben használta a *metaember*, a *metaemberség*⁶ fogalmát.

4. (Vizsgáljuk meg: ki és mi az Egész?)

A válasz első lépésben így hangzik: *hang, betű, mondat, filozófia, logika* (stb.) együtt. És a hangokból-szavakból létrejött *anyagi és nem anyagi világ*. Egész: *anyag és tudat, tér és idő, ember és Isten, filozófia és Abszolútum* együtt. Egyként. Egy rendszerben és rendszer-nélkül. Ne zavarjon minket, hogy ez ilyen összetett, akár erre is igaz a leegyszerűsíthetetlen összetettség.

A rejtély korrekt megoldásához vezető úton lévő szellemi-tudati akadály most először (vagy sok évezred után ismét) átugorható. A fizikusok régóta keresik és ígérik, hogy létrehozzák az *egységes fizikaelméletet*, amelyet a négy összetartó erőforrásból (elektromágnesesség, gravitáció, erős és gyenge magerő) továbbá az idő elméletéből akarnak összerakni. Amíg azonban ez a kérdésfelvetés az érvényes, addig nincs *egységes egészelmélet*.

⁶ Maslow, A. H., 1969: A transzcendencia különböző jelentései (Journal of Transpersonal Psychology, 1969. tavasz). Magyarul: A. H. Maslow – R. Assagioli – K. Wilber: Bevezetés a transzperszonális pszichológiába (Ursus Libris Kiadó, 2006) 55., 60. o. A metaemberin egyébként azt értette, hogy az ember istenivé vagy istenszerűvé válik.

let. Az elméleti fizika ugyan is eljutott oda, hogy igazából nincs fizikai anyag, nincs autonóm anyag, az anyag csak héja, külső burka annak, ami nem anyag, vagy nem a klasszikus anyag. Az ezredforduló újabb kérdés-felvetése pedig már minimum az egységes *fizika- és tudatelmélet*. A fizikusok legjobbjai ma már nem egyszer tudatfizikusok, vagy tudatkutatók is, vagy legalább az elmét beillesztik fizikai/kémiai hipotéziseikbe. Eddig csak azt gondolták, hogy a világegyetemnek önálló, alapvető alkotórésze az anyag, a tér és az idő, s ezt követően merült fel egy tágabb dimenzió: a világegyetemben a tudat is ugyanolyan elsődleges, mint az anyag, vagy a tér és idő, azaz világossá vált újra, hogy a tudat (szemben az elmével) nem az anyagi működés eredménye. Csakhogy a valóság/tudat átfogó gondolati rendszere, vagy az egész új elméleti rendszer meddig tágitandó, hogy az *egyesített elmélet* megszülethessen és mintegy beleférhessen? Nos, a tudományos rejtély megoldásához nem egyszerűen tovább kellett lépni, hiszen az igazi probléma az volt, hogy az eddigi rejtély lelke és ruhája, avagy a *probléma neve és formája* is akadály volt.

Az elmúlt évtizedekben a legmesszebb merészkedő fizikusok kezdték mondani, hogy feltehetően nem egy, hanem *több világegyetem* van, még-hozzá egyaránt mikro és makroszinten. A fizikusok ma még nem nagyon mondják, ezért egyelőre helyettük mondhatjuk, hogy feltehetően nem egy, hanem több, *n-számú* anyag van, így nem elég az *egyik anyagra* fizikaelméletet alkotni. (Ezt eddig is sokszor sejtettük, hiszen az étertől a fekete anyagig fogalmakat használtunk arra, amit nem tudunk, és nem vagyunk képesek igazolni.) Az elméleti fizikusok és biológusok szintén néhány éve kezdik mondani, hogy kutatásaik elvezettek odáig, hogy az anyag vagy/és az élet tulajdonképpen valami más, amit a félénkebbek és óvatosabbak tudat helyett *elmével* neveznek meg. Az embert nemcsak az különbözteti meg a többi élőlénytől, hogy tudata van, mert az eltérés főként a *tudat fokozataiban* van, hiszen – mai ismereteink szerint – egyedül az ember rendelkezik reflexív tudatossággal. Az univerzális természetudományi és gondolkodási válság kitüntetett oka így az, hogy a már sem anyag, sem az anyagon túli „semmi” nem vizsgálható a klasszikus természettudományi módszerekkel. A fizika már nem (nemcsak!) természettudomány, avagy a *jobban megértett természet* nem pusztán anyagi, hanem ennél bonyolultabb és sokfélébb matéria. Innen ugyanígy nincs tovább út.

Az anyag „belsejében”, szubatomi szinten, vagy a feltételezett párhuzamos világegyetekben nincs értelme hagyományos anyagról, vagy

racionális anyagvízióról beszélni. A használható felismerések, fogalmak, kezdve a kvantumtértől a twistorig, vagy a bránokig, részben bevezetnek egy magasabb típusú fizikaelméletbe, és részben kivezetnek minket az anyagi struktúrákból és dimenziókból.

A tanulmány elején már tömören összefoglaltuk: akik a fizikából, vagy a biológiából indultak, legfeljebb azt a kérdést tűzhetik napirendre, hogy *tudat és anyag együtt*, s nem tehetnek mást, minthogy el kell ismerniük a *tudat el-sődlegességét*, s ebben a pillanatban az összes magas szintű ősi kultúra igazsága tudományosan is igazolódik majd. Ezért tehát természettudományos és metafizikai létkérdés, hogy az egységes fizikaelmélet helyett kiindulópontként egységes fizika/elme/tudat-elmélet szülessen. A fizikaelmélet több ága egyre inkább tudatelmélet lesz, s persze a tudatelmélet egyúttal sok szálon fizikaelmélet. Akik viszont filozófiából, vagy szűkebben társadalomelméletből indulnak ki, szintén nem tehetnek mást, mint el kell ismerniük a világ (valóság/tudat) alapvető és lényegi *szellemi-tudati mivoltát*, avagy az egyszerre természeti és természetfeletti tudat- vagy valláselmélet nélkül nincs filozófia. Ezért tehát lényegi kérdés, hogy a filozófia – ami mindig egyesítő és egységfilozófia volt – képes legyen továbblépni az új valóság/tudatelméletig. Ez teszi (fizika- és tudatelméleti alapon) lehetővé az *egyesített elmélet és/avagy metafilozófia* megkonstruálását.

Az ezredforduló előtt a filozófiaelmélet gyakran leszűkült *társadalom-elméletre* és elsősorban a társadalom fizikai/intézményi, vagy még szűkebben *politikai-gazdasági konstrukcióira* figyelt. A dekonstruált filozófiaelmélet helyett viszont kikerülhetetlenül ontoteológia, avagy egységes *filozófiai/teológiai elmélet* szükséges. Vitatható ez? Aligha. Az új egységelmélet, egészelmélet, egyben az új természet- és társadalomtudomány egyre inkább filozófiaelmélet, tudáselmélet, ugyanakkor logikaelmélet, de ez az újradefiniált filozófia és logika *nem (vagy nem mindig) azonos* a huszadik század hangadó filozófiaelméleti törekvéseivel. A filozófia és logika tehát ebben az egyesített szellemi térben *tágabb-magasabb értelemben* tételeződik.

De *hogyan találkozhat* az új fizikai/tudati és az új filozófiai/teológiai elmélet? Váloztatlanul két megoldás látszik: az új elmélet 1. csak *filozófiaelmélet*, avagy *tisztán új filozófia* lehet. 2. vagy csak metaelmélet lehet, amely lényegében tudományos *egészelmélet*, ami szükségképpen új tudomány is. Mindegyik a maga nemében *magas rangú* esély.

Hogyan lehet ezt a hipotézist „*igazolni*”?

5. (A tudomány új jelenségei és az új kölcsönhatások)

Az elméleti fizika tehát már korábban megfogalmazta, hogy az egyszerre mikro-mezo-makro szintű világegyetemetek a három, illetve négydimenziós téridőben négy kölcsönhatás (elektromágnesesség, erős magerő, gyenge magerő, gravitáció) tartja össze. Önmagában már a kérdésfeltevés is termékeny, függetlenül attól, hogy mikor lesznek sokak által elfogadott eredmények. Egyelőre elmaradt viszont annak a problémának a megválaszolása, hogy milyen erőforrások, milyen kölcsönhatások fogják össze *a társadalmat és a gazdaságot*. Érdekes, hogy a bölcsészettudományban, vagy szűkebben a társadalomtudományokban *nem került napirendre* az egyesített elmélet létrehozása. Természetesen a legizgalmasabb elméleti felvetés az, hogy az egyes embert (fizikai, lelki, szellemi, közösségi és spirituális lényként) és közösségeit (család, baráti kör, lokális világ, nemzet, Európa, stb.) *milyen energiák, milyen külső-belső kölcsönhatások „drótozzák össze”* és teszik képessé a tartós, vagy fenntartható létezésre. Ha pedig abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a fizikai világegyetem végső soron és alapvetően szuperhurok, bránok, avagy sokdimenziós, sokkötődésű, csavart, forgó-pörgő rezgés-hálózatok, akkor a világegyetem minden bolygója, minden lénye, s minden teremtetett világa ilyen. Vagy nem egészen?

Mindenesetre *új jelenségek* fedezhetők fel a (poszt-normál) tudomány fejlődésében:

Új jelenség: az elméleti fizika átlép a filozófiai fizikába – a fizika filozófiájába (fizika/filozófia: egy)

Új jelenség: az elméleti biológia átlép a filozófiai biológiába – a biológia filozófiájába (biológia/filozófia: egy)

Új jelenség: az elméleti filozófia átlép a fizikai/biológiai filozófiába (fizika/biológia/filozófia: egy)

Új jelenség: a fizika (biológia, stb.), a filozófia (ontológia, stb.) átlép a teológiai fizikába, biológiába, filozófia (teológia/fizika/biológia/filozófia: egy)

Új jelenség: a fizika, a biológia, a filozófia, teológia átlép (vissza- és előrelép) az ősi tudásokba és a holnaputáni tudásokba (minden tudás, tudomány, bölcsesség: egy)

És ugyanez igaz például a pszichológiára, szociológiára, metafizikára, stb.

Az új jelenségek felfedezése és megértése még hosszú ideig tart majd.

Egyetlen *példát* szeretnék hozni: Sri Ramana Maharsi *Szellemi útmutatás*⁷ című beszélgetésében rövid megjegyzést tesz arra, hogy az emberben a két mellbimbó között, a mellkas alatt és a hasüreg fölött *hat, különböző színű szerv* található, amelyek nem azonosak a fizikai szervekkel és a csakrákkal sem. Ezek közül az egyiket, amelyik a vízililiom bimbójához hasonlít, „szívnek” (*hridayam*) nevezik, s „itt futnak össze a pszichikus idegvezetékek (nádik), s ez a vitális erőknék (pránák), az elmének és a {tudat} fény{é}nek a székhelye.”⁸ Ez a *második „Szív”* voltaképpen az Önvaló (Átmán). Egy ilyen „jelenséget”, „szervet” még a – a kultúrák és a tudományok feletti – egységelmélettel sem lesz egyszerű értelmezni.

Az előbbi példa a sokszintű és sokdimenziójú kölcsönhatások rendszerét és talán legfőbb csomópontját mutatta meg. Most csak annyit nézzünk meg, hogyan nézhet ki (egyelőre a három, illetve négydimenziós téridőben működő) *kölcsönhatásokat párhuzamosan bemutató* integrált ábra, s egyúttal kíséreljük meg négy-négy kölcsönhatásra egyszerűsíteni a nem fizikai vagy nem biológiai, hanem például a *gazdasági és társadalmi* kölcsönhatásokat. Kölcsönhatások metarendszere (első változat)

	első kölcsönhatás	második kölcsönhatás	harmadik kölcsönhatás	negyedik kölcsönhatás
fizika	elektromágnesesség	erős magerő	gyenge magerő	gravitáció
társadalom	civilpolgári erőforrások	gazdasági-állami erőforrások	kohéziós erőforrások	szellemi-kulturális erőforrások
gazdaság	ember és az első-második természet közötti erőforrások	anyag-piaci és technológiai erőforrások	társadalmi erőforrások	információ és tudás erőforrások
ember	fizikai-biológiai erőforrások	közösségi (gazdasági és társadalmi) erőforrások	lelki és spirituális erőforrások	szellemi erőforrások

A táblázat közel *sem teljes és pontos*, hiszen például a társadalomból ki-maradnak az erkölcsi erőforrások, vagy ma a gazdaságban egyre többen tár-ják fel a spirituális erőforrásokat, vagy az emberi erőforrások között is szere-peltethetnénk technológiai erőforrásokat. A fizika tudománya láthatóan elju-tott oda, hogy a négy kölcsönhatást egyelőre csak úgy és csak akkor tudja egyesíteni, ha kilép a három+egy téridő dimenzióból és az egyesítést már *a hipertérben* kíséri meg. Az eredmény nem más, mint az, hogy az egyesítés nem sikerül az *elme vagy/és tudat* beiktatása nélkül. Vagy akár azt is mond-hatjuk, hogy a külső-belső valóság leegyszerűsíthető az anyag-tudat kölcsön-

⁷ Sri Ramana Maharsi Összes Művei (Filosz Kiadó, Budapest, 2006) 80.

⁸ Ua. 80.

hatásra. Talán még ennél is izgalmasabb, hogy a társadalmi, gazdasági vagy emberi erőforrások egyesítése – egyre inkább így tűnik – szintén elképzelhetetlen a *magasabb dimenziók* bekapcsolása nélkül. Ez ismét a *tudat*, de a kollektív tudat, s annak tudatdimenzió, tudatvektorai. Ha tehát szeretnénk a metafizológiában vagy az egészelméletben minden tényezőt, minden szintet, minden kölcsönhatást egyesíteni, akkor a *személyes és kollektív tudatok* szerepét kénytelenek vagyunk kiemelni.

Így ismét ott tartunk: *anyag és tudat együtt*. Ezért a filozófiában nem fordulhatunk vissza az utolsó félszázad domináns felfogásaiig (neomarkizmus, strukturalizmus, posztmodern, stb.), ugyanakkor az anyag-tudat kölcsönhatáson alapuló új metafizológia viszont a vártnál *többet tanulhat* a világvallások teológiáiból vagy az ókori (például a görög) filozófiáiból vagy akár a hegeli hagyományból. A valóság és a tudat „valósága” és fogalma persze *modell* és a kettőjük kapcsolata is *teoretikus konstrukció*. Ám a valóságról és a tudatról egyaránt új elméleti modell születik – és ez utat nyit a metafizológiához. A konstrukció és dekonstrukció új egyensúlyához és új egyesítéséhez. Egyúttal nemcsak a fizikában vetődik fel a kozmológiai állandók, hanem a filozófiában is *az elméleti állandók* kérdése, amelyek egyszerre jelentik az emberiség eddigi – hatalom központú és hatalomideológiai kötöttségű – filozófiai változóinak *kritikáját* és folyamatosan *újragondolt*, ám évezredek óta létező *bölcsesség-állandók* fenntartását.

Minden tudásmodell – mint látható – *nem szükségképpen* hamis. Új *tudáshorizontok* nyílnak.

6. (A metafizológia gömb-modellje)

Az új tudomány akkor és azzal kezdődött, amikor látványosan kiderült, hogy a megfigyelő, a megismerő *nem semleges*, de ekkor vált véglegessé a tudomány *ijedelme és magányossága*, mert ettől kezdve nem csak önmagunk, személyes tudatunk-tudattalanunk, hanem új tudományunk is végső soron – az eddigi állítások logikája szerint – megismerhetetlen és indokolhatatlan. A tudomány hosszú vergődés és rövid (egy-két száz éves) diadalút után *ott van*, mint ahol elkezdte az időszámítás előtt, és *ahol elvált* a más gondolkodási formáktól, különösen a teológiától. A nagyon sokat és sikeresen megismerő euroatlanti tudomány szembesült az-
 azzal, hogy számára megint elveszett a *biztos objektivitás* és így *ismeretlenné vált* maga a megismerési folyamat is. Az ezredforduló: a tudománya *halála* – és egyúttal soha nem látott *horizontja*?

Ákár a kvantumvalóságba merülünk, akár a tudatba-tudattalanba pillantunk be, *nincs semmi* objektíven megragadható. Első és utolsó menedék a *logikai megatér* megkonstruálása, ahol kísérletileg igazolt tények helyett azonban „csak” logikai érvek vannak. Közben felrémlik a természettudomány előtt is: valóság sincs, a valóság „csak” logikai tér. A logikai tér pedig összetett tér: információs tér, tudatér, stb. A kétségbeesés totalitását hozza aztán maga után az is, hogy a logikai metatér sem objektív, hiszen *személyiségünk része-eleme*. Ezen a ponton nagyon könnyű újra bedőlni az igen-nem alapú arisztotelészi logikának: ha a klasszikus tudomány így nem folytatható, akkor *ne folytassuk* (ez a nem, a nem értelmezhető), ha a régi tudomány helyett új tudomány kell, akkor *hozzuk létre* azt (ami értelmezhető, igaz, stb.), de ennek érdekében először is vessük el a nem-igen logikát. És ennek jegyében – s ez már program is – a klasszikus tudományt *egyesítjük* az új tudománnyal, méghozzá úgy, hogy új, integrált logikai metateret alkotunk meg. Amúgy: egyszerre kezdjük mindent előről, és folytassuk a legvégén, mintha ténylegesen teremtk lennénk.

A *legnagyobb kihívás* mindig az, hogy tudatában vagyunk-e néhány egyszerű fogalomnak és sejtjük-e a köztük lévő viszonyokat. Ha eltalálod a legfontosabb szavakat és tűrhetően jól érted tartalmukat, avagy hirtelen – mintha megvilágosodás érne – egy pillantás alatt, csokorba és rendszerbe gyűjtve, pontosan megismered őket. Minden kertelés nélkül kijelentjük, hogy évtizedek óta egyre erősebben érezzük, hogy a keresett tudás a kezdetek (a hatvanas évek eleje óta) óta felismerhető, csak a megfelelő *nyelvi-fogalmi készlet* és az ezt megvilágító *felismerés sorozat* hiányzik. Feltételezzük egyúttal azt is, hogy saját tudatunk mintegy összefolyik (nemcsak érintkezik) az univerzális-transzcendens tudattal, de ettől még automatikusan vagy szükségképpen nem tudjuk az éber tudat felszínére emelni ezeket az információkat.

Nem azért írunk magunkról, mert bármilyen értelemben is a fontosságunkat szeretnénk növelni. Egyszerűen arról van szó, hogy *magunk vagyok a megismerés*: magunkkal folytatunk megismerést, avagy a megismerés magunk nélkül reménytelen. Az elméleti fizika mintegy száz éve nem véletlenül mondja, hogy nincs a *megismerőtől független* valóság. Vagy az úgynevezett valóság mindig csak azt az aktuális képét villantja fel, amit a megismerő „behatolása” kiváltott. A probléma természetesen az, hogy a megfigyelő (tehát mi) magunkat sem ismerjük, s magunkról fontosat csak akkor és azzal tudhatjuk meg, hogy megfigyelésünkkel mi-

lyen formát/lelket adunk a külső valóságnak. A *kaland tehát tökéletes*: egyfelől előre sem a benti magunk, sem a kinti világ nem deklarálnak, másfelől a magunk és magunkon túli valami (valóság, tudat, stb.) közötti kapcsolat oda-vissza felmutatja a valóság-látványt.

Egyik állapot sem jó: az sem jó, ha üresnek tudjuk magunkat, mintha nem lenne bennünk gondolat vagy tudás; s ugyancsak nem jó, ha a megtanult, már rutinból is használt tételsémák, gondolat-dogmák töltenek el minket. Az egyik az üres, sőt lukas hordó, a másik a túlsordult hordó állapot. Ahhoz, hogy most a logikai teret felvázoljunk, az a helyes, ha kitisztítjuk magunkat. Nincs más feladat, mint letakarítani magunkról a megtanult sémákat és dogmákat – de meddig? Nem fogalmazunk elég pontosan: talán nem is takarítani, hanem hátrébb tolni kellene a tudat előteréből a régi sémákat, s ezzel szabad és nyitott teret teremteni a tudat mélyéről feltörekvő új szavaknak, új mondatoknak, új felvetéseknek. Ehhez persze meg kell értenünk, hogy a logikai tér különböző szintjein *én/mi vagyunk* (és ugyanakkor nem-vagyunk) *a logikai tér*, egyszerre beforduló, konstruáló, s kivetítő tér.

Ám ami a téralkotás pillanatában voltunk, nem az maradunk a térkonstruálás végén. Ez úgy értendő, hogy amilyen logikai térnek tudtuk magunk, attól eltérő logikai teret hozunk létre minden szellemi alkotásban. A két tér között különbség van. Ha az új tér megszületik, akkor ettől magunk is *más térére* alakulunk. Ez a folyamat persze az éber tudat állapotában történik meg. Ezért egyrészt szükségképpen feltételeznünk kell, hogy a tudatalatt/tudatlanban ez a logikai tér már voltunk, vagy ez a tér bármikor lehetséges volt számunkra, másrészt nem szabad elfelejtenünk, hogy az önmagunkat jelentő/nemjelentő logikai tér szivacsaként átfolyik, áthullámozik a közös és határtalan külső terekbe, amelyekből folyamatosan vagy aktuálisan információ impulzusokat kapunk vagy akár kérünk. Így harmadrészt – ideális esetben – *magasabb tudatállapotokba* kell jutnunk, ahol a meglévő és változó logikai tér-énem láthatóvá-foghatóvá válik, mert a látvány mondatokban öntése egyúttal a logikai tér folyamatos születését és létezését hozza magával.

Ez az első olyan szellemi alkotásunk, amelyet tudatosan úgy akarunk megírni, mintha egy szakrális királyként (és ugyanakkor az utolsó teremtetett lényként) *szellemi országot vagy várost* teremtenék. Ez az ország: önmagunk, avagy mi vagyunk, mint logikai tér; de ezt az országot, új „birodalmat”, avagy önmagunkat is az alkotásban teremtyük meg, de az új szellemi

mű tere (mondom még egyszer: mintha tényleges térség, ország vagy város lenne) szintén logikai tér. Egyúttal ez a tanulmány és magunk is egyaránt sűrítője vagyunk a végtelen *univerzális-szokrális térnek*, sőt az elkészült mű – születése után – már szükségképpen elszakad tőlünk, önálló logikai térré válik, s ily módon visszahatva továbbépíti a kozmikus-transzcendens teret is. Egy könyvben pedig minden egyes tanulmány sajátos logikai tér, s a könyv belső világában önálló elemként létezik. Ezek a különféle terek egyszerre összeolvadnak és elválnak egymástól, így egyaránt izgalmas kérdés, hogy miként értelmezzük függőségüket és függetlenségüket, és hogyan definiáljuk a logikai térszintek és a térelemek közötti átjárásokat.

Nézzünk szembe a *korszak – egyaránt régi és új – dilemmáival*: egyesíthető-e a tudomány és a vallás (sőt a művészet is), vagy pontosabban a tudományelmélet, a valláselmélet és művészetelmélet; vagy másképpen az eltérő elméletforrások *közös logikai térben való egyesítése* eredményezhet-e metafilozófiát? Minket az a kérdés nem foglalkoztat, és nem is irritál, hogy az európai felvilágosodásból eredő tudomány zöme pillanatnyilag elutasít minden olyan témakört és nézetrendszert, amely az empirikus valóság kutatásán kívül esik. Mindenkinnek szuverén joga, hogy saját maga és művei logikai terét *mennyire, hogyan korlátozza*, és ebből milyen tudás tartományokat szelektál ki. Lehet tehát csak a tudomány egyféle vektorvalóságaiiban maradni, lehet csak a teológia másféle vektorvalóságaihoz ragaszkodni, s lehet csak a művészet harmadfféle vektorvalóságaiiban otthon lenni. De engedtessek meg, hogy valaki *egyszerre akarjon létezni* minden vektorvalóságban és minden vektorvalóság fölötti-mögötti valóság-végtelenben. Nekünk az a dolgunk, hogy metateret segítsünk megnevezni, bejárhatóvá tenni, egyszerre teremteni és teremtettként feltámi.

Szerintünk ez a *sokdimenziós és sokvektoros* logikai tér az *egyetlen lehetőség*, hogy az elmúlt kétezer évben kialakult és sok kínnal-keservvel elért tudás- és tudatállapotunkat meghaladjuk. Ezért teljesen érthető, hogy magunk egyaránt igen nagyra tartjuk az időszámítás előtti sok ezeréves szokrális őstudásokat, az időszámítás előtt kezdődött és mára igen magas szintet elért tudományokat és a szintén a messzi múltba visszanyúló különböző vallások teológiát. Három hatalmas szellemi folyó ez, amelyet most engedjünk egyszerre belefolyni az egyetlen tudás-óceánba, és egyúttal vállalkozzunk a közös óceán kutatására. Egyébként *teljesen mintegy*, hogy az egyesített és egységes vizeket milyen új fogalommal kereszteljük el: akik a tudomány felől jönnek, nevezzék új tudománynak, vagy poszt-

tudománynak, akik a vallások felől érkeznek, hívják új metafizikának vagy poszt-metafizikának, akik a művészet világából érkeznek, hívják új művészetelméletnek, vagy poszt-művészetfilozófiának. Szabad a választás. Magunk maradunk a szűkebb metaelmélet vagy a tágabb *metafilozófia* mellett.

Az utolsó mondatokat – mint tapasztaltuk magunkban – már kifelé, a *világnak szánt* üzenetként írtuk. Ez figyelemcsökkenést és koncentráció-hiányt jelez. Ezért most a koncentrációt kikapcsoljuk, és a figyelmet engedjük szétszóródni. Összehúzódnunk és kiengedünk, a tér alsó szintjein vegetálunk és az éber tudatállapotban is kikapcsolunk; benne vagyunk a logikai térben és bennünk is logikai tér van. A tér-együttes velünk/nélkülünk csendesen pulzál, ha a létezésen túl nem teszünk semmi tudatosat-akaratlagosat, a logikai tér önvisszonyuló módon akkor is létezik/nemlétezik.

Az általunk vázolt logikai metatér-elmélet *rendszerképe* összefoglalható. A logikai metatér ábrázolására tervezünk meg és képzelünk el egy olyan *gömb modellt*, amelynek a külső héja nem határfelület, hanem a *végtelen*, és a közepe egy olyan pont, amely befele szintén a *végtelen*.

Ez a gömb *egyszerre valóság, egyszerre tudatállapot*, s egyszerre mind a két szempontból szimbólum. Ha ezt a gömböt kívülről nézzük, akkor a *külső* valóságot/tudatot látjuk, ha belülről nézzük, akkor az ember *belső* valóságát/tudatát észlelhetjük. A gömb, mint geometriai test strukturálható, azaz egymástól elválaszthatók a gömbön belüli *szintek*, a gömbön belüli *gömbszeletek* és például a gömbön belüli *vektorok*. Ez a gömb természetesen nem egyszerűen egy álló, mozdulatlan, üres test, hanem egészében és belső egységeiben külön is *mozgó-forgó téregyüttes*. A gömb tehát tényleges logikai metatér, csavart meta-téridő, amelynek mozgását, változását bemutathatjuk a gömb-szimbólum segítségével.

Ez a gömbstruktúra egyrészt Egy-Gömb, másrészt számtalan Gömb. Ha kívülről nézzük a szerkezetet, a gömb-mátrixot, láthatjuk az *öt szintet*: (1) az emberi, (2) a természeti, (3) a második „természeti”, (4) a szellemi és (5) az isteni valóság és tudat. Az első nevezhetjük az emberi, a másodikat fizikai és biológiai, a harmadikat közösségi, társadalmi, a negyediket tudás és bölcsességbeli, s az ötödiket az isteni és istenek fölötti valóságnak/tudatnak.

Ha belülről nézzük a mátrixot, akkor egymás mellett van: az egyén *személyes* fizikai-biológiai, lelki, szellemi, társadalmi és isteni valósága/tudata, amely szintén *öt szintre, öt minőségre* csoportosítható: (1) személyes fizikai-biológiai test, (2) a személyes lélek, az interperszonális test, (3) személyes

közösségi-társadalmi (4) a személyes tudás, (5) a személyes isteni és Istenfeletti valóság/tudat. A logikai térbe szervezve-láttatva mindez Egész és az Egész részeit is Egézként szemlélve egységes természetű.

Az általam vizionált gömb-modell nagyon hasonlít ahhoz, amit Leo Schaya a kozmosz principiális vagy ideális formájának tekint. „Tisztán spirituális, formafeletti forma ez: «a Teremtés Világának» (Olam ha beria) prototípusa, amit úgy is nevezhetünk: «a Gömb, melyben mindenütt középpont van, és sehol sincs kerülete», mert Sekhina lakja egymagában, a végtelen Mindenütt-Jelenvalóság.”⁹ Majd így folytatja. „...míg a principiális Formák területén minden egyes Pont, amely a centrum köré csoportosul, egyidőben és titokzatos módon maga a Centrum: bár itt is csupán egy középpont van, e gömbben azonban minden egyes pont egy spirituális Arche-típus, Isten egy immanens Aspektusa...” A gömb-modell tehát egyszerre geometriai gömb, formafeletti gömb, spirituális gömb.

Ebből az is következik, ha az Egészet fizikai valósággént szemléljük, abban is látszania kell a nem-fizikai (vagy tudati) valóságnak, ha az Egészet szellemi vagy/és tudati valósággént kutatjuk, abban is láthatóvá kell válnia a nem szellemi (anyagi) valóságnak, ha az Egészet társadalmi valósággént tárjuk fel, szintén el kell jutnunk a társadalmi nem anyagi minőséghez, a társadalmi és a társadalom feletti tudathoz. A nem két, hanem *sok dimenziós mátrix* tehát *kizárja* az alapvető tévedéseket. Adódnak meghökkentő konklúziók: a filozófiai mű (mint gondolat, személyes és/vagy kollektív tudattermék) egyszerre fizikai valóság és nem fizikai tudatminőség; másodlagos, hogy a természettudomány még képtelen igazolni a gondolat fizikai-anyagi (kémiai, genetikai, stb.) hordozóit. Vagy: ha a gondolat fizikai (anyagként, rezgésként, energiaként, kódként, stb.) megmarad, akkor ebből minden személyes vagy csoportos gondolat rekonstruálható.

Mi is a gondolati-logikai *kiindulópont*? Mi jelent esetünkben az Egység (az advaita)? Mi az Az? Mi a van/nincs egység? Mi a közös valóság/tudat? A válaszuk az, hogy egyszerre van valóság és a tudat, aminek nem adunk közös nevet, hanem *valóság/tudatnak* hívjuk. A kettő Egy, egységes valóság/tudat, amely folyamatosan egyikből-másikba alakul, a kettő közötti átjárást a holografikus átváltás írja le, ami csak akkor igaz, ha van fizikai-biológiai anyag és van nem fizikai, nem biológiai anyag, avagy van nem

⁹ Leo Schaya: Az ember és az abszolútum a kabbala szerint (Arcticus Kiadó, 2002) 43. Eredetileg: Leo Schaya, 1958: L' Homme et l' Absolu selon la Kabbale (Buche/Chastel).

anyagi tudat. Ez logikailag nem zárja ki, hogy az anyag belülről nem anyag és a tudat belülről nem-anyagi típusú anyag. Egyébként ez logikailag azt jelenti, hogy az anyag átalakulhat tudattá és fordítva, tudatból anyaggá. A fizikusok némelyikével szemben ezért azt állítjuk, hogy nem csak egyirányú holografikus-váltás van (anyagból tudat/szellem/Isten), hanem *visszafelé* is van Istentől/szellemből/tudatból anyag, amelyet teremtésnek is hívhatunk. A logikai térben nincs másra lehetőség, mint teremtésre, de a teremtés nincs elletétben a logikai tér alsó szintjén végbemenő evolúcióval.

Nos, a probléma az, hogy erre csak az Isten, csak az (abszolút) tudat, vagy az erre alkalmas (istentermészetű) ember képes? A logikai metatérben tehát *az ember lényege* éppen abban ragadható meg, hogy akár isteni, vagy ehhez hasonló lehetősége van – vagy minimum potenciálisan van. Az előbbi válasz-sorozat azonban *lehet tévedés is*, ráadásul különböző okokból: például nincs valóság, nincs tudat, nincs valóság/tudat – valami egészen más van. Vagy ez a más sincs. Logikailag legalább ennyi tévedés lehet, vagy logikailag akár ennyi igazság van. A logikai tér egyszerre igaz és nem igaz, tehát a logikai tér nem zárt tér. Az igazi kérdésekre adott válaszok egyfelől titkok, rejtélyek, csodák, másfelől mechanizmusok, eljárások, képletek, szavak. A szemlélő nem érezhet mást, minthogy a válaszok megfogalmazása meghaladja normál képességeit, miközben az evidensnek látszó feleletek mögött nincsenek igen/nem valóságok és tudatállapotok.

Íme, a kérdések, *először a vertikális szerkezetről*: Miért éppen a *négy alapszintet* feltételezünk? A négy alapszint között *milyen viszonyhálózat* van? Az alapszintek között *milyenek az átjárók*? Az átjárókon való átjutásokhoz *milyen képességek, felkészültségek* kellenek? *Másodszor, a horizontális szerkezetről*: A párhuzamos gömbök/gömbretek között melyeknek van *prioritása*? A párhuzamosan létező valóságok/szintek között *milyen viszonyrendszer* van? Milyen átjárók, átjárások *léteznek, vagy nem léteznek*? Az ember *hogyan közlekedhet, hogyan léphet át*, mit nyer vele? Az *alapdilemmákból* néhány mintakérdés: 1. A gömbmodell jó vagy rossz analógia, megfelelő szimbólum-e vagy nem? 2. Ha nem megfelelő a logikai tér, akkor csak közhelyeket sugall vagy még azokat sem? 3. Ha nem tudunk elszakadni az igen/nem gondolkodástól, nem érhetünk meg semmit? 4. Ha a gömbmodell jó/tökéletes modell, olyan valóság/tudat tárul fel, ami eddig ismeretlen vagy nem értett (azaz: eddig értelmezetlen) volt? 5. Ha az értelmezetlen részben értelmezett vált, az értelmezettséget hogyan tudjuk kontrollálni?

Minden dilemma ellenére a gömb-modellt *elfogadásra ajánlom*. Így eljutottunk oda, amit célnak tűztünk ki: a metafilozófiai egységelmélet megfogalmazását. Ez azonban nem pusztán egy üres logikai váz, hanem minden kérdésfelvetés megválaszolására *értelmezési keretet* nyújt.

Ha mondjuk az összetett DNS-modellt szeretnénk felépíteni, akkor a gömbszerkezet szerint a DNS-nek egyaránt lennie kell fizikai és posztfizikai, információs, vagy szellemi és tudati és/vagy transzcendens szintjének, vektorának. És *lássunk csodát*: először a DNS-nek csak a fizikai kódoló-elemeit (a fehérjekódoló géneket) sikerült megfejteni, a kutatások most már a posztgenetikai szintnél¹⁰ (és a fraktál természetű nem kódoló, „tervrajzot” tartalmazó elemeknél) tartanak, mert egyre valószínűbb, hogy a DNS-ben is nem elsősorban a fizikai szint a lényeges, hanem az *információ szint*,¹¹ amelyet hipotézisünk szerint még messze nem értünk. És a gömb-modell kiadja a „fehér foltot”, hiszen a tudomány még nem kutatja, ám valószínű, hogy minden DNS-nek van egy *nem fizikai* (szellemi vagy transzcendens) párja, amit talán csak évtizedek múlva fedeznek fel és tudnak igazolni. A logikai tér azonban már most is *felismerhetővé teszi!*

7. (Befejezésül néhány mondat a személyes történetről)

Talán van abban valami *különös és magyarázhatatlan*, hogy éppen Közép-Európában, ezen belül Magyarországon és éppen a szellemileg legkorlátozottabb korszakban (az ötvenes évektől a kilencvenes évek végéig) születik meg egy új típusú gondolkodás és filozófia körvonala: *a metaelmélet és metafilozófia*.¹² Ott tartunk most, ahol talán *kezdeni* kellett volna. A hatvanas évek közepén vagy végén, de akkor és ott ez nekünk nem sikerült. Lehet, hogy maga a lehetőség is csak utólag és csak logikailag feltételezhető. Az új évezredben viszont *először* van esély arra, hogy azt az elméleti (és poszt-elméleti) rendszert,¹³ egyúttal rendszerméliküliséget, avagy egyesített egészelméletet, térelméletet megfogalmazzuk,¹⁴ amit

¹⁰ Az új tudomány (postgenetics) Budapesten született meg, ahol 2006 őszén megalakult a Nemzetközi Posztgenetikai Társaság (International PostGenetics Society). www.junkdna.com/postgenetics

¹¹ A posztgenetikán is túlmutató új tudományra példa: P. P. Gariaev, 1997: Volnovoj Genetickskij Kod (Insztitut Problem Uprablenija RAN).

¹² Metaelmélet, metafilozófia, 2005, szerk: Varga Csaba, (Stratégia kutató Intézet)

¹³ Új gondolkodást? Új paradigmát? Új tudást? Új tudatminőséget?

¹⁴ Tudatosan használok/használnak egyes szám első személy helyett többes szám első személyt. Evvel szeretnénk viszont távolságot tartani önmagunktól és a személyes jelleget minél inkább másodlagossá tenni. Szeretnénk mindent elhárítani, ami esetleg saját fontosságunkra utalna. (És végül mi-

negyven-ötven éve keresünk, miközben olykor a gondolkodás- és a megvilágosodás-kutatást zárójelbe tettük más feladatok, főként helyi értékű látzatfeladatok miatt. Személyesen legalább negyven éve tapasztaljuk, s ezért tudjuk, hogy saját elménk és tudatunk – anélkül, hogy különösebben befolyásolnánk – úgy működik, hogy a részletekből *össze akarja rakni* az egészet, avagy folyton hierarchikus és/vagy hálózati *logikai rendszert* épít, és szüntelenül a csúcselemekre, csúcsfogalmakra koncentrál.

Miért csak *mostantól kezdve* sikerül, vagy csak sikerülhet ez?

1. Évtizedekig nyilvánosan sem mondtuk mindig ki, bár egyre inkább tudatában voltunk annak, hogy a huszadik század második felében, és azóta is a *fennálló korszelemmel*, különösen a közép-európai és magyar aktuális szellemi alapvetésekkel visszatérően *nem tudunk* (vagy *csak részben akarunk*) *azonosulni*. Ez nem hozott külső botrányt, de a botrányt belül mégis megéltük.

2. A korlátolt szellemi bura alatt azonban akkoriban is volt *csökevényes, részleges virágzás*, vagy legalább is nőttek (a kor alacsony horizontjához képest) *új és provokáló szellemi hajtások*. Ezt ünnepeltük, de azért az általános tudáshiány maradt. A legvéletlenebbnek látszó eseménysor az volt, hogy sokszor egyetlen olyan tartós munkaviszonyba sem léptünk, s ugyanakkor nem is engedtek volna minket szívesen ilyen szerepbe, ahol a fennálló szellemi – ideológiailag kvázi-szentségű – klímát felforgathattuk volna, ám ez a személyes beavatkozási-változtatási kísérlet valójában akár *megronthatott*, vagy *megvakíthatott* volna minket is. (A felül lévők nem minket védtek, de az elutasítás ugyanakkor védetté tett.) A hazai helyi értékű gyökértelenség és talajtalanság mintegy előfeltétele volt a gyökerek visszatértemtési igénye megjelenésének, s az új talaj építési kísérletének, ami paradox módon egyúttal érzelmileg-lelkileg ugyanúgy – következmény jellegű – *újabb gyökértelenséget-talajtalanságot* okozott.

Nézzük tovább: 3. *Gyönyörű korszak* volt a huszadik század második fele: a szocialista pártállam ideológiai konstrukciók tobzódásában merült ki, amelyek viszont – részben a kollektív tudatban, részben a köztudásban – *széleskörű dekonstrukciókat* indítottak el. (Lehet, hogy a fél-globális szovjet birodalom hamarabb élte meg a poszt-modernizmus dekonstruktív szellemi állapotát, mint a fejlett Észak társadalma?) Minden előző és

után a kvantumpszichológia szerint az egyén mindig több személyből-személyiségből áll, így a többes szám ezért nem csak indokolt, hanem akár kötelező is lehet.)

minden akkor létező nézetrendszer önpusztító-önleépítő állapota miatt nekünk már nem volt igazán érdekes, vonzó, vagy szellemi lármát okozó folyamat az addigi *politikai vagy szellemi nagytörténetek* megkérdőjelezése. Azt tapasztaltuk, hogy Magyarország gyakran homlokig süllyedt az önfeladó érvénytelenítésekbe, s a korlátolt cselekvési lehetőségek elutasításába is („úgy sem lehet tenni semmit”). Mi magunk (magunk is) voltunk azonban a megkérdőjeleződés, még hozzá sokáig a kilátástalan megkérdőjelezettség. Ám ez egyúttal hasznos paradoxon volt, mert szükségképpen nemcsak a kort, hanem gyakran *magunkat is* megkérdőjeleztük.

4. Ezért (ezért is) a dekonstrukciók aprólékos, szisztematikus közhírré tétele meglehetősen unalmasnak, bár érzelmileg feszültségoldónak látszott, így látszólag egyetlen normális alternatíva volt: *hátat fordítani*. Tegnap és ma is folyamatosan hátat mutatni a jelen tyúkudvarának, hátat a jelen szellemi dogmáinak, s egyúttal lehetőleg – micsoda finomság – a *jövő elé ugrani*. A korszakok balga jövőképe ugyan is ismétlődően a jelenképe volt, mert a nem létező, hamis jelenállapotot szerette volna jövővé és igazzá maszkírozni, ami ugyanúgy eleve szintén hamisnak és lehetetlennek tűnt („a létező szocializmus emberszabásúvá tétele”, majd „a rendszerváltás szabadságának és demokráciájának beteljesítése”). A jövőt kutató *kvantumugrás* vált tehát egy második alternatívává, avagy ez a magatartás jellemzett minket is – úgy gondoltuk nincs más út, mint *utópiát konstruálni*.

5. A kulcsmozzanat, s egyben váltásmozzanat szükségképpen ez volt: nem csak a helyi értékű, hanem a hetvenes-nyolcvanas évekbeli, több hangadó *fél-globális, hatalom-központú gondolkodás-horizont és gondolkodásmód* elvetése és az elvetés csendes *tudatosítása*. Később a kilencvenes évek sem hozott változást: az államkapitalista állam helyett *kapitalista, sőt újkapitalista állam* jött, s a szocialista demokrácia helyett hiába vártuk a *részvételi demokráciát*. A jelenek csődje így tálcán kínálta fel a jövő alternatíváit.

Ismétlődően, hol villámcsapásszerűen, hol spirálban futó szellemi evolúció keretében tudatosult bennünk, hogy gyakran nem *úgy gondolkodunk, ahogy a többség gondolkodik*. Nem úgy, ahogy a preferált *korszalelem(ek)* diktálják. Nem úgy, ahogy a felvilágosodás utáni európai tudomány zöme helyesnek vélte. Nem úgy, ahogy sok hivatásos tudós tette; nálunk olykor a kimagasló tudós is összemosódott a politikailag mene-

dzselt kvázi-tudóssal. Nem úgy, ahogy szinte mindenki elfogadta¹⁵ az uralkodó szellemi dogmákat. Mindez szép lassan tudatosult bennünk, avagy azt is mondhatjuk, hogy *bement a szívünkbe*¹⁶ az a felismerés, hogy nekünk jórészt nem az eddigi tudás-gondolkodás racionális tanulmányozásával, hanem a szívünkben-tudatunkban meggyökeresedett – az „összszekapcsolódásra” épített¹⁷ – meggyőződésekkel¹⁸ kell foglalkoznunk.

Az általunk választott magatartás kiindulópontja az új *logikai tér hiányának tudatosulása* volt, s ezért jövőképünk lényege nem lehetett más, mint az integrált logikai tér *szüntelen keresése*. Ám Magyarország tudás- és kollektív tudattörténete tele volt és van autonóm (ám nem egyszer megalázott) gondolkodókkal, akik közben virtuálisan vagy/és személyesen inspiráltak minket. A szellemi korlátokat erősítő politikai-ideológiai rendszer pedig fizikailag közvetlenül már nem, „csak” idegileg-lelkileg vagy egzisztenciálisan próbált minden ellenfelet tönkre tenni, vagy labilis helyzetben konzerválni. Aki ezt kibírta, *rejtett szabadságot* kapott. Arra kellett aztán csak már vigyázni, hogy a magyar és a kelet-európai rendszerváltások finom eltérőzslésába szellemileg-lelkileg ne rokkanjunk bele. Végül már nem voltunk beleégve a szeretethető, de gyakran legyalult, felszántott, megbántott korba. Maradtunk: *cselekvő tanúnak*.

A rejtett szabadság *nyilvános elméletekben* bújik elő a homályból. A tudást már nem vehették el, és nem vehetik el tőlünk, ami után már „csak” az új tudatállapotokba kellett emelkednünk. Íme, *ezért és így* születik meg a metafilozófia.¹⁹

FONTOSABB IRODALOM

Agy és tudat, 2002, szerkesztette: Vizi E. Szilveszter, Altrichter Ferenc, Nyíri, Kristóf, Pléh, Csaba (BIP).

A tudat forradalma, Grof Stainslaw, László Ervin és Russel Peter beszélgetése (Új Paradigma, 1999)

¹⁵ Megjegyzés: ebből nem következik automatikusan vagy okvetlenül, hogy az általunk képviselt gondolkodás jobb vagy igaz. Ez csak a helyzet rögzítése.

¹⁶ *Georges Vajda*: Kutatások a filozófiáról és a kabbaláról a középkori zsidó gondolkodásban, Logos Kiadó, 2000, 44. old. 15. Eredeti megjelenés: *Georges Vajda*, 1962: Recherches sur la philosophie et la Kabbale dans la pensée juive du Moyen Age (Mouton & Co, Paris-La Haye)

¹⁷ I. m.

¹⁸ Ilyen meggyőződés például: az egyesített filozófiai-teológiai modell, vagy az Isten fogalmát meghaladó-túllépő Abszolútum felfogás, vagy a tudat- és tudásközpontú jövőkép.

¹⁹ Erről részletesen: www.metaelmélet.hu

- Az észleléstől a nyelvig, 2004, szerkesztette Pléh, Csaba, Kampis, György, Csányi, Vilmos (Gondolat).
- Behe, Michael, 1996: Darwin's Black Box., Free Press (publisher).
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas: A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés (Jószöveg Műhely Kiadó, 1998).
- Capra, Fritjof, 1996: The Web of Life: A New Scientific Understanding of Living Systems (New York: Anchor Books).
- Capra, Fritjof, 2004: The Hidden Connections (Anchor Books/Doubleday).
- Cousins, E. ed., 1985, World Spirituality: An Encyclopedic History of the Religious Quest, 1-25 vols. (Crossroad, New York).
- Dienes István, 2008: Az élő hologram; a mindenség elméletének új megközelítése, egy új fizika alapjai (Stratégia kutató Intézet, Megjelenik: 2008).
- Frank, Szemjon L.: A társadalom szellemi alapjai (Kairosz, 2005).
- Green, Brian, 2003: The Elegant Universe (Norton, W.W. & Company).
- Green, Brian, 2004: The Fabric of the Cosmos (Knopf Publishing).
- Grof, Stanislaw, 2000: Psychology of the Future (State University of New York Press).
- Hawking, Stephen W., 2003: The Theory of Everything (New Millennium Press); magyarul: S. W. Hawking: A mindenség elmélete (Kossuth, Bp., 2005).
- Kaku, Michio, 1995: Hyperspace (Anchor Books).
- Kaku, Michio, 2004: Parallel Worlds (Hardcover).
- Kaku, Michio, 1998: Visions (Anchor Books).
- Kiss Endre, 2005: Magyarország és a globalizáció (Kodolányi).
- Lewis, L. E., 2004: Our superstring Universe (iUniverse.com).
- Liptay Lothar, 2005: Az Abszolútum odissaéja a buddhizmusban (Kalligram, Pozsony).
- Penrose, Roger, Shimony, Abney, Cartwright, Nancy, Hawking, Stephen, 1997: The Large, the Small and the Human Mind; (Magyarul: A nagy, a kicsi és az emberi elme, Akkord Kiadó, 2003).
- Penrose, Roger, 2006: The Road to Reality: A Complete Guide to the Laws of the Universe. Philosophy of Mind, 2002, Chalmers, David J. (Oxford University Press).
- Pléh Csaba, 1998: Bevezetés a megismeréstudományba (Typotex).
- Popper, Karl, 1998: Test és elme (Typotex, Bp.).
- Ratzsch, Del, 1999: Science & Its Limits: The Natural Sciences in Christian Perspective (Intervarsity Press; magyarul: Del Ratzsch: Miből lesz a tudomány? (Harmat, Bp., 2002).
- Ricoeur, Paul – LaCocque, Andre, 1998: Penser la Bible (Éditions de Seuil); magyarul: P. Ricoeur, A. LaCocque: Bibliai gondolkodás (Európa, 2003).
- Sadar, Ziauddin: Thomas Kuhn and the Science Wars (Icon Books, Ltd.); magyarul: Ziauddin Sardar: Thomas Kuhn és a tudomány-háborúk (Alexandra, Pécs, 2003).
- Science and The Primacy of Consciousness, editor: Richard L. Amoroso, (Noetic Press)
- Szász Ilma, 1997: Az élő fény árnyéka (Köröspatak, Bp.).
- Schuon, Frithjof: A vallások transzcendens egysége (Kvintesszencia Kiadó, 2005).
- Varga Csaba, 2004: Új elméleti horizontok előtt (Tertia, Bp.).
- Walsh, Roger (Foreword), Wilber, Ken, 2005: A Sociable God: Toward a New Understanding of Religion (Shambala).
- Whitehead, Alfred North, 1929: Process and Reality (Gifford lectures), magyarul: Folyamat és valóság (Typotex Kiadó, 2001).

Wilber, Ken: A Brief History of Everything (Shambala); magyarul: *Ken Wilber*: A Működő Szellem rövid története, Európa, Bp., 2003).

Wilber, Ken: A History of Everything (Shambala, 2000).

Wilson, Robert Anton: Quantum Pszichology (1999); magyarul: Kvantum pszichológia (Mandala-Véda, Budakeszi, 2002).

Wolfram, Stephen: A New Kind of Science (Wolfram Media, Inc. 2002).

World, Kenneth: The Quantum World (Harvard University Press, 2004).

HODOSSY GYULA

A szlovákiai magyar értelmiség felelőssége

Azzal kell kezdenem, hogy utalok a történelmi tényre, hogy az elmúlt évszázadok során a sárospataki református kollégium soha nem volt csupán egy magyarországi oktatási intézmény a sok közül, hanem mindig is a nagybetűs *Pataki Református Kollégium* volt, olyan főiskola, amely mindenkor az összmagyar közoktatás egyik csúcshintézményeként a magyar értelmiségképzés terén páratlan elhivatottsággal, tudással, nemzetünk felemelkedésére jelentősen ható pedagógiájával oktatták a nemzedékek sokaságát.¹

A jelenkori szlovákiai magyar értelmiségiek közül is sokan itt vértedzőtek fel mind tudással, mind nemzetszeretettel és hűséggel. Dobos László Kossuth-díjas írónk, 1968-as nemzetiségi miniszterünk egyenesen második szülőföldjének nevezi Patakot. A második világháború után, miután Királyhelmecen bezárták a polgári iskolát, Dobos László átszökött a határon, hogy a Pataki Református Tanítóképzőben tanulhasson. Így ír ezekről az évekről:

„Öt évig ott jártam iskolába, lopva, bújva, szökdösve. Iskolai éveimnek ez volt a legnehezebb és a legszebb öt esztendeje. Szegény volt az iskola, főzni, etetni csak abból tudott, amit a honi diákok kötelezően beadtak, krumplit, babot, lisztet, zsírt, lekvárt, szalonnát. Éheztünk, koplaltunk, ujjizületeink megmerevedtek, nem tudtunk gyakorolni a zongorán, illetve az orgonán. Így is szép volt. A határon át történő szökdösésnek sok veszélyes helyzete volt. Volt módom megismerni a határ menti dutyikat, fogdákat, a megértést és a durvaságot. Így is vállaltuk, utóbb ez is megszépült. Sárospatakon sokszázados hagyomány falai köze kerültünk. Diákönkormányzat. S valami ismételt-

¹ Hodossy Gyula író, költő, szerkesztő; a Szlovákiai Magyar Írószövetség elnöke, a Katedra (a szlovákiai magyar pedagógusok és szülők lapja: www.katedra.sk) című folyóirat felelős kiadója, a Lilium Aurum Könyvkiadó Kft. igazgatója; e-mail: lilium@liliumaurum.sk. (A Szerk.)

tetlen szellemiség. A falakról Rákócziak (az iskola alapítói) s az iskola nagy tanítványai: Kazinczy, Csokonai, Kossuth. Tompa, Móricz néztek le ránk.

Sárospatak, az iskola, a reformátusság szellemi bástyája. Életem tudatos, tudatosító pontja, második szülőföldem. A háború utáni magyargyűlölet roncsolt, mocskolt engem is. Az ártatlanul bűnhődés útját jártam. Ott, Patakon kezdődött józanodásom, kiábrándulásom. Ott jelent meg bennem a protestálás, a tiltakozás, a reformátusság nagy ereje, a lázadó, a protestáló ember. Valami elhalt, ami újratámadt bennem, protestálni az igazságért...”

Jakab István nyelvész, nyugalmazott egyetemi professzor így vall az itt töltött éveiről:

„A sárospataki kollégiumot régebben is úgy jellemezték, hogy az ott tanulók nem csupán tudást szerezhetnek, hanem később is magukénak érzik volt iskolájukat. Tanúsíthatom, hogy ez az én esetemben is így van. Örültem annak, ha – különösen a szökdösések idején – hazajöhетtem szüleimhez, de amikor karácsonykor és húsvétkor a csendőrök házkutatással kajtattak utánam, biztonságban csak akkor éreztem magam, amikor sikerüli visszaérkez-nem Patakra. Akkor éreztem igazán, hogy a pataki iskola valóban alma materem.”

Idézhetném még akár Mács József prózáirónkat,² vagy Koncsol László költőnket, esszéirónkat,³ és még sok felvidéki magyar értelmiségit, akik maguk választották e nagyhírű iskolát, vagy a politikai helyzet adta kényszerűségből kerültek ide diáknak, idézhetnék tőlük szebbnél szebb dicsérő szavakat, de engedjek meg, hogy eltekintsek ettől, csupán annál az oknál fogva, hogy az előzetesen felkért előadás témájáról is szó essék. A felkérés szerint a szlovákiai magyar értelmiségről, annak helyzetéről és a kiütkeresés lehetőségeiről kell szólnom.

Mind a humán-, mind a reálértelmiség meghatározásakor elsődleges szempont a szabad, őszinte alkotói vágy kiteljesedésének lehetősége. Egy olyan helyzet és állapot, amikor semminemű korlátok nem fékezik az embert abban, hogy a tudás és tehetség szülte gondolat terjeszthetővé válhasson. Ha megvizsgáljuk a Szlovákiában élő magyarok történetét, és keressük benne az értelmiség szerepét, minduntalan odalyukadunk ki, hogy létező és önjelölt értelmiségünk mindenkor társadalmi, politikai, illetve gazdasági függő viszonyban állt környezetével. A szlovákiai magyar értelmiség soha-

² Mács József: Pataki diákok. = Zempléni Múzs, IV. évf. 4. sz., 58-62.; Uő.: Patak adománya. = Sárospataki Pedagógiai Füzetek 25. Sárospatak, 2007.

³ Koncsol László: Sárospataki történetek, 1947-1950. = Zempléni Múzs, V. évf. 4. sz., 72-87.

sem nyilváníthatta ki szabadon véleményét, örökösen félnie kellett a különböző szintű megtorlásoktól. Ha mindezt komolyan vesszük, és komolyan gondoljuk filozófusaink, bölcseleink értelmiségre vonatkozó útmutatásait, akkor nincs, vagy alig van igazi értelmisége a szlovákiai magyar közösségnek. Megjegyzem, ezért nem kizárólag maga az értelmiség felelős. Felelős a történelmi múlt Trianonostul, Benesestül, Moszkvástul, Prágástul, felelős a mindenkori politika és annak gyakorlóí, akik a mindennapok túlélésére helyezve a hangsúlyt sokszor képtelenek össznépi, nemzeti, hosszú távú fennmaradási programok képviselőjére, felelős maga a mindkori értelmiség, amely a saját egyéni kényelme és anyagi lehetőségei mentén hajlamos az emberiség szent képviselője helyett önmaga napi gondjait tartani szem előtt, őket részesíteni előnyben.

„Azoknak az erőknél a képviselői, amelyek előrehajtották az emberiséget, azok voltak, akik új tudás, új szépségek, hathatósabb erkölcsi és etikai énekek után kutattak. (...) Véleményem szerint az emberiség igazi hősei a Galileik, Newtonok, Darwinok, Shakespeare-ek, Bachok és Buddhák...” – írta Szent-Györgyi Albert az *Őrült majom* című dolgozatában. A kérdés az, hogy ma értelmiségünk köreiben vannak-e Newtonok, Shakespeare-ek, Buddhák. S ha igen, élhetnek-e, dolgozhatnak-e nyugodtan úgy, hogy számukra nem teljesen adottak a szabad alkotás feltételei. Mert többek között hiányzik az intézményes háttér, amely biztosítja a méltányos megélhetést.

Örök dilemma: a mának vagy a jövőnek éljünk? Ha jobban belegondolunk, megválaszolható kérdés ez! Ma éljünk jól és boldogan, miközben cselekedjünk a jövőért, a megmaradásért, a szabad gondolatért. Nem az a tudós ember, aki sokat tud, hanem az, aki képes tudását alkotásra váltani, alkotásra cserélni. Az alkotáshoz persze feltételek és eszközök szükségesek. A feltételek és az eszközök előteremtéséhez viszont sok-sok pénz kell, ha pedig egy nemzetrész megmaradásán gondolkodunk, akkor nyilvánvalóan még több pénz. Mindazonáltal megmaradásunk szempontjából ez a kisebbik gond, mert a szlovákiai magyar kisebbségi lét legkártékonyabb, a leginkább burjánzásra képes rákfenéje az idő- és szakemberhiány. Egy latin mondás szerint: *„Akit az istenek el akarnak veszejteni, annak előtte elveszik az eszét.”* Ezzel az idézettel nem azt akarom mondani, hogy például a trianoni békeszerződésről és az azt követi évtizedek közösségünket sújtó történéseiről az istenek döntöttek, hanem azt, hogy a döntéshozók – istennek képzelve magukat – sokszor és sokféleképpen

megpróbálták elvenni a szlovákiai magyarság „eszét”. A nemzet esze – a kultúra meghatározó ereje – az értelmiség. Az értelmiség, amely hivatás-szerűen végzett tevékenysége eredményeként új szellemi értéket alkot, gondoskodik a tudás módszeres alkalmazásáról, részt vállal a kulturális értékek, a szakismeretek közvetítésében, irányítóként vagy szakértőként részese a tudásteremtéshez, a tudásátadáshoz kötődő többszintű, iskolai és iskolán kívüli döntés előkészítő és végrehajtó munkának. Nem a környezete iránt érzéketlen szakbarbárt, hanem azt a szakembert hiányolom, aki alkotóképességgel, szellemi érzékenységgel, az „egészre” figyelés képességével van megáldva, mert ahogy Németh László megfogalmazta: *„Az elismert tudós, az érdemes művész még nem okvetlen a szellem em-bere, viszont az is az lehet, akinek egyáltalán nem szellemi a foglalkozá-sa. Tulajdonképpen nincsenek is szellemi foglalkozások, csak szellemiek-kel foglalkozók vannak, s ezeket nem a képzés és a pálya avatja azzá, hanem a végzet és a szenvedély.”*

A végzet által kijelölt, küldetéstudattal rendelkező, a nemzete iránti szerető szenvedéllyel teli, áldozatokra is képes értelmiség elveszejtése káoszhoz, a hagyományok megtagadásához, a viselkedés- és szokásrend-szerek összeroppanásához, tekintély- és értékvesztéshez, a jó és a rossz özszemosásához, az áldeológiák diadalához – asszimilációhoz vezet. Történelmünkben, tudom, nem Trianonnal kezdődött az „értelmiségiet-lenítés”, végigkísérte e jelenség históriánk hosszú évszázadait, de szeren-csére nem olyan súllyal nehezedett ránk, hogy nemzetünket térdre kény-szeríthette volna. A szlovákiai magyar értelmiség helyzetét tárgyalva most mégis az 1918-cat kezdődő három évtized következményeiről kell értekezni. A háború, a háborúk okozta, testet-lelket tipró szenvedések, a határmódosítások, az ebből következő traumák, a diktatúrák, a hit- és reményvesztő hadifogoly- és munkatáborok, ugyanúgy a kitelepítés és a deportálás, a magántulajdon elrablása, a jog fosztottság, az anyanyelvén megszólaló gyermek megfélemlítése – mind-mind stációi voltak annak a folyamatnak, amelynek eredményeképpen a szlovákiai magyarság 1948-ra majdnem teljes „esztelenítésre” ítéltetett.

A megmaradt maréknyi értelmiségi közül, a kezdeti kényszerű hallga-tás után – tapasztalva a kommunista párt kultúraktivistáinak tudatlansá-gát, de annál lelkesebb csaholását – sokan végleg lemondtak a megszólá-lás bárminemű lehetőségéről. Néhányan talán reményt veszelve, de Isten-nel vagy önmagukkal szembeni tisztességből küzdöttek tovább a tiszta, a

felelősségteljes, az igazi szellem-ember megmaradásáért, mert hitték az író szavát: „*csak szellemiekkel foglalkozók vannak.*”

A hatalom sem volt ám rest! A tehetségeket dilettánsokkal, álértelmisségekkel vette körül, hogy az építő, értelmes gondolatot csírájában fojtásák el, és hogy a hatalom iránti hűségük jeléül jelentsék is a történeteket. Így aztán nincs mit csodálkozni azon, hogy a kommunizmusból örökölt szlovákiai ügynöklistán szereplő magyarok közül manapság szinte mindenki értelmiséginek tartja magát. Profi politikusok, írók, költők, újságírók, képzőművészek, zenészek, színészek, tudósok és tanárok nevei találhatók rajta és sokan továbbra is közszerepet vállalva itt vannak közöttünk, pedig tudjuk, aki a gondolat szabadságának bármi módon gátat szab, gátat szab, már nem lehet értelmiségi.

A második világháború német hadifogolytáboraiiban a nácik álszökéseket szerveztek: néhány helyen kirobbantották a tábor kerítését, falát, hogy megfigyelhessék, kik azok, akik a leghamarabb ismerik fel a szökés lehetőségét, akik elsősorban nem saját maguk megmenekülését, hanem a többiek épségben maradását tartják fontosnak. Az elnyomók nagyon jól tudták, hogy ha megsemmisítik azokat, akik élen jártak a cselekvésben, akár néhány tucat katonával is képesek lesznek ezeket fogva tartani. Minden diktatúrának ez a lényege. A fasisztának és a kommunistának is. Az értelmiséget kell megbénítani, lejáratni, megfélemlíteni, és a bólogató tömeggel – az igazi áldozattal – narancsként elfogadtatni a citromot.

Értelmiségünk manapság csak akkor tudja maradéktalanul ellátni kultúrárközvetítő feladatát, ha folyamatosan növekszik a publikációs tér, vele egyetemben könyveink, folyóirataink tartalmi színvonala és külalakja, példányszáma, olvasottsága – na de ez tapasztalataim szerint, sajnos, koránt sincs így. Mert berkeinkben hiányoznak – vagy részben hiányoznak – azok a műhelyek, fórumok, szellemi közösségek, melyek az alkotó, az alkotást közreadó szlovákiai magyar tudós, gondolkodó, szépíró műveit értelmezik, megvitatják és szellemi közkinccsé transzformálják. A kultúrát mint nemzet- és közösségmegtartó erőt csak a társadalomban meglévő igény tarthatja életben, és ennek az igénynek a kialakulását leginkább az értelmiség tudja elősegíteni. Ha nevelőink, tanáraink, újságíróink, papjaink, művészeink és tudósaink lemondanak a kultúra iránti igény felébrésztéséről, valamiegyetemes és saját értékeink közvetítéséről, akkor hamarosan beáll a kultúrhalál, az az állapot, ahonnan már nincs visszatérés, hiszen a kultúráját veszített nemzeti közösség nagyjából úgy reagálna egy-

egy magyar nyelvű rendezvényre vagy kiadványra, mint ötnapos hulla az újraélesztésre.

A szakemberhiány legfontosabb oka tehát a kultúra iránti igény felkutatásának, megteremtésének és megtartásának hiányosságaiiban ismerhető fel. „*Itt alkotni, teremteni kell!*” – mondta Széchenyi István. És akár így is folytathatnánk: itt alkotni, teremteni – és közvetíteni kell. A megteremtett alkotásokat eljuttatni a szlovákiai magyar közösség minden egyes tagjához. Értelmiségi felelősségünk tudatában vajon megteszünk-e minden tőlünk telhetőt ennek érdekében? Oktatóink vajon kellőképpen ismerik-e kulturális értékeinket? Mert ha nem, hogyan adhatják át őket tanítványaiknak?! Az egyetemistákat – leginkább a pedagógusjelölteket – megfelelő nevelő-oktató programok alkalmazásával kellene felkészíteni, hogy küldetésük: közvetítőszerepük betöltésére maradéktalanul képesek legyenek. Mindenekelőtt a pedagógusoktól várható el, hogy mind a nevelésben, példamutatásban, mind a szlovákiai magyar értelmiség által felhalmozott tudás továbbadásában, mind az alkotások közvetítésében élen járjanak, ezért a kultúránkkal szembeni igény ébresztése bennük kell legyen a legerősebb. Na persze, a szép az lenne, ha magyar tannyelvű középiskoláink – eleget téve alapvető erkölcsi, sőt törvényből eredő feladatuknak – máris és minden esetben kultúrszomjjal teli fiatalokat küldenének az egyetemekre. Kultúránk színvonala és gazdagsága, vagyis a szlovákiai magyarság megmaradása nagyrészt attól függ, hogy dilettánsokkal és tehetséges besúgókkal, feljelentőkkel „tarkított” mai értelmiségünkkel sikerül-e tiszta lappal induló, kulturális értékeinket jól ismerő és azt saját maga is gyarapító, az öreg európai kultúrára büszke, szívében és lelkében magyar értelmiséget kinevelni, útjára bocsátani, megtámogatva őt tudással, tapasztalattal és szeretettel.

Katedra című folyóiratunk 1995-ös alapítása óta a fentiekben megfogalmazott siker érdekében a minőségi pedagógusképzés és a szlovákiai magyar iskolákban folyó magas szintű oktatási-nevelési munka elszánt népszerűsítője és képviselője. A folyóirat szerzői közt ugyanúgy ott találjuk a szlovákiai magyar reál és humán értelmiség jeles képviselőit, mint gyakorló, alkotó pedagógusainkat. Folyóiratunk jelenleg Szlovákiában az egyetlen magyar nyelvű, a szlovákiai magyar oktatással és neveléssel foglalkozó pedagógiai havi lap, mely gazdag, értékes tartalmával, fontos oktatásügyi, nevelési és pszichológiai vonatkozású cikkeivel, tényfeltáró riportjaival a szlovákiai magyar pedagógusok és szülők kedvelt, olvasott

folyóirata. A lap célja a szlovákiai magyar oktatásügy felkarolása, a magyarul oktató pedagógusok szakmai színvonalának emelése és a szülők rugalmas tájékoztatása.

A szlovákiai magyar kultúra leginkább burjánzásra képes rákfenéje az idő- és szakemberhiány. Vajon van-e még időnk pótolni a mulasztásokat? Miután – reményeim szerint – sikerült az értelmiségi léttel és értelmiségünkkel kapcsolatban néhány megválaszolatlan kérdést feltenni, tegyük meg ezt irodalmunkkal kapcsolatban is! A magyar irodalomnak országhatárok szerinti regionális szétdarabolása révén kierőszakolt irodalmak egy eleve pusztulásra ítélt nagyhatalmi érdekházasság mongoloid, paranoiás és skizofrén szülöttei. Remélhetőleg a tisztító halál végez velük, s ezután Kolozsvárott és Pozsonyban, Ungváron és Münchenben, Budapesten és Újvidéken a magyar nyelven megjelenő irodalomkritikai és -történeti tanulmányok újra és most már mindig az egyetemes magyar irodalomról fognak értekezni, a romániai magyar vagy éppen a szlovákiai magyar helyett. Mind ez persze nem jelenti azt, hogy a szlovákiai magyar írók, költők, irodalmi törekvések, írói csoportok, csoportosulások nem léteznének, illetve létezhetnének Szlovákiában, létük nem lenne szükségszerű, pusztán arról van szó, hogy csináljanak, teremtsenek bármit ezeken a tájakon, azt tekintsék csakis és kizárólagosan az egységes magyar irodalomhoz tartozó elemnek, mozzanatnak, alkotásnak. Ennek az 1918 óta tartó szétdaraboltságnak ugyan vannak anyagiakban és ideig-óráig sikerekben mérhető erkölcsi nyertesei, mégis, és még mindig, ezzel sokan nem értenek egyet.

Már az első, de főleg a második világháború után az igazi irodalomra nézve veszélyesen elburjánzott a provincializmus és a dilettantizmus. Hogy okát megértsük, gondoljunk a szlovákiai magyar értelmiség előbbiekben felvázolt történetére, szinte teljes egészének korábbi kitelepítésére, elüldözésére, majd az 1948 utáni politikai rendszer értelmiség-, s főként művészetellenes politikájára, amelynek lelket, így természetszerűen irodalmat tipró hatása a kommunista diktatúrában rányomta bélyegét az irodalmi élet szerkezetére, akárcsak az egyetlen irodalmi könyv- és lapkiadónkra, a *Madáchra*, az egyetlen irodalmi és kritikai folyóiratunkra, az *Irodalmi Szemlére*, és ugyanígy egyetlen, íróinkat tömörítő és pártoló érdekképviselői szervezetünkre, a Csehszlovákiai Írók Szövetségének Magyar Tagozatára, sőt annak ifjúsági társulására, a Fiatal Írók Körére is. Az alulról jövő és építkező egészséges kezdeményezések sorban elhaltak, mert demokratizmusuk, a dogmáktól és a bürokratizmus útvesztőitől ma-

gukat távol tartó laza önszerveződésük miatt elsorvasztotta őket az állami, illetve úgymond közérdek. Ilyen sorsra jutott például a hetvenes években a nyitrai *Fórum*, majd *Új Fórum* főiskolai irodalmi kör vagy a nyolcvanas évek első felében az érsekújvári székhellyel működő *Iródia*, a főként fiatal írókat és költőket tömörítő, az együttgondolkodás iskolájaként meghirdetett szlovákiai mozgalom.

A rendszerváltás után tizennyolc esztendővel is az az érzésem, van még mit tenni a nagypolitika által ránk kényszerített és itt felejtett falak lebontásáért. Miként a folyót más-más helyről, irányból eredő erek, patakok duzzasztják folyammá, az irodalmat is a különböző helyen és körülmények között, politikai hatásoktól átvegyítetten, de teljesen függetlenül született alkotások teszi naggyá, egyetemessé, örök érvényű művészetté. Hála Istennek, az utóbbi években az egyetemes magyar irodalomban való szerepvállalás igénye jellemzi a szlovákiai magyar irodalmi élet történetét. Ehhez a szerepvállaláshoz nyújthat sok segítséget a magyarországi író- és újságíró társadalom, hogy többet ne fordulhasson elő az a korábbi eset, amikor az egyik budapesti lap az ünnepi könyvhéten dedikáló Kossuth-díjas Grendel Lajost a sima „író” meghatározás helyett, a degradáló „szlovákiai magyar író” megnevezést kerülendő, csak egyszerűen „szlovák íróként” mutatta be olvasóinak. A Szlovákiában élő és magyarul alkotó íróink legjava ma már Máraival együtt vallja, hogy „az író nem nyugodhat bele, hogy az olvasó nem végezte el azt a másik, láthatatlan középiskolát, melynek íratlan érettségi bizonyítványa képesíti az olvasmány érzelmi megértésére. Az író kénytelen megbecsülni olvasóit; erre kényszeríti rangja. Úgy kell írni, mintha Goethe-nek írnál. Lehet szerényebben is; csak nem érdemes”. Következésképpen a Szlovákiában élő magyarul író szerző nem természetszerűen dilettáns, provinciális. És nem biztos, hogy a regionális tanterv regionális eseményei, alkotásai, hősei nem az egyetemes magyar kultúra részei, személyiségei.

A szlovákiai magyar kultúra és irodalom hatékony oktatása nem szólhat a semmitmondásról, a szerepnélküliségről, az értéktelen felmagasztalásáról, szólnia kell viszont saját, szűkebb pátriánk egyetemes értékeinek, múltunk nagyjainak megismeréséről, a hozzájuk fűződő viszonyról, az egészséges lokálpatriotizmushoz, az igazi polgári magatartáshoz elengedhetetlenül szükséges önismeretről és önbecsülésről. A szeretetről se feledkezzünk meg. A szeretetnélküliség ugyanis hosszú távon feszültséget okoz, ellenséggépet szül, idegesítő érthetlenségeket teremt, amely az egyénre lebontva nem vezet máshoz, mint a romboláshoz. Múltunk, gyö-

kereink megtagadásához, örökségünk és mai sikereink becsmérélséhez. Az önmagát becsülni, szeretni képtelen ember a boldogságtól fosztja meg magát. A boldogságtól, amely az életet teszi elviselhetővé, kedvessé, széppé. Éppen ezért irodalmunk oktatása is csak szeretettel és természetesen kiváló szakismerettel képzelhető el hatékonyan. A legjobb tanárnak is szüksége van rá, hogy felkészültségét időnként ellenőrizze és felfrissítse, hogy irodalmi és irodalomkritikai lapok, könyvek, irodalomtudományi szakdolgozatok folyamatos olvasásával, ismeretterjesztő és szakelőadások rendszeres látogatásával magabiztosan tájékozódjon az irodalom szerteágazó világában, mint ahogy teszik ezt a legjobb tanárok, mint például a sárospatakiak.

Tisztelt ünneplő közönség!

Befejezésül engedjék meg, hogy a Pataki Református Kollégium egyik nagy nevű cseh-morva tanárára, Ján Amos Komenskyra, vagyis a mi Comeniusunkra utalva, a róla elnevezett pozsonyi egyetem egyik tanárát, a már említett Grendel Lajost idézzem, így módon megemlékezve az 1956-os szabadságharc évfordulójáról:

„Az 1956-os forradalom idején harmadikos voltam. Arra emlékszem csupán, hogy az első napokban egy kicsit meg voltunk ijedve, hogy akkor, ugye, nemsokára kitör a háború. És kaptunk egy új osztálytársat is, egyenesen Budapestről. Egy vagy másfél hónapig járhatott az osztályunkba. A nevére nem emlékszem már. Rendes, barátkozós, közvetlen srác volt. Nem firtattuk, hogy ki fia-borja. Talán egy megrettent s ide menekült magyarországi pártemberé vagy ávós tiszté? Aztán később, karácsony előtt ajándékosomagokat készítettünk a magyarországi gyerekek számára.”

Tölem meg, így karácsony előtt, ezt az előadást fogadják mint ajándékosomagot. Isten éltesse a Kollégiumot!

A Comenius Társaság 2007. őszi felolvasóülésén

III.

A Magyar Comenius Társaság életéből

A Magyar Comenius Társaság ülése
2007. november 12.

FÖLDY FERENC

A Magyar Comenius Társaság munkája 2005 és 2007 között

Szervezeti és működési szabályzatunk 5. §-ának megfelelően Társaságunk háromévenként felolvasó üléssel összekötve tart közgyűlést, a tagok soraiból pedig hat évre választmányt és elnökséget választ. Az előző hat évre szóló tisztújító közgyűlésünket 2004. november 12-én tartottuk. Ma arra a háromévenként esedékes közgyűlésünkre kerül sor, melyen többek között értékeljük az előző három évet és a megtartott hagyományos őszi felolvasó üléseinket.

Társaságunk az elmúlt három évben is arra törekedett, hogy Comenius ma is élő és éltető hagyományainak, örökségének, továbbá a magyar nevelés és művelődéstörténet tanulságainak kutatásával, feltárásával segítse a hazai elméleti és gyakorlati pedagógia fejlődését, hatékonyságának növelését. A hagyományossá vált őszi felolvasó üléseinket az utóbbi három éves ciklusban is megtartottuk.

2005. november 18-án a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karával együtt rendeztük meg a tudományos ülésünket. Ezen tizenkét tagunk tartott előadást, nyolcan Comeniusszal kapcsolatos témával szerepeltek, négyen a magyar művelődéstörténet kutatása terén elért eredményeiket ismertették.

A Magyar Comenius Társaság megalakulásának 20. évfordulója alkalmából 2006. szeptember 25-én a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar dísztermében – ahol 1986-ban megalakultunk – tartottuk jubileumi felolvasó ülésünket. Ezen tizenhat tagtársunk tartott előadást kutatómunkájáról, annak eredményeiről, tanulságairól. A nyitó előadásban a húsz éves társaság munkáját értékeltük, mely kitűzött céljait igyekezett mindig lelkiismeretesen szolgálni. A felolvasó ülésen továbbá Comenius eszméinek érvényesülését elemezte négy előadás; iskolatörté-

neti témával hárman, érdemes pedagógusokkal öten, kultúrtörténeti témával pedig hárman foglalkoztak. Az ünnepi ülésen a társaság választmánya munkájuk elismeréseként Comenius-émlékplakettet adományozott dr. Demjén Istvánnak, dr. Koncz Gábornak és dr. Ősz Ferencnek. Emlékérmet kaptak: dr. Éles Csaba, dr. Dienes Dénes, dr. Győry István, Halászi Aladár, Kornyané dr. Szoboszlay Ágnes és Pap János.

Több jeles alkalomra került sor 2007-ben. Március 30-án Mirek Topolánek, a Cseh Köztársaság miniszterelnöke látogatást tett a Comenius által vezetett pataki iskola utódintézményeiben, tisztelegve Comenius emléke előtt. Látogatása rámutatott arra, hogy a közös hit és tenni akarás már évszázadokkal ezelőtt termékeny nemzetközi kapcsolatot épített ki a két ország között. A Magyar Comenius Társaság elnöksége a Miniszterelnököt emléklappal tüntette ki.

A városunkban tartott Crescendo con Spirito Nyári Művészeti Akadémián 2007. augusztus 9-én a tizenhét országból résztvevő külföldi vendégek részére „Comenius és Sárospatak” címmel kiállítást és előadást tartottunk. A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának jóvoltából a kiállításon több 17. és 18. században kiadott Comenius művet mutattunk be. Érdekességgént kiállítottuk a japán nyelven megjelent Orbis Pictust is, a japán résztvevők nagy öröme. Az előadást is, melyet dr. Földy Ferenc a Társaság elnöke tartott, nagy érdeklődés kísérte.

2007. szeptember 28-án Társaságunk a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karával együtt tartotta emlékülését, melyen a 150 éves önálló sárospataki tanítóképzést ünnepeltük. A felolvasó ülésen tizenkét előadás hangzott el az intézet életéről, történetéről, az előadók közül nyolcan a társaság tagjai voltak.

Sárospatak kulturális örökségéből fakadt a 2007. november 12-i közgyűléssel összekötött tudományos ülésünk mondanivalója. Ezen tizenketten tartottak felolvasást. Előadást hallottunk a nyolcszáz éve, 1207-ben itt született Árpád-házi Szent Erzsébetről; Comeniusról és koráról szólt három előadás. Egy-egy kultúrtörténeti értékű előadás hangzott el a 150 éves önálló tanítóképzésről, a művészeti felsőoktatásról, egy előadás méltatta a nyelvújító Kazinczy Ferencet, valamint a sárospataki orgonát készítő Mooser mestert. Sárospatak jövőjét vetítette elénk két előadás. Felolvasó üléseinkről, rendezvényeinkről elmondhatjuk, hogy jól sikerültek. Összesen 49 előadást tartottak tagtársaink tudományos felolvasó üléseinken az elmúlt három év alatt.

2007. november 12-én megtartott közgyűlés tizenhárom új tagot vett fel a társaságba. Új tagjaink: Fehér József, Finta Éva, dr. Kissné Gombos Katalin, Koncz Péter, Kuklay Antal, dr. Mellesné Boross Kinga, Molnár László, Nyiri Péter, Sontráné Bartus Franciska, dr. Szabó Irén, Szatmári Emília, dr. Tusnády László, Virágh Sándor.

Örömmel számolok be arról is, hogy az előző ciklusban két kötettel gyarapodott könyvsorozatunk, a *Bibliotheca Comeniana*.

XI. kötetünk *Comenius példája* – a XII. pedig *Comenius és az utókor* címmel jelent meg. Az előző (XI.) kötetben Maller Sándor Comenius és Sárospatak című tanulmányával emlékeztünk meg arról, hogy Comenius 350 évvel ezelőtt, 1654-ben búcsúzott el a pataki iskolától. Sárospatak életútjának (1592–1670) jelentős állomása volt. Ebben a kötetben jelent meg Ősz Ferenc tanulmánya Magyarországon először, melyben Comenius utolsó művének magyar vonatkozásait összegzi. Ugyanebben a kötetben emlékezünk az 1986-ban megválasztott és azóta elhunyt neves tudósokra, Társaságunk vezetőségi tagjaira, akiket laudáltunk és a Társaság posztumusz örökös tagjává fogadtunk.

A XII. kötet első részében Comenius és hatása címmel közlünk tanulmányokat. Éles Csaba művelődéstörténeti alapvetésben szól az előzményekről és a háttérrel, Dienes Dénes a Comenius előtti időszak pedagógiai törekvéseiről, Köpeczi Béla a nagy pedagógus világnézetének alapjairól, Ősz Ferenc Comenius és a tudomány nyelvéről, Kovács Dániel Comenius sárospataki recepciójáról. Itt mutatjuk be Koncz Gábor Comenistól kiinduló, napjainkra vonatkozó gondolatait. A kötet második fejezetében kultúránk múltjából idézünk fel figyelemreméltó epizódokat, iskolatörténeti érdekességeket.

A *Bibliotheca Comeniana* következő kötete a 2007. november 12-i előadások anyagából várhatóan a jövő évben jelenik meg.

Mezőkövesden önállóan működik a Magyar Comenius Társaság Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kutatócsoportja, melynek tagjai munkájuk eredményét Művelődés és pedagógia című kiadványukban jelentetik meg.

Tagtársaink részére, ha nem tudnak részt venni az őszi felolvasó üléseinken, eljuttatjuk a *Bibliotheca Comeniana* könyvsorozat kötetait. A könyvek kézhezvétele után többen köszönetüket fejezték ki a vezetőség fáradságot nem kímélő munkájáért. Itt szeretném megjegyezni, hogy a felsorolt és fel nem sorolt tevékenységeket társadalmi munkában szívesen végeztük és végezzük ma is. Ugyanezt teszik felolvasó üléseink előadói,

akik térítésmentesen bocsátják rendelkezésünkre dolgozatukat. A Társaság működéséhez ennek ellenére pénzre van szükségünk. A nyomdai költségek különösen sokba kerülnek. A befizetett tagdíjak – az aktív tagoknak 500 Ft, nyugdíjasoknak, főiskolai, egyetemi hallgatóknak 250 Ft – az általános működési költségeket sem fedezik.

Köszönetet mondunk az Oktatási Minisztériumnak, a Magyar Kulturális Alapítványnak és a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karának, akik támogatják a Társaságot. A Társaság pénzügyi helyzetét külön ismertetjük.

Társaságunknak, a vezetőségnek az elmúlt ciklus éveiben az elmondottakat sikerült megvalósítani. Az adott körülmények és lehetőségek alapján igyekeztünk munkánkat lelkiismeretesen végezni.

A tisztújító közgyűlésen megfogalmazott feladatainkat a következő három évben is legjobb tudásunk szerint folytatjuk. Fontosnak tartjuk a kutatásra ösztönzést és publikációs lehetőség biztosítását. Ennek érdekében rendszeresen megtartjuk felolvasó üléseinket és megjelentetjük kiadványainkat. A társaság működéséhez szükséges anyagi fedezet megteremtésére törekszünk. Tervezzük a fiatalok bevonását a társasági munkába. A hazai és külföldi kapcsolatok kiépítéséhez az internet lehetőségeit is felhasználjuk.

KISS FERENC

A Magyar Comenius Társaság pénzügyi helyzete

A 2007. november 12-én tartott közgyűlés elé terjesztettük a két közgyűlés közötti években folytatott gazdálkodás fő számaint:

2004.

Január 1. nyitó egyenleg: 232.531 Ft

December 31. záró egyenleg_ 217.708 Ft

A tagdíj bevétel: 16.850 Ft

Megjelent a *Bibliotheca Comeniana* sorozat XI. kötete *Comenius példája* címmel, kiadását az Oktatási Minisztérium támogatta **600.000.-** forint pályázati összeggel.

2005.

Január 1. nyitó egyenleg 217.708 Ft

December 31. záró egyenleg 356.217 Ft

A tagdíj bevétel: 39.400 Ft

Támogatás az Oktatási Minisztériumtól: 100.000 Ft sorozatunk következő kötetére.

2006.

Január 1. nyitó egyenleg 356.217 Ft

December 31. záró egyenleg 235.550 Ft

A tagdíj bevétel: 17.000 Ft

Megjelent a *Bibliotheca Comeniana* sorozat XII. kötete, támogatták: az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap Közművelődési Kollégiuma és a Magyar Kultúra Alapítvány.

A felolvasó ülést a MKA finanszírozta 37.000 Ft értékben.

2007. október 12-én az egyenleg: 223.960 Ft

A Magyar Comenius Társaság kitüntetettjei 1986 – 2006

Emlékplakettet kaptak:

1. Andrásfalvi Bertalan	15. Kovács Dániel
2. Bajkó Mátyás	16. Kődöböcz József
3. Csorba Csaba	17. Köpeczi Béla
4. Demjén István	18. Lázár Sándor
5. Dumitru, Silvia	19. Mészáros István
6. Fehér Erzsébet	20. Ősz Ferenc
7. Földy Ferenc	21. Ravasz János
8. Gönczy Ákos	22. Selye János Egyetem,
Komárom
9. Harsányi István	23. Szentimrei Mihály
10. Hegedűs László	24. Újszászy Kálmán
11. Jánosdeák Gábor	25. Wlachovsky, Karol
12. Komáromy Sándor	26. Zibolen Endre
13. Koncz Gábor	
14. Kovács Ferenc	

Emlékérmeket kaptak:

1. Bajkó Mátyás	11. Böleskei Gusztáv
2. Bakos József	12. Brezsnýánszky László
3. Balogh Bálintné	13. Bujdos Mária
4. Bánhidi Jolán	14. Cojs, Vojtek
5. Benda Kálmán	15. Csorba Csaba
6. Benke György	16. Debreczeni Gézané
7. Benke György	17. Demeter Éva
8. Béres Ferenc	18. Demjén István
9. Bollók János	19. Derda Istvánné
10. Borsos Árpád	20. Dienes Dénes

-
21. Dizseri Sándor	57. Krisztián Béla
22. Dömötör Ákos	58. Kun Lajos
23. Egey Katalin	59. Maller Sándor
24. Éles Csaba	60. Mászáros István
25. Fasang Árpád	61. Matisz né Bálint Jolán
26. Fehér Erzsébet	62. Miletty, Francesco
27. Fekete György	63. Mízák Bertalan
28. Ferenczi Gyula	64. Molnár László
29. Feróné Komolay Anikó	65. Müllerné Seres Ágota
30. Ficsorné Lonscsák Aranka	66. Nagy László
31. Filep Antal	67. Nagy László János
32. Forrai Zoltán	68. Novacká, Maria
33. Földy Ferenc	69. Oláh Katalin
34. Gintner Károly	70. Pándy-Szekeres Dávid
35. Gönczy Ákos	71. Pap János
36. Gránicz-Barth Katalin	72. Papp Valéria
37. György Zoltánné	73. Pásztor András
38. Györy István	74. Pásztor Jánosné
39. Halászi Aladár	75. Perhács, Ján
40. Harsányi István	76. Péter Katalin
41. Horváth Márton	77. Pethő Ágnes
42. Hörcsik Richárd	78. Psenák, Jozef
43. Huszár István	79. R. Várkonyi Ágnes
44. Janó Ákos	80. Rádli Katalin
45. Jósvainé Dankó Katalin	81. Ravasz János
46. Kálmán Attila	82. Repovszky Miklósné
47. Katkó György	83. Rössel-Majdau, Karl
48. Keserű Bálint	84. Simkóné Tóth Zsuzsanna
49. Kiss Ferenc	85. Simon Istvánné
50. Kiss Gyula	86. Sóstói Pálné
51. Kis-Tóth Miklósné	87. Spalinger, Otto
52. Koltai Dénes	88. Stojanova-Pavlova,
53. Kornyané Szoboszlai	Antoaneta
Ágnes	89. Szabó József
54. Kováts Dániel	90. Szederné Tóth Zsuzsa
55. Ködöböcz József	91. Szentimrei Mihály
56. Köpeczi Béla	92. Takács Andrásné

93. Takács Tamás	100. Ványai László
94. Takáts Gyula	101. Varga Gábor
95. Tamásné Gál Viola	102. Viocu, Lascus
96. Topolánek, Mirek	103. Vukovich László
97. Tóth Mariann	104. Waldorf iskola, Bécs
98. Újszászy Kálmán	105. Zibolen Endre
99. Vanekova, Daniela	

Comenius berlini szobra

KÖNYVAJÁNLO

Új könyv Sárospatakról

HÖRCSIK RICHÁRD:

„BODROG PARTJÁN VAN EGY VÁROS...”

Tanulmányok Sárospatak történetéből

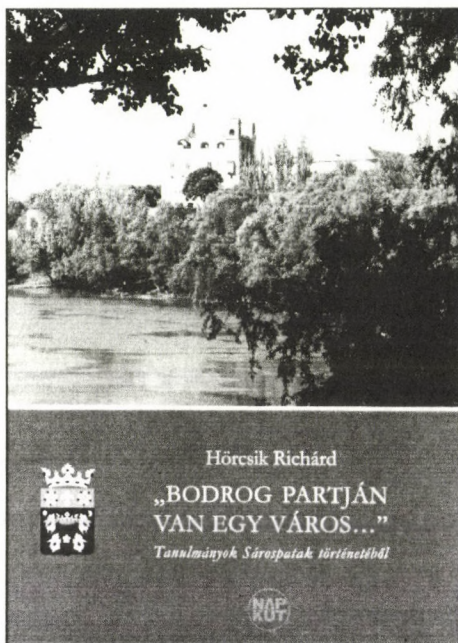
Napkút Kiadó, Budapest 2007.

A kötet első három tanulmánya az *áttekintés* jegyében íródott. A történeti áttekintés volt a célja annak a dolgozatnak, amiben Koncz Gáborral közösen pásztáztuk végig a város 800 éves múltját, s kerestük a választ arra a kérdésre, milyen helye van Sárospataknak a magyar művelődésben.

Ezt követi a város jelképét hordozó címerének és pecsétjének eddig részben ismeretlen adatokat felmutató összefoglalása.

A következő három tanulmány a *kitekintés* szándékával került a kötetbe, hiszen három olyan „pataki” történelmi személyiségről szól, akik a várost mintegy „kinyitják” a tágabb tér felé, hidat alkotván Európa nyugati és keleti kultúrája között. *Anasztázia*, I. András felesége kedvelt helye volt Patak, akinek személyét ma is féltőn tisztelik a keleti ortodox világban. *Árpád-házi Szent Erzsébet*, Patak szülötte, a nyugati keresztyénység nagy szentje. *Comenius*, a pataki professzor, a kontinens protestáns örökségével köti össze a várost. Így rajzolódik ki Sárospatak „ökumenikus” arculata, aminek örökségét a városban lévő történelmi felekezetek ma is büszkén ápolják.

A tanulmányok harmadik csokra a *megtekintés* igényével született. Mindhárom a turisták által ma is a város leglátogatottabb épületegyütteséről, a Sárospataki Református Kollégium épületeiről szól.

A következő egység tanulmányai a *betekintés* lehetőségét adják az olvasónak. Betekintést abba, hogy az oly sok diákot nevelő Kollégium hogyan tudta évszázadokon át fenntartani magát. Ez a fejezet a pataki iskola gazdálkodásáról szól. Különösen érdekes lehet szőlészetének és borászatának, illetve diák-kocsmáinak a bemutatása, hiszen Sárospatak nemcsak a művelődéséről, hanem arról is közismert, hogy a borairól híressé vált Tokaj-Hegyalja egyik meghatározó városa.

A sort a város 19. századi történetében jelentős szerepet játszó irodalmi körének és a napjainkban nagy nyilvánosságot kapott, a Református Kollégiumból a II. világháborúban „elszármazott” ún. hadifogságot szenvedett könyvek visszakerülésének bemutatása zárja.

Remélem, hogy e tanulmánykötet olvasása egy kevés *rátekintést* ad arra, és meggyőzi az olvasót arról, hogy Sárospatak városa milyen gazdag múlttal rendelkezik.

(A szerző előszavából)

Sárospataki művelődési alapítványok

A Sárospataki Tanítóképzésért Alapítvány

Az Alapítvány közhasznúsági fokozata: közhasznú (1998)

Az alapítás éve: 1991.

Számlaszáma: 11994105-05400436

(Erste Bank, Sárospatak)

Céljai: a tanító- és óvodapedagógus-képzés segítése; szakmai programokhoz, szakestekhez anyagi támogatás nyújtása; publikációk, szakkönyvek megjelentetéséhez segítségnyújtás; a hallgatói önkormányzat, a hallgatók szakmai felkészítésének segítése.

Az Alapítványt kuratórium működteti.

Hivatalos képviselője: *Nagy László* ny. főiskolai docens, a kuratórium elnöke.

Sárospatakért Baráti Kör Alapítvány

Az alapítás éve: 1991.

Számlaszáma: 11734169-20002877

(OTP Bank, Sárospatak)

Célja elősegíteni a város és intézményei történetének kutatását, feltárását, támogatni a várossal, intézményeivel kapcsolatos kiadványok megjelentetését, művészeti alkotások létrejöttét. Az utóbbi években támogatta az alapítvány Kődöböz József „Lakóhelyünk, Sárospatak és környezete” c. műve kiadását, a Carolina Óvoda eszközvásárlását, s kezdeményezte a megszűnt sárospataki tanyai iskolák történetének feldolgozását, a Kődöböz-szobor felállítását.

Az Alapítványt kuratórium működteti.

Hivatalos képviselője: *dr. Gönczy Ákos* ny. főiskolai tanár, a kuratórium elnöke.

Elérhetősége: 3950 Sárospatak, Gyóni Géza u. 25/a.

Kiss Sándor Alapítvány

Az Alapítvány közhasznúsági fokozata: közhasznú (1998)

Az alapítás éve: 1994.

Számlaszáma: 11994105-05400319

(Erste Bank, Sárospatak)

Kiss Sándorné Ibrányi Éva hozta létre férje emlékének ápolására, aki 1932-1937 között a Sárospataki Református Tanítóképző kiváló növendéke, aktív ifjúsági munkatársa és ösztöndíjas tanulója volt.

Célja a hátrányos helyzetű, jó tanulmányi teljesítményt nyújtó, példamutató magatartású, református vallású tanítójelöltek támogatása.

Az Alapítványt kuratórium működteti.

Hivatalos képviselője: *Feróné Komolay Anikó* főiskolai docens, a kuratórium elnöke.

Ködöböcz József Alapítvány

Az Alapítvány közhasznúsági fokozata: közhasznú.

Az alapítás éve: 2006.

Számlaszáma: 55500036-11021450

(Zemplén Takarékszövetkezet, Sárospatak)

Az Alapítványt Ködöböcz Józsefné és fia, Ködöböcz József hozta létre a sárospataki tanítóképzés neves tanára emlékére, hogy az ő több évtizedes munkásságának szellemében segítsék a képzés eredményességét. Az Alapítvány támogatásában a didaktika, a neveléstörténet és a gyakorlati képzés területén kiemelkedő eredményt felmutató hallgatók részesülhetnek.

Az Alapítványt kuratórium működteti.

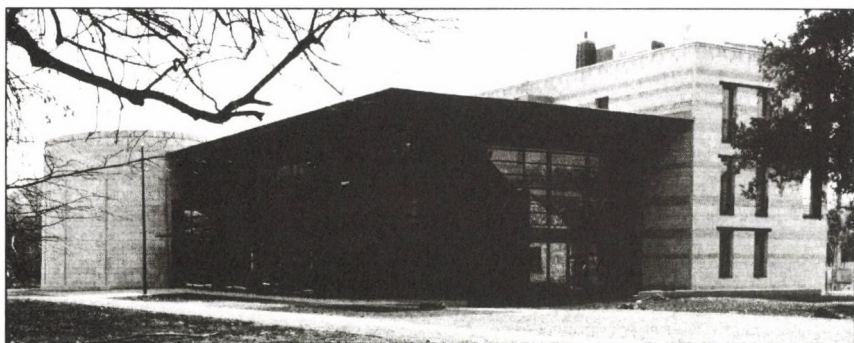
Hivatalos képviselője: *Feróné Komolay Anikó* főiskolai docens, a kuratórium elnöke.

Kultúránk új kincsesháza: a Magyar Nyelv Múzeuma

2008. április 23-án megnyitotta kapuit a széphalmi Kazinczy-kertben anyanyelvi kultúránk kincsesháza: a Magyar Nyelv Múzeuma. Az Európában egyedülálló intézmény modern, mégis tájba illő, impozáns épületét *Radványi György* Ybl-díjas építész tervezte. A múzeum létesítésének gondolata dr. Pásztor Emil nevéhez fűződik, aki az egi tanárképző főiskola tudós nyelvésze, a Kazinczy Ferenc Társaság tagja volt. Kezdeményezését a Társaság fölkarolta, kidolgozta az intézmény tématervét, s a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Önkormányzat az Európai Uniótól kapott pályázati támogatás felhasználásával építtette fel a múzeumot.

A múzeumban több kiállítótér, könyvesház, szeminárium terem kapott helyet, valamint egy előadóterem száz kényelmes zsöllyével, korszerű hang- és fénytechnikával, amely alkalmassá teszi hangversenyek, kulturális találkozók, irodalmi estek megrendezésére is.

Jelenleg három időszakos kiállítást tekinthetnek meg a látogatók: Kazinczy könyvtárának kincseit a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárából, Korvina-képeket az Országos Széchenyi Könyvtár gyűjteményéből, valamint Csete Ildikó textilművész „Ősi jelek, magyar szövegek kárpitokon” című tárlatát.

Tartalomjegyzék

DR. FÖLDY FERENC: Előszó	5
--------------------------	---

I. Sárospatak öröksége

KUKLAY ANTAL: Szent Erzsébet szülőföldjén	9
DR. SZABÓ IRÉN: Árpád-házi Szent Erzsébet jelenkori tisztelete Sárospatakon	17
DR. FÖLDY FERENC: 415 éve született névadónk, Comenius	27
HALÁSZI ALADÁR: Comenius hivatkozásai	31
DR. GYÖRI ISTVÁN: Comenius, a nyelvművelő	45
LÖRINCZY GYÖRGY: A négyszáz éves pataki diák	55
DR. KOMÁROMY SÁNDOR: 150 éves az önálló sárospataki tanítóképzés	61
FICSOR MIKLÓS: Volt iskolámhoz (Vers)	67
VIRÁGH SÁNDOR: Ludwig Mooser mester és sárospataki orgonája	69
KONCZ PÉTER: A sárospataki Kalajka-sétány ökológiai terve	75
DR. KONCZ GÁBOR: Sárospatak: a köszönő város	89

II. Irodalom és művelődés

FEHÉR JÓZSEF:	
Miért „szent” a széphalmi Mester?	105
DR. KOVÁTS DÁNIEL:	
Szemere Miklós költői útja	111
DR. TUSNÁDY LÁSZLÓ:	
Ősi gyökerek József Attila költészetében	121
RÉPÁSZKY ZOLTÁN:	
Képek a Mezőkövesd környékén élt szellemi nagyjaink életéből	137
SZABÓ IRMA:	
Karácsony Sándor, a gondolkodó ember	149
DR. BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR:	
A művészeti felsőoktatás szervezeti átalakulása	161
DR. VARGA CSABA:	
A metafilozófia lehetősége	171
HODOSSY GYULA:	
A szlovákiai magyar értelmiség felelőssége	197

III. A Magyar Comenius Társaság életéből

DR. FÖLDY FERENC:	
A Magyar Comenius Társaság munkája 2005 és 2007 között	209
KISS FERENC:	
A Magyar Comenius Társaság pénzügyi helyzete	213
A Magyar Comenius Társaság kitüntetettjei (1986–2006)	214
Könyvajánló: Hörcsik Richárd könyve Sárospatakról	217
Sárospataki művelődési alapítványok	219
Kultúránk új vára: a Magyar Nyelv Múzeuma	221

Honlapon a Magyar Comenius Társaság www.mka.hu

Saját honlapunk indításáig, a *Magyar Comenius Társaság* alapidokumentumai, hírei, a *Bibliotheca Comeniana* legújabb köteteinek tartalomjegyzéke a **Magyar Kultúra Alapítvány honlapján** olvashatók! Szakmai együttműködésünkéből következett az Alapítvány felajánlása, amely lehetővé tette a Társaság világhálón való megjelenését a www.mka.hu honlapon.

Ezúton is köszönjük, hogy a *Nemzeti Kulturális Alap Közművelődési Szakmai Kollégiuma* a 2006. évi felolvasó ülésünket támogatta, amelyen a húsz évi munkánkat is áttekintettük.

A **Magyar Kultúra Alapítvány** a hazai és határon túli magyar kultúra, a magyar-magyar párbeszéd, a régiók és kultúrák találkozását segíti.

Alapítványi feladataink gazdasági alapját vállalkozói munkával teremtjük meg. Épületünkben különböző méretű helyiségekkel várjuk megrendelőinket; amelyek kongresszusok, konferenciák, fogadások, esküvők, bálók, hangversenyek, előadóestek, bemutatók, kiállítások méltó helyszínei.

2008-ban díszlpcsőházunk kupolás részét restauráltuk, a II. világháború óta először állítva helyre az eredeti állapotot. *Köszönjük, hogy a Nemzeti Kulturális*

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Alap Műemléki és Régészeti Szakmai Kollégiuma támogatta a felújítást.!

A rendezvényszervezést az első emeleten működő, 16 szobás, családias hangulatú, két csillagos (**) **Hotel Kulturinnov** is szolgálja.

**MAGYAR KULTÚRA ALAPÍTVÁNY
HOTEL KULTURINNOV**

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Tel: (36-1) 224-8100 Fax: (36-1) 375-1886

mka@mka.hu • www.mka.hu

Alapítványi tevékenységünk keretében többek között segítjük a Magyar Comenius Társaság, a Zempléni Múzsza, a Napút, a Tekintet folyóiratok munkáját. Nálunk működik a Sárospataki Diákok Budapesti Egyesülete, a Hazatérők Panoráma Világklubja, az Ausztrália Magyar Baráti Köre, a Magyar Emlékekért a Világban Egyesület. Az évi több mint száz nyitott rendezvényünkről a honlapunkon adunk tájékoztatást!

A Magyar Comenius Társaság fontos feladatának tekinti, hogy névadója eszméinek, hagyományainak feltárására, a magyar nevelés és oktatás történetének kutatására ösztönözzön, s fórumot biztosítson a kutatási eredmények publikálására. Arra törekszünk, hogy a pedagógiai elmélet és gyakorlat továbbfejlesztése a történelmi fejlődés tapasztalataival szembesítve, a múlt tanításainak, tanulságainak figyelembevételével minél sikeresebben, hatékonyabban történhessék.

Társaságunk *Bibliotheca Comeniana* című könyvsorozatának első kötete az *Orbis Pictus* 1798. évi kiadásának hasonmása volt (1986). A II. kötet 1988-ban a névadónak „A lelki tehetségek kiműveléséről” mondott beszédét adta közre, továbbá művelődéstörténeti írásokat közölt. A III. kötet *Comenius és Magyarország* címmel 1990-ben jelent meg Comenius íásaival, a Comenius-kutatásokról szóló beszámolókkal. A *Pampaedia* fordítása 1992-ben a IV. kötetként látott napvilágot, az V. kötet pedig, amely az 1992-es jubileumi megemlékező ünnep tanulmányait fűzi csokorba, *Comenius és a magyar művelődés* címmel 1994-ben adtuk ki. A *Comenius és a sárospataki iskola* című VI. kötet 1997-ben jelent meg, benne tájékoztattunk a neveléstörténeti kutatás újabb eredményeiről, és bemutattuk a 140 éves sárospataki tanítóképzés nevelő munkáját. A VII. kötet (1999) Comeniusnak három Patakon, a magyar iskola számára készített munkáját (a *Tirociniumot*, a *Lucidariumot*, a *Schola Ludus* két fejezetét) tartalmazza latinul és magyarul, emellett ismertetést közöl e három munkáról. 1999-ben adtuk ki sorozatunk VIII. kötetét is *Művelődésünk múltjából* címmel, s benne Comeniustól, Comeniusról, koráról, neveléstörténetünk néhány személyiségéről és jelenségéről közöltünk dolgozatokat. 2002-ben a *Comenius és a hazai művelődés* című IX. kötetünkkel tovább bővítettük a magyarul olvasható Comenius-művek körét *A testvéri intelem*, illetve a *Vestibulum* részleteinek közzétételével, s közöltük benne a Társaság felolvasóülésein elhangzott előadásokat. A sorozat X. kötetével gazdag tartalmú 400 oldalas szemelvénygyűjteményt adtunk az érdeklődők kezébe *Ködöböcz József* szerkesztésében *Comenius élő pedagógiai öröksége* címmel, amely kitűnő kézikönyvként használható Comenius érdemi megismeréséhez. 2004-ben arra emlékeztünk, hogy Comenius 450 évvel ezelőtt távozott Sárospatakról, s XI. kötetünkben a névadó méltatása mellett azokra az életutakra tekintettünk vissza, amelyek példát adnak számunkra a további munkához. XII. kötetünket 2006-ban a Magyar Comenius Társaság megalakulásának 20. évfordulójának tiszteletére jelentettük meg *Comenius és az utókor* címmel, a 2005-ben és 2006-ban tartott felolvasóülések anyagával.

Újabb kötetünk ezek folytatásaként ad közre neveléstörténeti, irodalmi és köz-művelődési tárgyú dolgozatokat. Szent Erzsébet korától napjainkig ível sorozatunk tizenharmadik darabjának tematikai skálája, s benne hangsúlyos helyet kap Sárospatak kulturális öröksége.